

Tartu Ülikool
Semiootika osakond

Marju Randlane, BA
Sotsioloogiliste küsimustike staatus:
Konversatsioonianalüütiline lähenemine
Magistridissertatsioon

Juhendaja: Prof. Mihhail Lotman

Tartu
2004

Sisukord

0. Sissejuhatus	4
0.1. Sotsioloogilised küsimustikud ja semiootika	7
0.2. Sotsioloogilised küsimustikud ja sotsioloogia	11
1. Psühholoogiline lähenemine küsimustele vastamisele.....	14
1.1. Mälus olemasolev informatsioon ei võrdu sealt kättesaadava informatsiooniga	14
1.2. Mäluliigid.....	17
1.3. Millise mäluliigi poole pöörduetakse küsimustele vastamisel?.....	19
1.3.1. Valemälestused.....	21
1.3.2. Aja, tegevuse sageduse ja meenutamise strateegia roll küsimustele vastamisel.....	23
1.4. Mentaalsed mudelid	28
1.5. Psühholoogilise lähenemise kokkuvõte	31
2. Konversatsioonianalüütiline lähenemine küsimustele vastamisele.....	33
2.1. Konversatsioonianalüüsi tekkimine etnometodoloogias.....	34
2.2. Konversatsioonianalüüsi põhijooned	36
2.2.1. Kõnevooru eest võistlemine.....	36
2.2.2. Potentsiaalne organisatsioon / struktuur.....	41
2.2.3. Vaikuse tähendus.....	43
2.2.4. Markeeritus.....	45
2.2.5. Kategoriaalne kuuluvus	45
2.3. Konversatsioonianalüüsi kriitika.....	48
2.4. Konversatsioonianalüüsi kasutamine sotsioloogiliste küsimustike puhul	51
3. Sotsioloogiliste küsimustike staatus.....	56
3.1. Üldine sotsioloogiliste küsimustike raamistik.....	57
3.2. Sotsioloogiliste küsimustike näidete analüüs.....	80
3.2.1. Elanikkonna kultuuritarbimise uuring 2003.....	81
3.2.2. Rahva ja eluruumide loendus 2000	91
3.2.3. Harju tänava küsitlus.....	93
3.2.4. Millist Tartut me tahame?.....	95
4. Tuleviku väljavaated: Fookuse liikumise uurimine	97
5. Kokkuvõte	101
6. Summary	105
Kirjandus	107
Lisa 1: “Elanikkonna kultuuritarbimise uuring 2003” küsimustik.....	117

“SIR BERNARD WOOLLEY MEENUTAB [...]

Ma olin sel ajal veel veidi naiivne. Ma ei saanud aru, kuidas valijad võiksid ühel ajal olla nii selle poolt kui ka vastu. Vana hea Humphrey näitas mulle, kuidas seda tehakse.

Saladus seisneb selles, et kui Mehele Tänavalt astub ligi noor kena neiu küsitluslehega, siis palutakse talt vastust mitmetele küsimustele. Loomulikult soovib Mees Tänavalt jätta endast head muljet ja ei taha ennast mingil juhul lolliks teha. Seega esitab küsitluse läbiviija selliseid küsimusi, millega saab välja meelitada sobivad ja järjekindlad vastused.

Humphrey demonstreeris seda süsteemi minu peal. “Härra Woolley, kas teid teeb murelikuks kuritegevuse kasv alaealiste hulgas?”

“Jah,” vastasin ma.

“Kas te arvate, et meie üldhariduskoolides on probleeme distsipliiniga ja õppetöö tase ei ole piisavalt tugev?”

“Jah.”

“Kas te arvate, et noortel inimestel on tarvis, et nende elu oleks rangemini korraldatud ja jõulisema kontrolli all?”

“Jah.”

“Kas nad on valmis sellist väljakutset vastu võtma?”

“Jah.”

“Kas te pooldaksite kohustusliku sõjaväeteenistuse taaskehtestamist?”

“Jah.”

Loomulikult vastasin ma jaatavalt. Kui ma ei oleks seda teinud, siis oleksin ma oma vastustes olnud ebajärjekindel. Seejärel avaldatakse küsitlusest vastused ainult viimasele küsimusele.

Korralikud küsitlusfirmad nii muidugi ei käitunud. Aga selliseid ei olnud kuigi palju. Humphrey pani ette, et me telliksime uue küsitluse, kuid mitte partei, vaid kaitseministeeriumi tarvis. Ja me tegimegi seda. Ta mõtles küsimused kohe kohapeal välja:

“Härra Woolley, kas te muretsete sõjaohu pärast?”

“Jah,” ütlesin ma täiesti ausalt.

“Kas teid teeb rahutuks relvastuse kasv?”

“Jah.”

“Kas te arvate, et on ohtlik anda noortele inimestele kätte relvad ja õpetada nad tapma?”

“Jah.”

“Kas te arvate, et on vale sundida inimestel vastu oma tahtmist relva kätte võtma?”

“Jah.”

“Kas te oleksite kohustusliku sõjaväeteenistuse taaskehtestamise vastu?”

Ma ütlesin “Jah” veel enne, kui jõudsin seda tajudagi, saate nüüd aru?”

Jonathan Lynn and Antony Jay

“Jah, härra peaminister”

0. Sissejuhatus

Käesolev uurimus käsitleb sotsioloogiliste küsimustike¹ staatust, nendega seonduvat suhtlusolukorda ning küsimustike koostajate ja respondentide vahel tekkiva dialoogi kulgemist. Ma lähtun sotsioloogiliste küsimustike uurimisel konversatsioonianalüütilistest meetoditest, arvestades ka psühholoogilisi aspekte, mis on küsimustele vastamisega seotud (episoodilise ja semantilise mälu rolli). Ma püüan anda ülevaate konversatsioonianalüüsist, selle tekkimisest, põhijoontest ja kriitikast selleks, et ühelt poolt tutvustada seda Ameerikast pärinevat uurimissuunda, mis ei ole siiani Eestis eriti tähelepanu pälvinud, ja teiselt poolt rakendada konversatsioonianalüütilisi meetodeid sotsioloogilistele küsimustikele nende kommunikatiivse ja kognitiivse staatuse väljaselgitamiseks.

Mida annab sotsioloogiliste küsimustike uurimine? Sotsioloogilised küsimustikud on kvantitatiivsetest meetoditest kõige enam kasutatavam vahend, millega saab jälgida inimeste arvamust neilt endilt seda küsides. Riikliku statistika kogumise kõrval vaatlus- ja jälgimismeetodite abil on vajalik ka taoline informatsioon, mida saab koguda suuliste ja kirjalike küsitluste teel. Küsitlusi võivad läbi viia nii riiklikud asutused kui erafirmad, kuid mõlemal juhul on kõige otsesemaks viisiks avaliku arvamuse, inimeste elusündmuste ja veendumuste teada saamiseks just sotsioloogilised küsimustikud, mida võib inimestele esitada nii suuliselt kui ka kirjalikult. Vastavalt informatsiooni olemasolule on võimalik vastu võtta juhtimisotsuseid riiklikul ja eraettevõtluse tasemel ning nimetatud otsused on suunatud nii riigi kui iga üksikisiku eeliste, kasumi, edukuse suurendamisele. Seega määravad sotsioloogiliste küsimustike abil saadava informatsiooni täpsus ja valiidsus ära kasutatavad võimalused ühiskondlikul tasandil.

Kui nõustuda sotsioloogiliste küsimustike rolli olulisusega ühiskonnas, tuleb edasi pöörduda selle probleemi juurde, kuidas on sotsioloogiliste küsimustike kasutamise potentsiaali täidetud. Kui mingil viisil oleks võimalik saada kinnitust, et sotsioloogiliste küsimustike abil saadav informatsioon on täiesti tõene ja täpne, siis ei oleks vajadust ka

¹ Käesolevas uurimuses kasutatava termini "sotsioloogiline küsimustik" vaste inglise keeles on "questionnaire", mida kasutatakse sotsioloogiliste uuringute tegemisel (*survey research*). Sotsioloogilise küsimustiku puhul on küsimused kirjalikult fikseeritud, kuid neid võib respondentile esitada intervjuuerija. Samuti võivad olla vastusevariandid eelnevalt fikseeritud.

käesoleva uurimuse järele. Kuid sotsioloogidel, avaliku arvamuse uurijatel, turu-uuringute läbiviijatel on pidevalt probleeme sellega, et nende poolt läbi viidud küsitluste tulemused ei peegelda adekvaatselt tegelikku olukorda. Alati tunnistatakse, et küsitluste meetodeid on võimalik parandada, kuid küsimustele antavaid vastuseid mõjutavate tegurite hulka, mõju suurust ja olemust on raske kindlaks määrata. Käesoleva uurimuse eesmärgiks ongi välja tuua peamised aspektid, mis mõjutavad sotsioloogiliste küsimustike küsimuste esitamist respondentidele.

Käesolev uurimus lähtub hüpoteesist, et sotsioloogilistes küsimustikes küsimused erinevad tavaelus vestluste käigus esitatavatest küsimustest ning nimetatud erinevuse väljaselgitamiseks vaadeldakse küsimustike kommunikatiivset ja kognitiivset staatust, eesmärgiga leida küsimustike spetsiifilised omadused. Kui küsimustike staatus on defineeritud, on võimalik saadud teadmisi rakendada küsimustike paremaks muutmiseks ehk valiidsamate ja täpsemate vastuste saamiseks, kuna ilma küsimustike staatuse tundmiseta on võimatu neid kasutada tulemuslikult.

Sotsioloogiliste küsimustike staatuse selgitamisel lähtun ma kahest peamisest lähenemisest, milleks on psühholoogiline ja konversatsioonianalüütiline lähenemine. Psühholoogilise lähenemise valiku tingis asjaolu, et küsimustikke kasutavad sotsioloogid ja nende töö kriitikud ei teadvusta endale piisavalt inimpsühholoogia rolli küsimustikele vastamisel. Nimelt, kui eeldada, et respondendid peaksid andma tõeseid vastuseid neile esitatud küsimustele, siis tuleb arvestada ka seda, millised võimalused respondentil on tõeseid vastuseid anda. Jättes kõrvale tõe kui sellise ülitäpse defineerimise probleemi, oleks vastuvõetav juba ka selliste vastuste andmine, millisel juhul respondent teeb oma parima, et anda tõest vastust. Siinkohal on respondent seotud mitmete piirangutega, mis seonduvad inimmäluga, ning nende piirangute väljatoomise kaudu illustreerin ma küsimustikega seotud psühholoogilisi aspekte.

Peamise sotsioloogiliste küsimustike uurimise meetodina kasutan ma konversatsioonianalüüsi. Konversatsioonianalüüsi valiku tingis nimetatud meetodi sobivus kommunikatsiooni ja suhtlemise lahkamiseks, kuna konversatsioonianalüüs ei lähtu suhtlusakti vaatlemisel mingitest konkreetsetest ehitusblokkidest või tagasivaates defineeritud struktuurist (mida teeb diskursuse analüüs), vaid käsitleb igat suhtlusakti potentsiaalsest struktuurist lähtuvalt, mille järgi igal suhtlusakti hetkel on olemas

piiritletud edasimineku võimalused, kuid suhtluse dünaamika sõltub igast konversatsiooni elemendist ehk sõnast. Seega tähtsustab konversatsioonianalüüs suhtlusakti kui tervikut, mille moodustamisel on olulised kõik terviku osad, igal osal on oma mõju ja ühtegi osa ei saa tervikust eemaldada. Kui konversatsioonianalüüsi rakendada sotsioloogilistele küsimustikele, on võimalik selgitada küsimustiku osade rolli kogu struktuuris ning nende osade rolli mõistmise kaudu saab parandada vastuste kvaliteeti.

Käesoleva uurimuse eesmärgiks on sotsioloogiliste küsimustike kommunikatiivse ja kognitiivse staatuse väljaselgitamine, et tõsta küsimustikele antavate vastuste täpsust, s.t. muuta see kvantitatiivne meetod kvalitatiivsemaks. Tööhüpoteesiks on eeldus, et sotsioloogilistel küsimustikel on neile ainuomane struktuur ja staatus inimkommunikatsioonis, mis erineb tavavestlustes esitatavate küsimuste struktuurist ja staatusest. Kui küsimustikele spetsiifilise staatuse ja struktuuri omadused on teada, saab neid kasutada küsimustike parendamiseks.

Käesoleva uurimuse käigus uurin ma, kas sotsioloogilistes küsimustikes esitatavad küsimused, mis on suunatud episoodilisele mälule, võivad olla suunatud hoopis semantilise mälule. Konversatsioonianalüütilisi vahendeid kasutades kavatsen defineerida reeglid, millest lähtuvalt toimivad sotsioloogilised küsimustikud kui struktureeritud tervikud. Kuna sotsioloogiliste küsimustike näol tekkiv suhtlusakt on oma piirangutega (kõik esitatavad küsimused on ette määratud ning samuti võivad olla ette määratud küsimustele sobivad vastusevariandid; küsimuste vastuvõtmist mõjutab suuline või kirjalik esitusviis; küsimuste sõnastuse vorm eeldab sotsioloogilistele küsimustikele kui institutsioonile sobiva mentaalse mudeli kasutamist), toon ma ära põhjused, miks võib osutuda kasulikuks nende piirangute piires parimate manöövervusvõimaluste ärakasutamise teel sotsioloogiliste küsimustike muutmine vestluslikeks², võimaldamaks kahel vestluspartneril kontrollida informatsiooni arusaadavust, teha koostööd ning saada tagasisidet. Sotsioloogiliste küsimustike muutmine vestlusteks, millel on avalikult olemasolev eesmärk, muudab respondendi staatust, s.t. varasem katsejänese staatus asendatakse sõbra staatusega, mis võimaldab täpsemate ja valiidsemate vastuste saamist

² Käesolevas uurimuses ei kasutata erinevaid termineid “vestlus”, “konversatsioon”, “kõne” jms. nende kitsas tähenduses (mis tuleneb eristustest ingliskeelsete terminite *conversation*, *talk*, *discourse*, *talk-in-interaction* vahel), vaid üldises tähenduses (mis tähistab kahe või enama poole vahel toimuvat suulist suhtlusakti).

seetõttu, et mõlemad vestluspartnerid teadvustavad endale, mida nad teevad ja miks nad seda teevad. Üksikasjalikult väljatoodud dialoogilisuse põhjused kinnistavad sotsioloogiliste küsimustike vestluslikumaks muutmise eeliseid.

Käesolev uurimus jaguneb neljaks peatükiks, mis omakorda jagunevad alaosadeks, uurimisel on üks lisa. Esimeses peatükis tutvustatakse küsimustele vastamisega seotud psühholoogiaalaseid probleeme, nimelt seda, kas episoodilisele mälule suunatud küsimustele vastamiseks pööratakse episoodilise või semantilise mälu poole. Samuti käsitlet selles peatükis valemälestuste loomise võimalikkust, erinevaid sotsiaalpsühholoogilisi uuringuid, mis on antud valdkonnas läbi viidud, ja inimeste poolt kasutatavaid mentaalseid mudeleid.

Teises peatükis antakse ülevaade konversatsioonianalüüsi tekkimisest, peamistest lähtealustest, kriitikast ning käsitletakse ka küsimust, kas sotsioloogilisi küsimustikke saab tulemuslikult uurida konversatsioonianalüütilisi vahendeid kasutades. Kuna käesolevas uurimuses käsitletakse taolisi sotsioloogilisi küsimustikke, mille küsimused on küll kirjalikult fikseeritud, kuid mida siiski võib esitada suuliselt, jõuan ma järeldusele, et sotsioloogiliste küsimustike struktuuri ja reeglite uurimine konversatsioonianalüütilisest seisukohast on põhjendatud.

Kolmandas peatükis tuuakse välja sotsioloogilistele küsimustikele omased reeglid ja üldine küsimustike raamistik, millele lisanduvad rakendatakse nimetatud reegleid üksikutele sotsioloogiliste küsimustike näidetele, et illustreerida reeglite olulisust ja saavutada paremaid võimalusi täpsete ning valiidsete vastuste saamiseks.

Neljandas peatükis käsitletakse sotsioloogiliste küsimustike staatuse uurimise tulevikuvõimalusi, mida seostatakse tähelepanu fookuse liikumise teooriaga, millest lähtuvate katsete tegemine võiks pakkuda veelgi suuremaid teadmisi sotsioloogiliste küsimustikega seotud reaalsusest.

Lisas 1 on lugemise lihtsustamise eesmärgil ära toodud uuringufirma Saar Poll koostatud küsimustik, mida kasutati "Elanikkonna kultuuritarbimise uuring 2003" läbiviimisel. Nimetatud küsimustiku üksikasjalik analüüs on esitatud kolmandas peatükis.

0.1. Sotsioloogilised küsimustikud ja semiootika

Käesolevas alaosas vaatlen ma sotsioloogiliste küsimustike analüüsimise sobivust üldise semiootilise teooria seisukohast.

Inimesed on juba ammu püüdnud leida seda, mis neid eristab loomariigist ja mis on ainuainimlik. Üheks kõige enam levinumaks eristajaks on võime keele abil kõnelda ehk keele kui märgisüsteemi kasutamine. Kuigi Allik ja Tulving (2003) pakuvad välja äärmiselt elegantse eristaja - võime mõtetes tulevikku rännata, eelistan mina samuti eristust keele baasil, kuna inimkeele keerukuse tase ületab suurusjärkude võrra inimahvide võime keelt kasutada ja lauseid moodustada. Lisaks loomulikule keelele on inimeste käsutuses ka palju teisi märgisüsteeme nagu kaunid kunstid, rituaalid, kehakeel, igapäevased harjumused jne., mis kõik toimivad vastavalt neile märgisüsteemidele omastele reeglitele ja struktuurile. Märgisüsteemide kasutamine ei ole juhuslik, inimesed kasutavad neid mingil põhjusel, millegi saavutamiseks, millegi ütlemiseks (märgisüsteemide kasutamise teadvustatuse probleemi käesolevas uurimuses ei käsitleta). Sama kehtib ka kõigi tegevuste ja suhtlemise puhul, mida on võimalik sooritada vaid märgisüsteemide abil ja kaudu.

Suhtlemine ei ole tegevus, mis ei järgi mingeid reegleid või struktuuri. Üheks semiootika põhiprobleemiks on olnud kommunikatsiooniaktide tingimuste defineerimine, et mõista, mis mõjutab inimeste vahelist suhtlust. Kõige tuntumaks kommunikatsiooni selgitavaks mudeliks on Roman Jakobsoni (1981: 22) skeem:

Antud skeemis on kuus komponenti, mis kõik funktsiooniliselt mõjutavad suhtlusakti. Skeemist lähtuvalt saadab adressant teate adressaadile, teate mõistmiseks on vaja teada üldist konteksti, teate edastamiseks on vajalik adressandile ja adressaadile ühise koodi olemasolu ning tegelik teate vahetamine toimub mingi füüsilise kontakti kaudu adressandi ja adressaadi vahel (Jakobson, 1981).

Antud skeemi kõrvale võib paigutada teisi, mille eesmärk on samuti suhtlusaktide selgitamine. Shannon ja Weaver (1949) rõhutavad teate edastamise kanalit ja võimaliku müra tekkimise võimalust ning käsitlevad informatsiooni liikumist algpunktist

sihtpunktini; Eco (1976) jagab koodi subkoodideks, lisab teksti kodeerimise, interpreteerimise jne. Kommunikatsiooniakti üldine raamistik hõlmab aga alati adressanti, vahetatavat informatsiooni ehk teadet ja adressaati (siinkohal jätan ma välja (1) mitte inimeste vahel toimuva kommunikatsiooni ja (2) informatsiooni edastamise tahtlikkuse ja intentsiooni). Ka sotsioloogilised küsimustikud kujutavad endast suhtlusakti, kus on olemas adressant (küsimuste küsija), adressaat (respondent) ja teade (küsimused ja vastused). Kuid sellel suhtlusaktil on talle omased erijooned, mis piiravad nii küsijat kui ka respondenti, seeläbi mõjutades ka vahetatavat informatsiooni. Konversatsioonianalüütilise lähenemise kaudu kavatsen ma välja tuua sotsioloogiliste küsimustike kasutamise seotud suhtlusakti omadused, mille mõjub määrab ära adressandi ja adressaadi tegevuse ning vahetatava informatsiooni. Lähtuvalt ülaltoodud Jakobsoni skeemist, kus oma funktsioon on nii kontekstil, kontaktil kui koodil, kehtivad ka sotsioloogiliste küsimustike esitamise situatsioonis mõjurid, mille selgitamine aitab kaasa täpsemate küsimuste esitamisele ja valiidsamate vastuste saamisele.

Lisaks kommunikatsiooniakti käsitlemisele on käesoleva uurimuse üheks keskselt teemaks konversatsiooni kui terviku toimimine, s.t. üks sotsioloogiline küsimustik moodustab lineaarse järgnevusega terviku, kus igal komponendil on tervikus oma roll, seeläbi mõjutades kogu küsimustikku. Probleemi taoline asetus on tihedalt seotud moodsa lingvistika ja semiootika rajaja Ferdinand de Saussure'i keskse ideega sellest, et märgid on arbitraarsed, et tähistaja ja tähistatava seotus märgiks ei ole põhjendatud ja et märk omandab väärtuse suhetes teiste märkidega (Saussure, 1959). Saussure'i märgi väärtus on võrreldav konversatsioonianalüüsis asukoha mõistega (asukoht määrab ära lausungi staatuse (Schegloff & Sacks, 1973)) ja lausungite järgneva struktuuri esmatähtsaks pidamisega. Terviku ja selle iga komponendi tähtsustamise teel on võimalik sotsioloogiliste küsimustike toimimismehhanismide defineerimise kaudu panna need mehhanismid nii küsija kui ka respondendi heaks tööle.

Veel üks paralleel konversatsioonianalüüsi ja Saussure'i vahel on paradigmaatiliste ja süntagmaatiliste suhete väljatoomine. Kui Saussure'i (1959) jaoks on paradigmaatilised suhted võimalikud valikud ühe paradigma piires ja süntagmaatilised suhted lineaarse järgnevuse suhted, siis ka konversatsioonianalüüsi puhul kasutatakse kategooriate komplekte, millest inimesed teevad oma valikud ning valikul on teatud

põhjused, ning lineaarse järgnevusega seotud piiranguid, s.t. kõne järgnevuse vorm seab omad piirangud. Sotsioloogiliste küsimustike puhul on paradigmaatiliste komplektide aktuaalsus äärmiselt suur, kuna tihti kasutatakse küsimuste puhul ka etteantud vastusevariante, millede seast respondent peab valima sobiva. Kui vastusevariantidena on toodud mitmest komplektist pärinevad mõisted, võib see suunata antavaid vastuseid.

Lähtuvalt sotsioloogiliste küsimustike erilisest struktuurist, milles vähemalt üks pool kogu suhtlusest (küsimuste pool) on ette fikseeritud, on küsimustike puhul aktuaalne ka sellele ainuomase keele ehk koodi kasutamine. Sotsioloogilistes küsimustikes kasutatav kood (käesolevas uurimuses eelistan terminit “kood”, kuna termini “keele” puhul pean silmas loomulikku keelt) kuulub valdkonda, mida ei ole semiootilisest seisukohast uuritud. Samas on ühele valdkonnale või sekundaarsele modelleerivale süsteemile (Lotman, 1991) omase koodi käsitlemine teiseks semiootika keskseks arengusuunaks (vt. näit. filmikeel (Lotman, 2004), muinasjuttude struktuur (Propp, 1958), lauakommetega seotud kulinaarne loogika (Levi-Strauss, 1978), moeloogetika (Barthes, 1985), maitsete koodid (Bourdieu, 1986)). Kui suurem rõhk on üldiselt langenud klassikaliste sekundaarsete modelleerivate süsteemide ehk kaunite kunstide koodi analüüsimisele, siis toitumisega ja riietumisega seotud koodide uurimine toob sisse ka teistsuguste märgisüsteemide analüüsimise, mille hulka sobib ka sotsioloogiliste küsimustike koodi käsitlemine.

Mida täpsemini küsimustike koodi uurida, seda paremini on võimalik seda rakendada valiidsamate vastuste saamiseks. Sotsioloogiliste küsimustike koodi uurimine asub kaunite kunstide koodide ja tavakäitumise koodide uurimise vahel, peamised erinevused tulenevad tegevuste eesmärgist. Sotsioloogiliste küsimustike eesmärk on äärmiselt lihtne ja selge (mida ei saa üldse öelda kaunite kunstide kohta ja mida tavakäitumise puhul võib püüda inimpsühholoogiast lähtuvalt määratleda) - sotsioloogiliste küsimustike eesmärgiks on tõesed, täpsed ja valiidsed vastused.

Sotsioloogiliste küsimustike käsitlemisel on aktuaalsed nii kommunikatsiooniakti uurimine (küsiija ja respondendi rollid, nende ettekujutused üksteisest) kui ka sekundaarse modelleeriva süsteemi koodi käsitlemine (sotsioloogiliste küsimustike kui spetsiifilise struktuuri ja staatusega valdkonna kood). Kuid siinkohal ei tohi unustada asjaolu, et kultuurides võib sotsioloogiliste küsimustike kasutamises esineda erinevusi, kuna üldised

küsitlemisega seotud harjumused mõjutavad ka kasutatavat koodi. See hõlmab ka kogu kultuuri kui terviku olulisust sotsioloogiliste küsimustike staatuse uurimisel. Kultuuri kui terviku analüüsimise primaarsust rõhutati ka Tartu-Moskva semiootika koolkonna teesides.

“Kultuuri uurimisel tuleb lähtuda eeldusest, et kogu informatsiooni väljatöötamise, vahetamise ja säilitamisega seotud inimtegevus omab teatud ühtsust. Kuigi üksikud märgisüsteemid eeldavad immanentselt organiseeritud struktuure, toimivad nad vaid ühtsuses, üksteisele toetudes.” (Ivanov *et al.*, 1998: 61)

Kuna käesolev uurimus on samuti kirjutatud Tartus, jätkan ma eeltoodud traditsiooni, eriti arvestades asjaolu, et ka etnometodoloogias väljaarenenud konversatsioonianalüüsis pööratakse suurt tähelepanu terviklikkusele nii kultuuri kui ka selle komponentide seisukohast, mille kinnituseks toon ära konversatsioonianalüüsi rajaja Harvey Sacksi arvamuse.

“On võimalik, et väikeste asjade detailne uurimine võib kaasa tuua tohutu arusaama sellest, kuidas inimesed asju teevad ja milliseid vahendeid nad kasutavad oma tegevuse loomiseks ja korrastamiseks.” (Sacks, 1984a: 24)³

0.2. Sotsioloogilised küsimustikud ja sotsioloogia

Sotsioloogid tunnistavad, et sotsioloogiliste küsimustike (nii näost-näku intervjuude, telefoniintervjuude kui ka respondentide endi poolt täidetavate küsimustike) puhul mängib äärmiselt olulist rolli küsimuste sõnastus (vt. näit. Bouma & Atkinson, 1995; Leedy & Ormrod, 1989; Robson, 1993; Gillham, 2000b; Babbie, 1990). Lisaks sellele antakse sotsioloogiliste uurimuste läbiviimiseks ja erinevate meetodite kasutamiseks konkreetseid juhendeid, mille abil luuakse sotsioloogilistele küsimustikele omane kood (Robson, 1993; Black, 1999; Babbie, 1990). Samas on ka sotsioloogid arvamusel, et vaatamata sotsioloogiliste küsimustike ülisagedasele kasutamisele, on reaalselt siiski tegu meetodiga, mille puhul heade andmete saamine on äärmiselt keerukas.

“Küsimustikke kasutatakse uurimistehnikana liiga palju, kuna eeldatakse, et neid on lihtne koostada. See on vale. [...] Tegelikult on neid lihtne halvasti koostada.” (Gillham, 2000a: 78)

Eesmärgiga anda selgitust küsimustike parema koostamise kohta, on välja töötatud mõned aspektid, mida tuleks küsimustike puhul arvestada. Black (1999) on toonud välja viis soovitusi, millele tuleks tähelepanu pöörata respondentidele küsimuste esitamisel: (1) kahemõttelised terminid või fraasid võivad viia selleni, et respondent ei mõista, mida soovitakse teada, (2) aeg (näit. millal sündmus toimus) võib tekitada arusaamisel probleeme, (3) vältida tuleks sobimatuid sõnu, (4) vältida tuleks slängi, kuna aja jooksul slängi tähendused muutuvad, (5) vältida tuleks emotsioone esilekutsuvate sõnade (näit. demokraatlik, loomulik) kasutamist. Babbie (1990) annab küsimuste koostamiseks järgmised soovitused: (1) küsimused peavad olema selged, (2) vältida tuleb seotud küsimuste esitamist ehk kahe küsimuse sidumist üheks küsimuseks, (3) tagada tuleb see, et respondent on kompetentne küsimustele vastuseid andma, (4) küsida tuleb küsimusi, mis puudutavad kõiki respondente, s.t. küsimused peavad olema asjakohased, (5) küsimused peavad olema lühikesed, (6) vältida tuleb negatiivseid küsimusi, (7) vältida tuleb “kallutatud” küsimusi ja termineid.

Seega on küsimuste koostamine sotsioloogide jaoks seotud paljude tuntud ohtudega, mille vältimiseks on võimalik kasutada mõnesid läbiproovitud võtteid. Kuid just nende võtete ja õpetuste järgimise tulemusel tekib sotsioloogilistele küsimustikele omane kood, mis eristab küsimustikke tavavestlustest ning muudab küsimuste esitamise viisi respondentidele võõraks (tõmmates piiri “oma” ja “võõra” vahel). Antud olukorras tekib konflikt kahe lähenemise vahel: kas kasutada sotsioloogilistele küsimustikele omast koodi või läheneda küsimustikele kui tavavestlusele. Mina pooldan viimast lähenemist ning toon käesolevas uurimuses välja aspektid, mis võivad rääkida just dialoogilisemate küsimustike poolt.

Käesoleva uurimusega püütakse näidata seda, millist rolli küsimuste sõnastus konkreetselt mängib, lähtudes eeldusest, et igas küsimuses on ka kõige

³ Ingliskeelsete tsitaatide puhul siin ja edaspidi autori tõlge.

tähelepandamatul sõnal oma roll, oma põhjus ja oma tagajärg (järgides konversatsioonianalüüsi poolt püstitatud küsimust “*Why that now?*” ehk “Miks just see ja miks just nüüd?”). Sidudes konversatsioonianalüütilise lähenemise mälule suunatuse probleemiga (Tulving), valemälestustega (Loftus) ja sotsiaalpsühholoogiliste leidudega (Schwarz, Sudman, Bradburn), püüan ma näidata hetkel sotsioloogiliste küsimustike koostamisel kasutatavate meetodite muutmise vajadust, pöördudes enam vestlusliku, enam dialoogilise suhtlusakti saavutamise poole. Kuna see, et sotsioloogiliste küsimustike küsimuste sõnastuse mõju ei ole võimalik vältida, on tunnustatud fakt, soovitan ma käesolevas uurimuses tehtavate järelduste valgusel avalikult iga küsimustiku puhul tunnistada, et tegu on mingil eesmärgil läbiviidava küsitlusega. Seega leian ma, et sotsioloogias kasutatavate meetodite arendamises on käesoleval uurimisel oma osa mängida.

Sotsioloogiliste küsimustike seotus sotsioloogiaga ulatub samas kaugemale kui küsimuste sõnastus, kuna teemad, mida küsimustike abil uuritakse, on tihedalt seotud inimestega, ühiskonnaga, milles nad elavad, sotsiaalsete normide ja kontrollimehhanismidega. Käsitletavad teemad võivad paljuski mõjutada antavaid vastuseid, kuna respondent teab, millised tegevused on sotsiaalselt soovitatavad ja millised mitte, mis võib tuua kaasa näit. küsimuste ähvardava efekti. Küsimustikele vastamisega seotud mõjurid ulatuvad kaugemale küsimuste sõnastusest ja küsimuste koosmõjust ehk konteksti efektidest, kuna uuritavad teemad muutuvad ja erinevad iga üksiku sotsioloogilise küsimustiku puhul. Alaosas 1.3.2. on käsitletud erinevaid aspekte, mis võivad samuti vastamist mõjutada.

Käesoleva uurimusega loodan ma aidata kaasa sotsioloogiliste küsimustike rakendamise tulemuslikumaks muutmisele, tuues välja mõned psühholoogiaga seotud aspektid, mille arvestamine on küsimustike koostamisel äärmiselt tähtis, ja kasutades konversatsioonianalüüsi, defineerimaks küsimustikele ainuomast kommunikatiivset ja kognitiivset staatust.

1. Psühholoogiline lähenemine küsimustele vastamisele

Küsimustikele vastamise käsitlemine psühholoogiaalaseid teooriad kasutades tähendab küsimustikele vastamise protsessi vaatlemist mitte vastaja ega küsimuste koostaja seisukohtadest, vaid neist väljastpoolt. Et täielikult mõista, milline on sotsioloogilise küsimustiku kasutamisel tekkiv psühholoogiline reaalsus (Chomsky, 1965) kahe poole vahel (küsija ja vastaja vahel), on vaja püüda uurida küsimustikke kõikvõimalikest aspektidest. Psühholoogilise ja kommunikatiivse reaalsuse selgitamine aitab määratleda seda, mis on küsimustikud ja mida nendega teha saab. Käesolev peatükk sisaldab ülevaadet mälu osast küsimustikele vastamisel, toob välja ka olulised mäluiga seotud asjaolud just küsimustikega seoses ning samuti selgitab mentaalsete mudelite olulisust. Järgmises peatükis käsitlen ma lähemalt küsimuste loomise ja nende vastamise protsessi tegijate endi seisukohast, lähtuvalt konversatsioonianalüüsi eelkäijaks olnud etnometodoloogia traditsioonist.

1.1. Mälu olemasolev informatsioon ei võrdu sealt kättesaadava informatsiooniga

Kui inimeselt küsitakse midagi, siis peab ta vastamiseks pöörduma oma mälu poole. Mälu sisaldab informatsiooni, mida inimene vajab küsimustele vastamiseks, kuid see informatsioon ei tarvitse alati olla kättesaadav. Maailmas üks tuntumaid mälu-uurijaid ka tänapäeval Endel Tulving tõi koos Pearlstone'iga (1966) välja erinevuse mälu olemasoleva ja sealt kättesaadava informatsiooni vahel, kirjeldades katset, kus katsealustel paluti meelde jätta teatud hulk sõnu ning neid seejärel meenutada; ajendatud meenutamisel (*cued recall*) meenunud sõnade arv oli suurem kui mitteajendatud meenutamise korral; järeldusena leiti, et mälujäljed paljudest sõnadest olid küll mälu olemas, kuid neid ei olnud võimalik meenutamiseks kätte saada. Siia võib lisada ka Muter'i (1978) katse, kus katsealuste ülesandeks oli kuulsate isikute eesnimede äratundmine; katsealused ei tundnud ära 53,4% nendest eesnimedest, mida nad hiljem siiski suutsid meenutada.

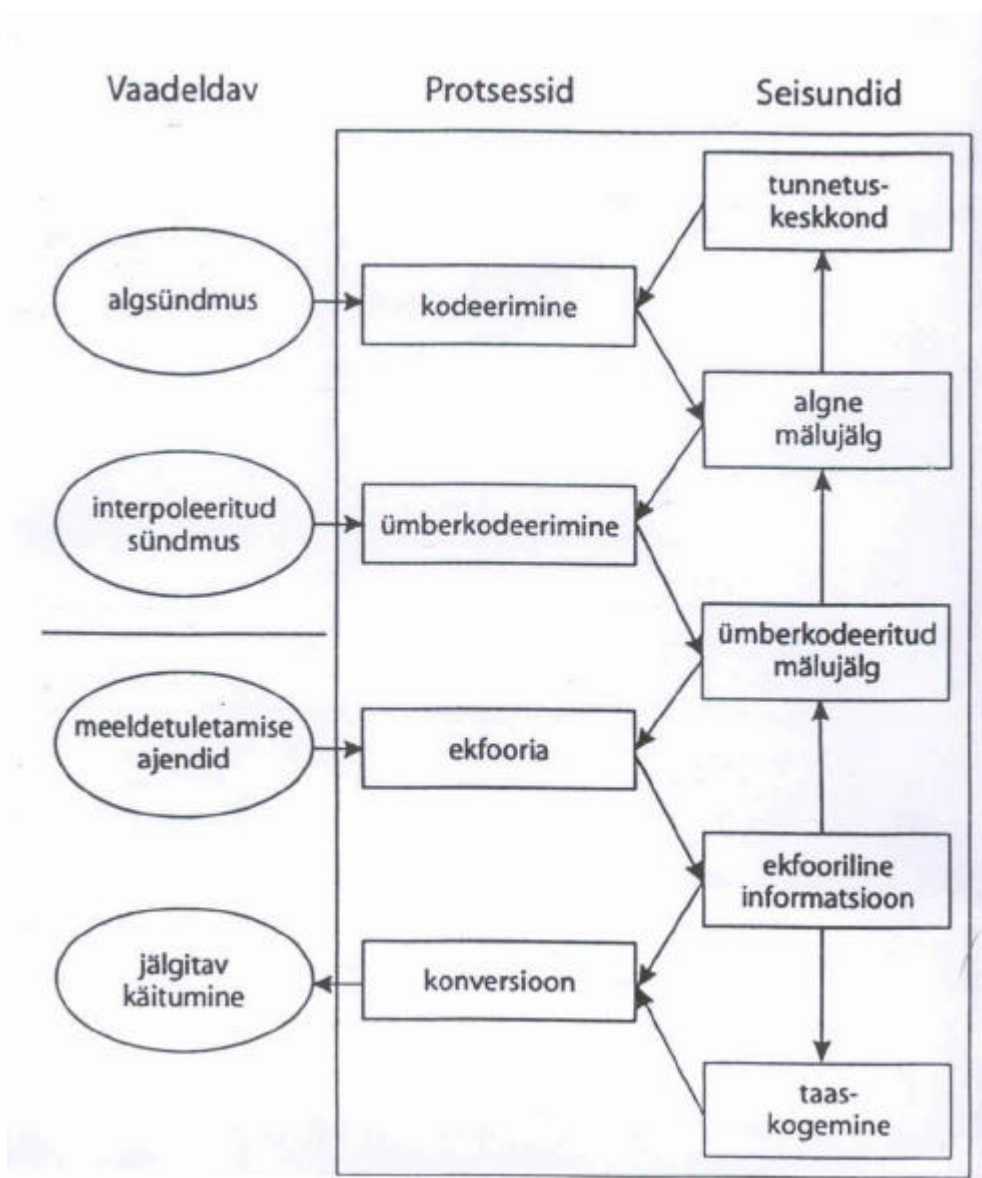
Seega on küsimustele vastamisel mälu roll keerulisem kui lihtsalt kunagi kuuldud ja ka automaatselt täielikult meeldejäädud informatsiooni esitamine. Küsimustele vastates pööratakse mälujälje poole. Kuidas see tekib? Iga sündmuse kohta tekib mälu mälujälge.

Tulving toob välja kolm mehhanismi, mis hakkavad tööle pärast ühe sündmuse toimumist.

“Kui eraldada muust vaimuelu avaldustest välja mingi üksik meelespidamise akt, siis võib selles eristada kolme komponenti: (a) informatsiooni omandamine ehk **salvestamine** (*encoding*); (b) informatsiooni alalhoidmine ehk **säilitamine** (*retention or storage*); (c) informatsiooni kasutamine ehk mälust **ammutamise** (*retrieval*).” (Tulving, 2002: 61)

Nõustudes Tulvinguga, peab ka Roediger (1999) salvestamisest, säilitamisest ja ammutamisest kõige olulisemaks just viimast, kuna ilma mälust ammutamiseta ei ole mingil moel võimalik teada, mis seal salvestatud või säilitatud on, tuues võrdluse nägemistaju uurimisega, mille puhul valguse olemasolul on võimalik maailma tajuda, kuid ilma maailma ja valguse tajumiseta ei oleks võimalik midagi maailma kohta öelda.

Kuidas toimub mälust informatsiooni ammutamine ehk meenutamine? Tulving (1983) kirjeldab episoodilise mälu (vt. allpool toodud mäluliikide eristust) mäluakti käsitlevat Üldist Abstraktset Töötlussüsteemi (GAPS - *General Abstract Processing System*), mis hõlmab mälujälje kodeerimist, ümberkodeerimist, ekfooriat ja konversiooni (vt. joonist).

Joonis. Üldine Abstraktne Töötlussüsteem (GAPS ehk General Abstract Processing System): meeldejätmisakti komponentide põhimõtteline struktuur [...]. (Eestikeelse joonise ja selle allkirja allikaks on Tulving, 2002: 177).

Tulving selgitab ülaltoodud joonist järgmiselt:

“Kodeerimine on protsess, mis teisendab sündmuses kätketud informatsiooni mälujäljeks (enogramm või representatsioon); ekfooria on protsess, milles mälujäljes sisalduv informatsioon kombineeritakse meeldetuletamise ajenditega (*retrieval cues*) ekfooriliseks informatsiooniks. Ekfooriline informatsioon määrab ära taaskogemise (*recollective*

experience) iseloomu, mis kaasneb millegi meeldetuletamisega ja mis on tunnetusliku mäluakti lõpptulemuseks.” (Tulving, 2002: 176-177)

Ülaltoodust lähtuvalt on mäluakti meeldetuletamise puhul oluliseks meeldetuletamise ajendid. Meeldetuletamise ajendite kombineerimisel algsündmusest säilitatud informatsiooniga tekib ekfooria, mille tulemusel tekib ekfooriline informatsioon, mis omakorda määrab ära algsündmuse taaskogemise viisi. Ehk teisisõnu, algsündmusest tekkinud mälujälgi muutub vastavalt sellele, miks seda sündmust meenutatakse. Algsündmust ei ole võimalik ilma mingite kõrvalnähtude mõjuta taasesitada ja nendeks kõrvalnähtudeks on põhjused, miks algsündmust meenutati.

Kui tulla tagasi küsimustike juurde, on neis toodud küsimused just kõigi sündmuste meenutamise ajenditeks, mis edasiarendatult tähendab seda, et küsimus mõjutab sündmuse meenutamist ja seeläbi ka mälujälge sündmusest. Ei ole selge, kuidas täpselt küsimused ekfooria kaudu sündmustest tekkinud mälujälgede taaskogemist mõjutavad. Siiski on ekfooriat võimalik ette kujutada algsündmuste jälgimise, nende kohta küsimuste esitamise ning seejärel erinevuste uurimise abil. Loftus (2002) kirjeldab katset, kus autoõnnetuse tunnistajatele esitati pärast autoõnnetust küsimusi õnnetuse kohta; sama õnnetust näinud tunnistajad kirjeldasid õnnetust erinevalt; kui esitati küsimus: “Kui kiiresti autod sõitsid, kui nad üksteise vastu põrutasid?” (“*How fast were the cars going when they smashed into each other?*”), kirjeldati autode kiirust suuremana ja juhiti tähelepanu klaasikildudele; kui esitati küsimus: “Kui kiiresti autod sõitsid, kui nad kokku põrkasid?” (“*How fast were the cars going when they hit each other?*”), meenutasid tunnistajad, et autod sõitsid väiksema kiirusega ja klaasikilde polnud. Alaosas 1.3.1. toon ma veel näiteid sellest, kuidas meenutatavad sündmused muutuvad meenutamise käigus.

1.2. Mälu liigid

Küsimuste esitamisel pöörduvad inimesed vastamiseks oma mälu poole, kuid on oluline, millise mälu poole nad pöörduvad. Mälu on võimalik jagada mitmeks alamsüsteemiks, millistest on käesoleva uurimuse jaoks olulisim episoodilise ja semantilise mälu eristamine, kuid enne nende pikemat käsitlemist toon siinkohal ära mälu käsitlemisel tehtud teised olulised eristused.

Tulving (2002) on välja toonud erinevaid viise, kuidas mälu on võimalik diferentseerida: eksplitsiitne mälu vastandatuna implitsiitsele mälule, millest esimene “eeldab meenutatavate sündmuste ja õpitud faktide teadvustatust” ja teine “viitab kergendatud juurdepääsule olemasolevatele teadmistele, kuid seda kergendatust või selle põhjust teadvustamata”; lühiajaline mälu vastandatuna pikaajalisele mälule, millest esimene võimaldab “reproduktseerida informatsiooni vahetult pärast selle tajumist” ja teine “tuleb mängu hiljem”; töömälu vastandatuna viitemälule, millest esimene hõlmab “mingi hiljuti toimunud sündmuse mäletamist” ja teine “esindab suhteliselt püsivamaid teadmisi ümbritseva maailma kohta”. Mainimisväärne on ka lingvistilisest baasist lähtuv Chafe’i (1973) liigitus pindmise (*surface*), madala (*shallow*) ja sügava (*deep*) mälu vahel, kuid Chafe’i lähenemist käsitlen ma käesolevas uurimuses hiljem, peamiselt tema “fookuse” mõiste kaudu.

Kui aga püüda jätta kõrvale ajaline aspekt mälust meenutamise seoses, on võimalik mälu eristada ka mäletatavate kontseptsioonide põhjal. Tulving (1972) on eristanud episoodilist ja semantilist mälu. Episoodiline mälu sisaldab toimunud sündmustesse puutuvat informatsiooni.

“Episoodiline mälu võtab vastu ja säilitab informatsiooni teatud ajal toimunud episoodide või sündmuste kohta ning nende sündmuste vaheliste ajalis-ruumiliste suhete kohta.”
(Tulving, 1972: 385)

Semantiline mälu haarab endasse inimese üldised veendumused, arvamused, mudelid teda ümbritseva maailma kohta, mis on keelel põhinevad ja ei oma konkreetset ajalist tähistust.

“Semantiline mälu on mälu, mida on vaja keele kasutamisel. See on mentaalne sõnastik ehk inimese korrastatud teadmised sõnade ja teiste verbaalsete sündmuste kohta, nende tähenduse ja referentide kohta, nendevaheliste seoste kohta ning nende sümbolite, kontseptsioonide ja suhete kasutamise reeglite, valemite ja algoritmide kohta.” (Tulving, 1972: 386)

Eristusest episoodilise ja semantilise mälu vahel on Tulving ka edaspidi kinni pidanud. Tulving (1985) on loonud kolmese süsteemi, kus episoodilist mälu saab pidada semantilise mälu spetsialiseerunud alamsüsteemiks, semantilist mälu aga omakorda protseduurilise mälu spetsialiseerunud alamsüsteemiks. Tulving (2002) on ka eristanud protseduurilist mälu vastandatuna semantilisele ja episoodilisele mälule, mida võib koos nimetada ka deklaratiivseks või propositsionaalseks mäluks. Protseduuriline mälu hõlmab oskusi midagi teha.

“See puudutab rohkem tegu kui paljast mõtet, nõuab kestva harjutamist, seda on võimalik täide saata automaatselt, tähelepanu keskendamata. Protseduurilise mälu selgeimad näited on sellised tegevusoskused nagu kingapaela sõlmimine ja rattaga sõitmine, sellised tunnetusvõimed nagu lugemine ja kirjutamine.” (Tulving, 2002: 36)

Arvestada tuleb ka asjaoluga, et semantilise ja episoodilise mälu eristamine ei ole pelgalt teoreetiline konstruktsioon. Nimelt on PET-uuringutes täheldatud semantilisest mälust informatsiooni ammutamisel aktiveerumist vasakus prefrontaalses ajukoos, samas kui episoodilisest mälust ammutamisel on aktiveerunud teatud alad paremas prefrontaalses ajukoos ning episoodilise mälu informatsiooni kodeerimisel teatud alad vasakus prefrontaalses ajukoos (*The Oxford Handbook of Memory*, 2000, sub *Brain imaging of memory*), millise asümmeetria üldisemaks kirjeldamiseks on Tulving *et al.* (1994) toonud välja hemisfäärilise salvestamise / ammutamise asümmeetriat selgitava mudeli HERA (*Hemispheric Encoding / Retrieval Asymmetry*). Loomulikult võib spekuloida selle üle, kas teatud faktide või mudelite salvestamiseks või nende meenutamiseks kasutatavad mehhanismid tõestavad episoodilise ja semantilise mälu olemasolu, kuid sellega võib nõustuda kui ühe võimaliku selgitusega, mis tänapäeva teaduse arengustaadiumis tundub piisavalt adekvaatne nii deskriptiivses kui ka eksplanatoorses suhtes.

1.3. Millise mäluliigi poole pöörduakse küsimustele vastamisel?

Käesoleva uurimuse raames ei ole oluline eristus protseduurilise ja propositsionaalse mälu vahel, vaid eristus episoodilise ja semantilise mälu vahel, kuna küsimustikud ei ole suunatud protseduuriliste tegevuste väljaselgitamisele. Küsimustikes

tahetakse teada inimestega toimunud sündmuse (näit. “Kus Te viibisite ööl vastu 31. märtsi käesoleval aastal?” (7. küsimus “Rahva ja eluruumide loendus 2000” küsimustikus, vt. internetist loenduslehtede vormi isikulehte aadressil <http://www.stat.ee/13978>)), millised küsimused on suunatud episoodilisele mälule. Samuti uuritakse küsimustike abil inimeste väärtusi, arvamusi ja seisukohti (näit. “Milline on Teie suhe religiooni (usku)?” (20. küsimus “Rahva ja eluruumide loendus 2000” küsimustikus, vt. internetist loenduslehtede vormi isikulehte aadressil <http://www.stat.ee/13978>)), millised küsimused on suunatud semantilisele mälule.

Kuid just siin on äärmiselt oluline peatuda ja mõelda, kas episoodilisele mälule suunatud küsimus: “Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul käinud vaatamas teatrietendusi, ükskõik kas sõnalisi-, muusikalisi- või tantsuetendusi?” (küsimus T1, “Elanikkonna kultuuritarbimise uuring 2003”, vt. lisa 1) on ikka suunatud episoodilisele mälule. Kas inimene taolise küsimuse puhul loeb mõttes üle kõik korrad, millal ta vastaval aastal on teatris käinud? Kas inimene suudab täpselt meenutada kõiki kordi? See võib tunduda lihtne siis, kui inimene ei ole ammu teatris käinud (ka sel juhul tekib küsimus, kas ta oskab täpselt mõõta, kas aeg, millal ta pole teatris käinud, on täpselt ühe aasta pikkune), kui ta on käinud ühe korra või kui etendus oli väga hea / halb, kuid mis saab siis, kui inimene on tegelikult käinud teatris ühe aasta jooksul 43 korda?

Seega esimene küsitavus küsimuste episoodilisele või semantilisele mälule suunatuse puhul on see, kas asi, mille kohta küsitakse, mõjutab antud vastust, s.t. kas küsimuse esitamisel tuleb arvestada võimalusega, et küsimus on suunatud episoodilisele mälule, kuid inimene pöördub vastamisel semantilise mälu poole, mistõttu saadud vastuse usaldusväärus võib muutuda. Kui inimene loeks mõttes üle kõik korrad, mil ta teatris käis, oleks vastus usaldusväärne, kuid kuna vahel ei ole see enam võimalik, annab inimene hinnangu iseenda tegevusele, mis muudab vastuse vähem usaldusväärseks.

Teine lahkeli, mis tekib, on juba eelnevalt mainitud asjaolu selle kohta, kas inimesed teavad või mäletavad nendega toimunud sündmuse nii, nagu need realselt juhtusid. Kas on võimalik suunata inimest arvama midagi, mis on temaga juhtunud või mida ta on näinud, mis pole tegelikult nii?

Kolmas probleem on seotud asjaoluga, kas inimesed, lisaks sellele, et nad ei mäleta sündmuse täpselt, on mõjutatud küsimustele vastamisel ka muudest piirangutest,

näiteks motivatsioon anda täpseid vastuseid, ühiskonna hinnang antud tegevuse soovitatavusele ja ka inimese enda hinnang antud tegevusele.

Nende küsimuste lahendamiseks toon järgnevalt ära mõned uurimistulemused, mis võivad küsimustike analüüsimisel oluliseks osutada.

1.3.1. Valemälestused

Eelpool mainisin Loftuse (2002) poolt kirjeldatud katset, kus inimesed arvasid, et nad nägid autoõnnetuse toimumise paigas klaasikilde, kuigi neid klaasikilde õnnetuspaigas ei olnud. Miks siis inimesed arvasid, et nad neid nägid? Tänapäeva teaduslike vahendite abil ei ole võimalik vahetult ja otseselt jälgida täppisteaduslike uurimismeetodite abil protsesse, mis toimuvad inimese ajus, kuid siiski on võimalik teha kaudseid katseid, mis võivad selgitada, kuidas inimestel tekivad mälestused sündmustest, mida nad on näinud või mis nendega on juhtunud.

Sellel alal on märkimisväärseid tulemusi saavutanud just nimetatud Ameerika psühholoog Elizabeth F. Loftus, kes on teinud mitmeid katseid näitamaks, kuidas inimestes saab tekitada valemälestusi (kasutan sõna “valemälestus” antud kontekstis üldise terminina, mis hõlmab nii valeuskumust, mäluillusiooni kui ka valemälestust).

Valemälestuste loomisel on Loftus välja toonud mitmeid olulisi aspekte. Üks vahend valemälestuse tekitamiseks on sündmuse järel esitatud soovitus või arvamus (*post-event suggestion*) (Loftus, 2002), mille tõttu sündmused hakkavad selles osalejatele paistma n.ö. teises valguses, s.t. inimesed integreerivad uut informatsiooni oma mälestustesse ning mälus talletatud sündmused muutuvad seetõttu. Kuid sündmustejärgne informatsioon võib mitte ainult muuta inimese mälestusi, taolise informatsiooni abil on võimalik ka luua valemälestusi, mille eristamine tõestest mälestustest võib olla äärmiselt keerukas, kui mitte võimatu.

Ekspriimendis valemälestuste tekitamisest kasutati katsealustele abistava informatsiooni pakkumist sugulaste poolt, millisel juhul uuriti, kas katsealune mäletab oma sugulase poolt kirjeldatud sündmust (sündmus koosnes viiest osast: pikemat aega eksinud olemine, nutmine, 5-aastaselt poes kaotsimine, vanema daami poolt leitaks osutumine, pere juurde tagasi jõudmine), mis reaalselt ei olnud kunagi toimunud (Loftus, 1999). Katse tulemusena selgus, et 25% inimestest suutsid meenutada sündmusi, mis olid seotud mitte kunagi toimunud äraeksimisega (Loftus, 1999).

Üksikjuhtudel võivad aga valemälestused ka palju kahju teha, seda eriti kohtutes kasutatavate tunnistustega seoses, mille põhjal on inimesi vangi (ja kahtlemata ka surma) mõistetud, kusjuures hilisemate uurimiste tulemusel võib selguda, et süüdistatu ei olnud milleski süüdi ning tunnistaja mälu vedas teda lihtsalt alt (näit. Ronald Cottoni juhtum, kes mõisteti 1986. aastal süüdi vägistamises vägistatud naise tunnistuste põhjal ja lasti vabaks 11 aastat hiljem DNA testide alusel (Loftus, 2003)). Esineb ka ekstreemsemaid juhtumeid, kus terapeutide poolsete sisenduste tulemusena inimesed hakkavad uskuma nendega lapsepõlves toimunud sündmustesse, mis ei ole iialgi toimunud (näit. Gloria Grady juhtum 1991. aastal, kes uskus, et ta vanemad olid satanistid, et ka tema osales satanistlikel rituaalidel, et tema isa vägistas teda korduvalt, et ta sai 14-aastaselt intsesti tulemusel lapse, kuid Grady puhul võib oletada, et kõik taolised veendumused tekkisid tal pärast seda, kui ta hakkas terapeutide juures käima ning terapeutid püüdsid välja pakkuda erinevaid põhjuseid tema probleemidele, mille tulemusena ta hakkaski uskuma, et taolised sündmused olid juhtunud (Gary & Loftus, 1994)). Kui Grady esitas kohtus süüdistused antud mälestustega seoses paljude oma sugulaste vastu, siis on olnud ka kohtuasju, kus valemälestuste tekitamise tõttu kaevatakse kohtusse nende valemälestuste tekitaja (Nadean Cooli juhtum 1986. aastal, kes kaebas kohtusse oma psühhiaatri, kellepoolse teraapia tulemusel Cool oli hakanud uskuma, et ta oli osalenud satanistlikel rituaalidel, sõi lapsi, nägi pealt oma 8-aastase sõbra mõrvamist jne.; Cool sai kohtuvälise lahendi korras kahjutasuna 2,4 miljonit dollarit (Loftus, 1997)).

Loftus ja Ketcham (1996) on sügavalt kritiseerinud teraapia kaalu tänapäeva ühiskonnas, soovitades terapeutidel inimeste probleemide lahendamisel väljamõeldud põhjuste otsimise asemel võtta endale selline roll, mis aitab inimeste mälu mõista ja nende mälestusi väärtustada.

Valemälestuste tekitamise mehhanism on keerukas, selles mängib olulist rolli valeinformatsiooni vastuvõtmine (*misinformation acceptance*), väike roll on mälu muutmisel või puudulikkusel (*memory impairment*) ja lihtsalt arvamine või ettekujutamine ei mängi peaaegu mingit rolli (Loftus & Hoffman, 1989). Mälu puudulikkus tähendab ka sündmusejärgse informatsiooni põhjal isiklike mälestuste muutmist või nende puudulikuks kuulutamist (näit. kui inimene on röövi tunnistajaks ja ta nägi, et röövi käigus ähvardati röövituid haamriga, kuid kui röövijärgselt teine röövi

tunnistaja ütles, et rööv toimus kruvikeerajaga ähvardamise teel, siis ka esimene tunnistaja ütleb politseile, et rööv toimus kruvikeeraja abil (Loftus & Hoffman, 1989)).

Nimetatud erinevad näited viivad järelduseni, et inimesed ei pruugi mäletada toimunud sündmusi või võivad ka mäletada mittetoimunud sündmusi. Inimeste mälestusi on võimalik suunata sündmustejärgse informatsiooniga manipuleerimise teel, mis paneb mõtlema ka selle üle, kas küsimuse esitamisega võib küsimuses esitatu inimese mälestustesse luua (vrld. näited teraapia käigus tekkinud valemälestustest). Käesolevast alaosast tulenev olulisim järeldus on aga see, et inimeste mälestused ei ole absoluutsed, inimesed võivad eksida väga rängalt ka nende endiga seotud sündmuste suhtes, mis paneb mind küsima: kui inimesed ei tea, mis nende endiga on reaalselt elu jooksul juhtunud, kas nad teavad, mida nad üldiselt maailmast arvavad? See küsimus on väga tähtis just sotsioloogiliste küsimustikega seoses, kuna nende abil uuritakse nii inimeste harjumusi kui ka arvamusi.

1.3.2. Aja, tegevuse sageduse ja meenutamise strateegia roll küsimustele vastamisel

Kui eelmises alaosas selgus, et inimesed võivad eksida ka nende elus kesket rolli mängivate sündmustega seoses, siis käesolevas alaosas vaatlen ma uuritava sündmuse või arvamuse mõju antavatele vastustele. Psühholoogia ja sotsioloogiliste uuringute kokkupuutealade kohta ilmus 1994. aastal kahe Saksamaa ja Ameerika sotsiaalpsühholoogi - Norbert Schwarz ja Seymour Sudmani - toimetatud raamat *Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports*, milles toodud uuringud on käesoleva uurimuse seisukohast kahtlemata suure tähtsusega. Järgnevalt käsitlen lähemalt nimetatud teoses toodud seisukohti, kuid siinkohal tuleb mainida just Schwarz ja Sudmani suurt rolli sotsioloogiliste küsimustike uurimisel, seda nii küsimuste sõnastuse, konteksti kui ka vastajapoolse reageeringu osas (vt. Bradburn & Sudman, 1981; Schwarz & Sudman, 1996; Schwarz & Oyserman, 2001). Ning veelgi olulisem suurest tööst sotsioloogilise küsitlemise paremaks muutmisel on aga arvamus, et inimeste suhtumiste ja väärtushinnangute aluseks olevate protsesside uurimisel me võime saada teada, et inimeste hinnangud mingitele asjadele ja käitumine nende asjade suhtes võivad, aga ei tarvitse olla järjekindlad (Schwarz & Bohner, 2001).

Brewer (1994) leiab, et kui tegevus, mille kohta küsimustiku abil püütakse ülevaadet saada, on toimunud üle 10 korra, siis inimene ei loe mõttes kõiki toimunud

kordi üle, vaid annab hinnangu sellele, mitu korda antud tegevus on toimunud. Samuti leiab Brewer (1994), et sündmuste ja tegevuste meenutamisel on aja dimensioon äärmiselt ebaselge ning sündmuste meenutamist abistavad kõige paremini (1) tehtud tegevuse enda meenutamine; seejärel (2) tegevuse ajal olnud mõtete meenutamine; (3) tegevuse toimumise koha ja aja meenutamine koos; (4) ainult koha meenutamine; ning kõige halvemini aitab tegevust meenutada (5) ainult aja meenutamine. Brewer (1994) tunnistab, et kui inimeste mälestused ei ole koopiad sündmustest, vaid pelgalt nende rekonstruktsioonid, siis on küsimustikke kasutavad sotsioloogid suures hädas.

Means *et al.* (1994) kirjeldavad katset, kus uuriti katsealuste hinnangut nende poolt suitsetatud sigarettide arvule, võrrelduna katsealuste endi poolt iga sigareti süütamisel päevikusse tehtud sissekannetega. Selgus, et vähema arvu sigarettide suitsetajad eksisid eelmise päeva sigarettide arvu suhtes 2,95 sigareti võrra, samas kui suuremad suitsetajad eksisid 5,26 sigareti võrra (Means *et al.*, 1994), s.t. mida sagedamini inimene mingit tegevust sooritab, seda enam annab ta hinnanguliselt vastuseid tegevuskordade küsimusel, milline vastamisstrateegia põhineb semantilisel määlul ja mitte episoodilisel. Sotsioloogilistes uuringutes kasutatava meenutamise strateegiatest hindasid Means *et al.* (1994) parimaks “valjusti mõtlemise strateegiat” ja kõige halvemaks “kiiretempolisi intervjuusid”.

Siinkohal on sobiv tõmmata ette rutates paralleel järgmises konversatsioonianalüütilises peatükis käsitletavate teemadega, kuna küsimustike olemuse selgitamisel ei piisa ainult mälu- ja psühholoogiaalasest lähenemisest, on vaja saada terviklik pilt, lisades välisele analüüsile ka seestpoolt lähtuv analüüs (konversatsiooni seesmisest toimimisest lähtuv analüüs). Kui Meansi uuringust võib teha järelduse, et mida rohkem inimene suitsetab, seda enam ta eksib suitsetamiskordade arvule hinnangu andmisel, siis Ameerikast pärineva konversatsioonianalüütilise lähenemise rajaja Harvey Sacks (1992b) on siit sammu edasi läinud ning leidnud, et inimeste arvamused ja teadmised maailmast ei põhine induktiivsel järeldamisel - kui inimene arvab, et neegrid on halvad, siis iga meeldiv neeger on vaid erand reeglist ning pärast kümne meeldiva neegri nägemist inimene ei muuda ikka oma arvamust. Sacksi vaateid käsitlen ma detailsemalt järgmises peatükis.

Smith ja Jobe (1994) analüüsisid inimeste pikaajaliste toitumisharjumuste kohta antud vastuste valiidsust, mida saab kontrollida katsealuste endi poolt iga söögikorra puhul kirja pandud toitude suhtes. Smith ja Jobe (1994) palusid katsealustel söödud toitude meenutamisel kasutada kolme erinevat strateegiat (katsealused jagati kolmeks grupiks): (1) ajas tagurpidi tagasi minemine, (2) iga söögikorra kaupa, (3) toidugruppide kaupa (s.t. semantiliselt ühte kategooriasse kuuluvate toiduainete gruppide kaupa, lähtuvalt kujutletavast toiduainete nimekirjast). Selgus, et semantiliselt seotud kategooriate strateegiat kasutavad katsealused meenutasid kõige rohkem (teiste strateegiatega võrreldes) nende toitude söömist, mida nad ei olnud söönud (Smith & Jobe, 1994), s.t. sarnastele toitule mõtlemine pani neid arvama, et nad ka sõid neid (vastavalt Loftuse poolt välja toodud mälu mõjutamise viisidele). Ka siin on kohane etteruttavalt mainida Sacksi (1992a & 1992b), kes kategooriaalsetesse komplektidesse (*category set*) jagamisel tõi välja mehhanismi, et sama kategooria komplektist ühe liikme mainimisel aktualiseeruvad automaatselt teised samasse kategooria komplekti kuuluvad liikmed (eriliseks näiteks on kuulus lausepaar “Beebi nuttis. Ema võttis ta sülle.” (“*The baby cried. The mommy picked it up.*”), mille puhul kuulajad eeldavad lapse ja ema kokkukuulumist).

Aja rollist toitumisharjumuste meenutamisel on märkimisväärne fakt, et kui kohe pärast katseaega küsiti katsealustelt, mida nad olid söönud, ka siis nimetasid nad paljusid toite, mida nad ei olnud söönud, mida Smith ja Jobe (1994) selgitasid võimalusega, et inimesed ei piiritle täpselt uuritavat ajaperioodi, kui nad vastavad oma toitumisharjumuste kohta käivatele küsimustele. Samuti räägib semantilise mälu poole pöördumise hüpoteesi kasuks Smithi ja Jobe'i (1994) arvamus, et kui küsitakse toitumisharjumuste kohta pikema aja jooksul, eksivad inimesed mitted söödud toitude pakkumisega vähem, kuna pikema aja jooksul on nad ka rohkem erinevaid toite söönud kui lühikeste perioodide korral.

“Kui andmed esitatakse teatud aja möödudes, siis katsealuste puhul, kes annavad aru pikemate perioodide kohta, on täheldatav väiksem segajate [tegelikult mitted söödud toitude mainimise - autori märkus] määr kui katsealuste puhul, kes annavad aru lühemate perioodide kohta, ja see on põhjustatud mitte paremast mäletamisest, vaid nende andmete paremast vastavusest andmetele, mida nad peaksid esitama.” (Smith & Jobe, 1994: 128).

Schaeffer (1994) leiab, et vigade tekkimist sündmuste kohta vastamisel mõjutavad kõige rohkem (1) teadmised, (2) möödunud aeg, (3) vastaja motivatsioon, (4) uuritava asja omadused - selle keerukus, meeldejäätvus ja sotsiaalne sobivus. Kui uuritav tegevus on keerukas, hõlmab erinevaid sündmusi, skeeme ja strateegiaid, on selle kohta raske vastust anda; kui uuritav tegevus ei olegi toimunud, on selle kohta lihtne vastata. Samuti arvab Schaeffer (1994), et kui uuritav tegevus ei ole sotsiaalselt sobiv või soovitatav, võib selle kohta vastamisel tekkida vigu. Schaeffer (1994) leiab, et paremate vastuste saamiseks tuleks eelpool toodud aspekte arvestada küsimustike koostamisel.

Ka Menon (1994) arvab, et mida sagedasemad ja mittemeeldejäävamad sündmused on, seda vähem loevad inimesed nende kohta küsimisel iga sündmuse toimumise korra mõttes üle ning seda rohkem kasutavad vastuste andmisel hinnanguid. Episoodilise ja semantilise mälu rolli uurimisel küsimustele vastamisel leiab Menon (1994), et tavaline ja sarnane käitumine kuulub semantilise mälu valdkonda ja ebatavaline ja ebaregulaarne käitumine episoodilise mälu valdkonda ning et episoodilise mälu puhul kasutatakse ülelugemise strateegiat, kuid semantilise mälu puhul hinnangu strateegiat. Menon (1994) teeb järgmise kokkuvõtte:

“Eelneva arutelu tulemus on see, et käitumusega seotud sagedust puudutavatele küsimustele vastamisel sõltub respondendi poolne kognitiivne pingutus käitumistegevuse olemusest.” (Menon, 1994: 166)

Semantiliste kategooriate seotust meenutamisel peavad oluliseks ka Schwarz *et al.* (1994), kes leiavad, et avatud ja suletud vastustega küsimusi eristab see, et suletud vastusevariantide korral meenutavad antud vastusevariandid vastajale aspekte, mis vastajal olid muidu meelest läinud, ning et avatud vastusevariantide puhul vastajad tihti ei pane kirja võimalikke vastuseid, mis tunduvad neile iseenesest mõistetavad (lähtudes Grice'i (1975) maksimideest olla piisaval määral informatiivne ja asjakohane). Schwarz *et al.* (1994) põhjendavad etteantud vastuste mõju sellega, et mida enam püüda midagi meenutada, seda enam hakkab mälus asuv representatsioon vastama meenutamise ajenditele.

Eelpool toodud vaated on tähelepanuväärsed eelkõige sellest seisukohast, et nad kinnitavad arvamust, et küsimustele vastates inimesed ei pöördu mälus säilitatud sündmuste koopiate poole, vaid lähtuvad vastamisel teistest printsiipidest, mille koosmõju tulemusi on raske ennustada. Siiski on võimalik teha mõned järeldused (mille järjekord ei sõltu järelduste olulisusest):

(1) uuritav tegevus / sündmus / objekt muutub vastavalt küsimusele, s.t. küsimus mõjutab uuritavat;

(2) semantilise mälu poole pöördumisel (semantiliselt kategooriateks seotud asjade / ideede uurimisel) on inimesed valmis vastuseks pakkuma õige vastusega kategooriaalselt seotud asju / ideid, kuna nende meeldetulemine tänu kategooriate seotusele muudab nad sobivateks vastusteks;

(3) mida sagedamini tegevus toimub, seda enam tegevuse kohta küsimuste esitamisel pöördub inimene semantilise mälu poole, s.t. annab hinnanguid tegevuse toimumise kordade kohta, mitte ei loe tegevuste toimumise kordi mõttes üle;

(4) sündmus on meeles, kui see on tähelepanuväärne või eriline;

(5) erinevate meenutamisstrateegiate abil tulevad meelde erinevad sündmused, s.t. küsimustiku täitmisel meenutamise strateegia soovitamine mõjutab tulemusi;

(6) aja täpne piiritlemine küsimustele vastamisel on keerukas ja mida pikemat aega küsimus puudutab, seda enam põhineb vastus hinnangul.

Eelpool toodud järeldused ei ole küll ammendavad, kuid nad annavad märku paljude aspektide olulisusest, millele tuleb küsimustike koostamisel tähelepanu pöörata ning mis nõuavad igale teemale individuaalset lähenemist. Samuti tõid nad välja küsimuse sellest, kas sotsioloogilised küsimused on suunatud episoodilisele või semantilisele mälule ning kas inimesed oma elusündmusi puudutavatele küsimustele vastates ikka pöörduvad episoodilise mälu poole.

Eelnevale autobiograafilise mälu käsitlusele lisanduvalt uurin ma järgmises alaosas mentaalseid mudeleid, mida inimesed oma elutegevuses kasutavad maailma mõistmiseks. Mentaalseid mudeleid võib kasutada inimese semantilise mälu toimimise selgitamisel.

1.4. Mentaalsed mudelid

Kui inimese tegeliku elu ja realselt toimunud sündmuste mäletamise uurimisel saab lähtuda nende elusündmuste jäädvustamisest ja nende võrdlemisest autobiograafiliste mälestustega, siis raskemat probleemi kujutavad endast inimeste väärtused, hoiakud, arvamused jms., millest lähtuvalt inimesed elavad ja käituvad. Inimeste arvamusi on raske võrrelda millegi reaalsega. Üheks parimaks võrdlusaluseks selles valdkonnas võib pidada presidendi, parlamendi, kohalike omavalitsuste ja teiste sarnaste demokraatliku riigikorra institutsioonide valimisi rahva poolt. Valimiste tulemuseks on inimeste poliitiliste eelistuste jäädvustamine ning igal antud häälel on oma tagajärg - kas tuleb võimule see või teine partei, see või teine poliitik. Valimisjärgsete küsitluste (*exit polls*) tulemusi on võimalik kõrvutada tegelike valimistulemustega. Kuid teistes valdkondades on raske leida inimeste isiklike veendumuste ja arvamuste rakendamist - ettevõtted on küll huvitatud sellest, et teada saada, millest lähtuvalt inimesed valikuid teevad, kuid selleks saab vaid uurida inimeste tegelikku käitumist (näit. ostuharjumused), aga mitte nende veendumusi sarnaselt valimistega (sotsioloogilist küsimustikku ei ole võimalik võrdsustada valimistegevusega, kuna arvamuse andmise illokutiivne jõud on erinev - esimesel juhul saab keegi lihtsalt teada inimese eelistuse, teisel juhul aga mõjutab see eelistus kogu riigi olukorda).

Kui inimesed sotsioloogilistele küsimustikele vastates siiski millestki lähtuvad, on äärmiselt vajalik ka selle uurimine. Käesolev alaosa toob välja ühe võimaliku selgituse inimese hoiakute ja arvamuste toimimismehhanismidele. Suurbritannia psühholoog Phil N. Johnson-Laird avaldas 1983. aastal raamatu *Mental Models: Towards a Cognitive Science of Language, Inference and Consciousness*, milles ta arendab mentaalsete mudelite teooriat.

Enne mentaalsete mudelite juurde minemist on oluline ära märkida, et kõige lihtsamaks vastuseks küsimusele, millest inimesed lähtuvad järelduste tegemisel ja mõtlemisel, on loogika - inimeste mõtlemine põhineb mentaalsel loogikal (*mental logic*). Kuid see lihtne vastus tõstatab kohe uue küsimuse, mis on juba ammu olnud aktuaalne seoses loomuliku keelega: kuidas omandatakse keel, ning sellest lähtuvalt, kuidas omandatakse loogika? Keele omandamise küsimusele on olemas kaks peamist levinumat selgitust, kuna taolises valdkonnas lõplikud tõendused puuduvad: (1) Descartes'ist lähtuv

ratsionalistlik lähenemine, mis eeldab, et inimene ei sünni puhta lehena (*tabula rasa*), vaid et inimesel on sündides olemas aru või soodumus mõtlemisele; üheks olulisimaks keele omandamise ratsionalistliku koolkonna esindajaks võib pidada Noam Chomsky't, kes väitis, et inimene kasutab keele õppimisel kaasasündinud keele omandamise vahendit (LAD - *Language Acquisition Device*) (Chomsky, 1957); (2) empiiriline lähenemine, millest lähtuvalt inimene omandab keele kogemuse kaudu (s.t. andmeid kogudes ja õppides katse-eksituse meetodi teel inimene omandab oskuse kõnelda), mida võib siduda Piaget'ga (1974). Chomsky ja Piaget vaheline vaidlus, kas eelistada loodust või õppimist (*nature vs. nurture*), on pikemalt lahti seletatud 1980. aastal ilmunud Piattelli-Palmarini toimetatud raamatus *Language and Learning: The Debate Between Jean Piaget and Noam Chomsky*.

Sarnaselt küsimusele, kas keel omandatakse õppides või on selleks olemas teatud vahendid juba sündides, kerkib esile küsimus, kas mõtlemisel kasutatakse loogikat ja kui kasutatakse, siis kuidas see loogika omandatakse. Mentaalse loogika kaasasündimise või samm-sammult omandamise pooldajate vahel on olnud samasugused vaidlused, kuid Johnson-Laird leiab, et lahendus peitub hoopis mujal:

“Õigeid järeldusi on võimalik teha ilma loogikat kasutamata.” (Johnson-Laird, 1983: 145)

Johnson-Laird (1983) arvab, et inimesed mõtlevad ja jõuavad järeldustele, kasutades deduktiivset järeldamismeetodid (*deductive inference*), mitte lähtudes loogikast, s.t. inimesed ei tee kindlaks, kas algsed väited on tõesed või väärad ning ei tuleta neist õiget järeldust. Inimesed kasutavad järelduste tegemiseks loomulikke mentaalseid mudeleid, mis ei kujuta endast keerulisi loogilisi skeeme:

“Tõesusest lähtumise asemel inimesed pigem ehitavad eeldustes toodud olukorra põhjal mentaalse mudeli, toetudes nii oma üldistele teadmistele kui ka teadmistele kontekstist.” (Johnson-Laird, 1983: 63)

Deduktiivse järeldamise meetodi põhimõtte on kooskõlas eelpool toodud Sacksi (1992b) väitega, et inimeste teadmised maailmast ei ole induktiivsel moel järeldatud (vt. alaosa 1.3.2.).

Johnson-Laird (1983) jagab järelduste tegemise viisid eksplitsiitseteks ja implitsiitseteks, milledest esimesele on psühholoogid palju tähelepanu pööranud, kuid teisele mitte. Implitsiitsete ehk mitte täiesti teadvustatud või väljendatud järelduste puhul võib öelda seda, et vastandina eksplitsiitsetele järeldustele, kasutatakse nende puhul olukorra selgitamiseks vaid ühte mentaalset mudelit, kui teiste jaoks ei ole otsest vajadust (Johnson-Laird, 1983), s.t. järelduste tegemisel jäädakse esimese sobiva selgituse juurde ega ei proovita läbi kõikvõimalikke alternatiivseid selgitusi, mida tuleks loogikast lähtuvalt teha.

Johnson-Lairdi (1983) järgi võib mentaalsed representatsioonid jagada kolmeks tüübiks: (1) propositsionaalsed representatsioonid, mis põhinevad loomulikul keelel, (2) mentaalsed mudelid, mis on struktureeritud maailmaga analoogselt, (3) kujutised (*images*), mis on mudelite tajutavad korrelaadid teatud vaatepunktist. Nendest mentaalsete representatsioonide tüüpidest on propositsionaalsed representatsioonid üldised, aga mentaalsed mudelid ja kujutised on üksikasjalikud, kuigi ka mentaalsed mudelid võivad esindada üldist osa ühest klassist (Johnson-Laird, 1983). Lisaks jagab Johnson-Laird (1983) mentaalsed mudelid füüsilisteks ja kontseptuaalseteks, millest füüsilised mudelid jagunevad omakorda kuueks (suhtelised, ruumilised, ajalised, kinemaatilised ja dünaamilised mudelid ning kujutised) ja kontseptuaalsed neljaks (monaadilised, suhtelised, metalingvistilised ja komplekti-teoreetilised mudelid).

Neid kõiki erinevaid mentaalseid mudeleid kasutab inimene maailma mõistmisel ning kuigi nad ei põhine mentaalsel loogikal, on nende põhjal võimalik teha õigeid järeldusi. Erinevatele küsimustele vastates, probleemide lahendamisel, otsuste vastuvõtmisel kasutavad inimesed mentaalseid mudeleid. Järelduste tegemine võib olla kas implitsiitne või eksplitsiitne, kuid selleks lähtutakse teatud mudelitest.

Ka mentaalsete mudelite teooria puhul võib spekuloida selle adekvaatsuse üle, kuid kuna teaduse areng tänapäeval ei võimalda enam, tuleb rahulduda erinevate võimalikult adekvaatsete teooriate püstitamise ja Johnson-Lairdi lähenemise kasuks räägib mentaalse loogika põhimõtte väljajätmine, mis vastasel korral oleks endaga kaasa

toonud selle omandamise probleemi, ning kahtlemata on mentaalsete mudelite teooria üheks sammuks edasi teel inimõistuse mõistmise suunas. Sellele lisaks on võimalik mentaalsete mudelite teooriat võrrelda van Dijki ja Kintschi (1983) skeemide, freimide ja skriptidega, mis on mälus oleva informatsiooni säilitamiseks kasutatavad teadmiste struktuurid (Beaugrande (1991) on eeltoodud struktuure eristanud järgmiselt: freim on suvaline teadmiste kogum, skeem on korrastatud teadmiste kogum ja skript on hästi tuttav ja tavakasutuses olevate teadmiste kogum). Käesolevas uurimuses eelistan mentaalsete mudelite lähenemist selle põhjendatuse tõttu, kasutades terminit “mentaalne mudel” üldises tähenduses ja mitte konkreetsetest mudelite tüüpidest lähtuvalt, kuid kahtlemata pakuvad uurimused antud valdkonnas tulevikus konkreetsemaid teadmisi inimõistuses toimuvatest protsessidest.

1.5. Psühholoogilise lähenemise kokkuvõte

Käesolev peatükk käsitleb mälu ja mentaalsete mudelite rolli sotsioloogiliste küsimustike küsimustele vastamisel. Mälu on võimalik jagada episoodiliseks mäluks (inimesega toimunud sündmused) ja semantiliseks mäluks (inimese üldised teadmised). Episoodilise mälu seoses tõin esile aspektid, mis vähendavad episoodilise mälu usaldusväärsust kuni selleni, et on võimalik inimestele luua mälestusi sündmustest, mida ei ole toimunud (mis on vastuseks alaosas 1.3. toodud küsimusele, kas inimesed mäletavad nendega toimunud sündmusi nii, nagu need reaalselt juhtusid). Samuti käsitlesin uurimusi, mis kinnitavad võimalust, et episoodilisele mälule suunatud küsimustele vastamisel pöördutakse hoopis semantilise mälu poole (mis on ka vastuseks alaosas 1.3. tõstatatud küsimusele, kas inimese elusündmusi puudutavatele küsimustele vastatakse episoodilisest mälestusest lähtuvalt). Kolmandale alaosas 1.3. esitatud küsimusele selle kohta, mis asjaolud mõjutavad inimesi nende autobiograafiaga seotud küsimustele vastates, saab vastata lähtudes alaosas 1.3.2. toodud järeldustest, s.t. vastust mõjutab suur hulk tegureid, näit. tegevuse meeldejäätvus, sagedus, olulisus, meenutamise strateegia, möödunud aeg, vastaja motivatsioon jne.

Lisaks ülevaatele mäluteoreetilistest aspektidest käsitleb käesolev peatükk ka mentaalseid mudeleid, mida inimesed kasutavad tunnetus-, mõistmis- ja järeldamisprotsessides. Vastuseks alaosas 1.3.1. esitatud küsimusele sellest, kas inimesed mõistavad maailma käsitletaval moel, võib öelda, et inimesed kasutavad järelduste

tegemiseks nii eksplitsiitseid kui ka implitsiitseid protsesse, mis põhinevad mentaalsetel mudelitel, ning kuigi neid mudeleid ei ole võimalik otseselt uurida, on nii inimestel endil kui ka teadlastel võimalik neid kaudselt uurida.

Kui inimene pöördub mälu poole, sõltub leitav vastus algse sündmuse meeldetuletamise ajendist, mille kombineerimisel algse sündmuse kohta käiva mälujäljega tekib ekfooria, ning seetõttu tuleb järeldada, et iga küsimuse sõnastus muudab mälujälgi erinevalt. Seega on vastuse saamisel ka oluline see, kas küsimus oli suunatud episoodilisele või semantilisele mälule, ning samuti see, millise mälu poole inimene vastates tegelikult pöördus, s.t. kui küsimus on suunatud episoodilisele mälule, aga inimene pöördub vastates semantilise mälu poole, on küsimuse mõju erinev sellest, mis oleks olnud siis, kui küsimus oleks algsest olnud suunatud semantilisele mälule.

Kui küsimuse mõju seisukohast on olulised meenutamise ajendid ja ekfooria, siis on samuti olulised asjad, sündmused, hoiakud, mille kohta küsimused esitatakse, sest erinevaid sündmuseid mäletatakse erinevalt ning mentaalsed mudelid, millest lähtuvalt inimene mõistab ümbritsevat ja millele toetudes ta teeb järeldusi, erinevad vastavalt modelleeritavatele struktuuridele.

2. Konversatsioonianalüütiline lähenemine küsimustele vastamisele

Eelmises peatükis käsitlesin ma mälu ja mentaalsete mudelite rolli küsimustele vastamisel, mis aga tähendas küsimustele vastamise tegevuse vaatlemist väljastpoolt ehk teaduse seisukohast. Taoline lähenemine oma äärmuslikkuses taandab inimese vaid ajuks, mis reageerib teatud impulssidele. Käesolevas peatükis pööran ma tähelepanu just neile asjaoludele, mis on inimestele tähtsad ja millest nad lähtuvad, kui nad kõnelevad, et edaspidi psühholoogilise ja konversatsioonianalüütilise lähenemiste ühendamise kaudu oleks võimalik mõista, milline on sotsioloogiliste küsimustike olemus. Ma annan ülevaate konversatsioonianalüüsi (KA) tekkimisest, selle põhialustest ning rakendan neid põhiprintsiipe küsimustikele vastamisele, et mõista, mis on sotsioloogilised küsimustikud ja mida nad teevad / mida nendega on võimalik teha (juba etnometodoloogias pärineb viis vaadelda seda, kuidas asju tehakse ja mida asjad teevad (*do*), näit. Sacksi artikkel *On doing "being ordinary"* (1984b)). Ka käesolevas uurimuses kasutatakse lähenemist, mis keskendub "tegemisele", mis on seotud eeldusega, et igal sündmusel on oma põhjus ja tagajärg, mis määravad ära vastava sündmuse poolt "tehtava".

KA on lähenemine, mis vaatab kõnelemist kõneleja enda ehk vestluses osaleja seisukohast, mida on kinnitanud Schegloff ja Sacks (1973), kirjutades, et nad uurivad vestluste lõpetamise probleemi selle kaudu, milline probleem see on vestlejatele endile, mitte milline probleem see võib olla vestluse uurijatele. Ning selle vaate jätkumist on Schegloff taaskinnitanud aastaid hiljem antud intervjuus:

"Teoreetiliselt võetuna on (ja peakski olema) kõige olulisemaks kaalutluseks see, et mis iganes hingestab, moodustab, kujundab vestlust *vestluses osalejate endi jaoks*, määrab ära ka selle, kuidas me teeme oma tööd ja millist tööd me teeme." (Èmejrková ja Prevignano intervjuu Schegloffiga, 2003: 25)

Käesolevas uurimuses ei käsitleta probleemi, kuivõrd teadvustatult inimesed kasutavad kõnelemise ajal neid vahendeid, mida nad kasutavad. Kuid samas ei tohi mingil juhul kõnelevaid inimesi alahinnata, arvates, et kõnelemise käigus nii keeruliste

mehhanismide kasutamine on võimatu (eriti arvestades asjaolu, et me ei tea täielikult, millised need mehhanismid on).

Veel enne lähemalt KA poole pöördumist, toon peamise olulise aspektina ära KA rajaja Harvey Sacksi põhimõttelise arvamuse, et vestlus on organiseeritud tegevus, mitte juhuslik, mida varasemad teoreetikud on arvanud. Miski vestluses ei juhtu niisama, ilma põhjusega, millest tuleneb ka küsimus, mida KA viljelejad analüüsides esitavad ja mida võib pidada KA motoks: “*Why that now?*” (“Miks just see ja miks just nüüd?”) (Schegloff & Sacks, 1973). Samuti leiab Sacks, et inimkultuuris juhivad inimtegevust võimsad mehhanismid, mis võivad avalduda äärmiselt väikestes asjades, mida tema just uurib:

“Eeltoodud järeldused tõin ma välja selleks, et anda kohe alguses mõista, milline peen võim peitub kultuuris. Kujundlikult öeldes, kultuur mitte ainult ei täida ajusid ühesugusel viisil, vaid ta täidab neid sarnaselt peentes üksikasjades. Lõppude lõpuks ei olnud need laused, mida me vaatlesime, kuidagi silmapaistvad, aga samas te kõik, või vähemalt paljud teist, kuulsite just seda, mida ma ütlesin, et te kuulsite, ning paljud meist üldsegi ei ole üksteisega tuttavad. Niisiis, on tegu millegi tõeliselt võimsaga, mis toimib ka peensustes.” (Sacks, 1972a: 332)

Sacks (1992a) leiab, et vestlusel ei ole struktuuri, millel on olemas muutumatult olulised osad (*invariably relevant parts*), mille järgi saab aru, et tegu oli vestlusega; vestlusel on olemas järgnevuse struktuur (*sequential structure*), mille piires töötavad teatud reeglid (näit. sidumise reeglid (*tying rules*), järjepidevuse reegel (*consistency rule*), kokkuhoiu reegel (*economy rule*)). Uurides vestluse struktuuri on võimalik tuletada need reeglid või toimimismehhanismid, millest lähtuvalt inimesed vestlevad ja millest nad vestledes kinni peavad, milliseid reegleid nende teadmisel on omakorda võimalik teadlikult kasutada. Järgnevuse struktuuri puhul on kohane ka silmas pidada Saussure'i (1959) poolt märgile omistatavat väärtust, mis tuleneb märkidevahelistest suhetest.

2.1. Konversatsioonianalüüsi tekkimine etnometodoloogias

KA tekkis Ameerikas 1960.-ndate teisel poolel, arenedes välja etnometodoloogias, mis oli üks sotsioloogiline koolkond, mille peamine esindaja oli Harold Garfinkel. Just etnometodoloogias sai alguse KA suhtumine, et maailma tuleb

vaadelda osaleja seisukohast, nimelt etnometodoloogia uuris osalejate endi interpretatsioone, mida nad andsid oma sotsiaalsele tegevusele (Levinson, 1983). Etnometodoloogia oli uus sotsioloogiline lähenemisviis, mis vaatles inimeste suhtumist ennast ümbritsevasse ning käsitles igapäevasi, tavalisi ja loomulikke tegevusi (vt. näit. Garfinkel (1972a), kus kirjeldatakse erinevaid ülesandeid, mida Garfinkel andis oma üliõpilastele, et need mõistaksid, milline tavamaailm on (üks ülesanne seisnes selles, et üliõpilane pidi oma kodus käituma ja tundma end külalisena, ilma seda oma pereliikmetele ütlemata, mille tulemusel paljud üliõpilased said pärast ülesande selgitamist kodus suurte etteheidete osaliseks)). Giddens (1976) leiab, et Garfinkeli üheks peamiseks mõjutajaks on olnud Schutz, kelle vaates, et inimene ei omista tegevustele tähendust nende sooritamise ajal, vaid tähendus omistatakse hiljem, on tõesti võimalik leida teatud eelkajad etnometodoloogiale. Sellele lisaks peab Giddens (1976) Garfinkeli mõjutajaks Bar-Hillelit, keda omakorda mõjutas Peirce.

Garfinkel ise defineerib etnometodoloogiat järgmiselt:

“Ma kasutan terminit *etnometodoloogia* viitamaks erinevatele viisidele, meetoditele, tulemustele, riskidele ja hullustele, mille abil on võimalik kindlaks määrata ja uurida ratsionaalsust, mis on seotud praktiliste tegevustega, mida võib pidada igapäevaelu sooritatavate, organiseeritud ja oskusi nõudvate kommetega kaasaskäivateks pidevateks saavutusteks.” (Garfinkel, 1972b: 309)

Garfinkel (1972b) leiab, et juhuslike väljendite ja tegevuste taga peituvad teatud põhjused või ratsionaalsus, mida saavutatakse läbi pidevate igapäevaelu organiseeritud tegevuste. Just Garfinkel, kes koos Goffmaniga oli Sacksi peamiseks mõjutajaks, leidis, et tavategevusi on vaja uurida ning et neid ei saa pidada juhuslikeks ega tähtsusetuteks.

Tegevuste taga peituva ratsionaalsuse otsimise headeks näideteks on kaks Sacksi artiklit: *Notes on police assessment of moral character* (1972b), kus kirjeldatakse politseinikke kui treenitud jälitajaid, kes tänaval liikudes märkavad väiksemaidki pisisasju, mis võivad viidata sellele, et keegi varjab oma kuritegelikku identiteeti, ning *On doing “being ordinary”* (1984b), kus kirjeldatakse seda, kuidas inimesed püüavad oma käitumises järgida kujutlusi tavalisest käitumisest.

2.2. Konversatsioonianalüüsi põhijooned

KA rajaja Harvey Sacksi kohta tuleb öelda seda, et oma lühikese eluea jooksul avaldas ta mõned artiklid (paljud neist koos kaasautoritega), kuid võib-olla kõige huvitavam võimalus näha Sacksi mõttemaailma on pärast tema surma avaldatud loengute transkriptsioonid (ajakirja *Human Studies* 1989. aastal ilmunud eriväljaanne ja 1992. aastal ilmunud kaheköiteline loengute kogum *Lectures on Conversation*). Programmilisi artikleid on kolm: (1) ajakirjas *Semiotica* 1973. aastal ilmunud artikkel (kus peamiseks autoriks on Schegloff) *Opening up closings*; (2) ajakirjas *Language* 1974. aastal ilmunud artikkel (koos Schegloffi ja Jeffersoniga kirjutatud) *A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation*; (3) pärast Sacksi surma samuti ajakirjas *Language* 1977. aastal ilmunud artikkel (kus peamisteks autoriteks on Schegloff ja Jefferson) *The preference for self-correction in the organization of repair in conversation*. Järgmistes alaosades võtan lühidalt kokku minu jaoks olulised KA aspektid, kuna ilma üldist raamistikku nägemata on raske KA printsiipe rakendada sotsioloogilistele küsimustikele.

2.2.1. Kõnevooru eest võistlemine

Üheks kõige olulisemaks (ehk isegi kõige olulisemaks) loomulikes vestlustes toimivaks printsiibiks on kõnevoorude (*turn*) eest võistlemine ehk kõnevooru saamise-võtmise (*turn-taking*) küsimus. Kõnevooru saamine ei ole oluline mitte ainult formaalsest seisukohast, vaid see paneb piirangud ka sellele, mida öeldakse. Siit ka teine oluline aspekt KA puhul - KA ei vaata vestlusi mitte staatilisest seisukohast, tagasi vaadates, vaid käsitleb vestlusi lausungite (*utterance*) ajalise järgnevusena, millel on potentsiaal saada endale teatud struktuur. Kuigi see struktuur ei ole kindlalt ette määratud, kujuneb vestluse käigus välja ainult üks ainuvõimalik tulemus, mida vestlust valitsevate printsiipide teadmisel võiks olla võimalik ette ennustada. Seda silmas pidades on Sacks *et al.* (1974) leidnud järgmist:

“Mida pooled ütlevad, ei ole ette kindlaks määratud. [...] Kuid see ei tähenda, et selle suhtes, mida järgmises voorus teha saab, ei ole piiranguid.” (Sacks *et al.*, 1974: 710)

Sacks *et al.* (1974) leiavad, et kõnevooru jaotumise süsteem on: (1) kohalikult kontrollitav (*locally managed*), kus “kohalik” tähendab ühe kõnevooru seotust järgmisega ning “kontrollitav” tähendab järgmiste voorude suhtes valikute tegemist; kohaliku kontrolli süsteem kujutab endast tagasisidet selle kohta, kas kõik pooled on aru saanud sellest, millest kõneldakse; (2) poolte poolt juhitud (*party-administered*), kus “pool” tähendab kõnelejat, kes püüab oma kõnevooru käigus ära määrata järgmist kõnelejat ja järgmise vooru pikkust; (3) interaktsiooniliselt kontrollitav (*interactionally managed*), kus kõik vestluses osalevad pooled tegutsevad koos, jagades kõnevoore. Siit saab teha järeldusi selle kohta, milline toiming vestlemine on - see on poolte koostöö, mille käigus on pidevalt võimalik kontrollida teiste poolte arusaamist kõneldust. Kui eelnevad kõnevooru jaotumise süsteemi omadused tunduvad vaid vormilised, siis KA-st lähtuvalt mõjutab struktuur ka sisu:

“Vähemalt osaliselt määrab kõnevooru jaotumise organisatsioon ära lausungitest arusaamise.” (Sacks *et al.*, 1974: 728)

Järgnevalt toon ära 14 vestlustes toimivat reeglit, mis võivad jätta üsna triviaalse mulje, kuid mille osa selle määramisel, kuidas inimesed kõnelevad ja seeläbi mida nad kõnelevad, ei ole võimalik alahinnata:

- “(1) Toimub kõnelejate pidev vahetumine või vähemalt üks kõnelejate vahetus [...].
- (2) Enamasti räägib ühel ajal üks kõneleja korraga [...].
- (3) Tavaline on ka enam kui ühe kõneleja rääkimine ühel ajal, kuid see kestab lühikest aega [...].
- (4) Üleminekud (ühelt voorult järgmisele) ilma vahedeta ja kattumisteta on tavalised. Suurem osa üleminekuid on ilma vahedeta ja kattumisteta või väikeste vahede ja väikeste kattumistega [...].
- (5) Vooru saajate kord ei ole fikseeritud, vaid muutuv [...].
- (6) Vooru pikkus ei ole fikseeritud, vaid muutuv [...].
- (7) Vestluse pikkus ei ole ette kindlaks määratud [...].
- (8) Mida pooled ütlevad, ei ole ette kindlaks määratud [...].
- (9) Voorude suhteline jaotus ei ole ette kindlaks määratud [...].

- (10) Poolte arv võib muutuda [...].
- (11) Kõnelemine võib olla pidev või mitte-pidev [...].
- (12) Kasutatakse kõnevooru jagamise tehnikaid. See kõneleja, kes hetkel kõneleb, võib valida välja järgmise kõneleja (näit. esitades teisele poolele küsimuse); või pooled võivad end ise välja valida järgmiseks kõnelejaks, alustades rääkimist [...].
- (13) Kasutatakse erinevaid vooru moodustamise ühikuid; näit. võib voor olla ühe sõna pikkune või lause pikkune [...].
- (14) On olemas parandusmehhanismid, mida saab kasutada kõnevooru võtmise vigade ja rikkumistega tegelemiseks; näit. kui kaks poolt näevad, et nad räägivad korraga, siis üks neist lõpetab rääkimise varem, seeläbi lahendades probleemi [...].” (Sacks *et al.*, 1974: 700-701)

Loomulikult ei ole see vestluses kehtivate reeglite loetelu lõplik. Mida enam vestlusi uurida, seda enam saab ka neis kehtivaid reegleid kindlaks teha. Nimetatud reeglid on alusteks, mis on kõigi edasiste uurijate jaoks defineeritud ning nad näitavad ka viisi, kuidas on võimalik vestlusi uurida. Nimetatud reeglid kehtivad tavaliste, loomulikult aset leidvate vestluste puhul (ka nende puhul, kus on ainult kaks poolt), kuid nende kehtivus võib mitteloomulike kõneluste puhul muutuda (näit. tseremooniate, ülekuulamiste, tööintervjuude jms. puhul), mida käsitletakse ka alaosa 2.4. lõpus. Siiski ei tohi nimetatud reegleid pidada absoluutseteks, kõnelused ei ole staatilised ja kindlaks määratud struktuuriga ning aja möödudes ja erinevates kultuurides võivad kõnevooru jagunemises tekkida teised suundumused. Samuti ei tohi neid pidada ainult vormilisteks, kuna see, mida inimene saab öelda, sõltub sellest, kas ta seda üldse saab välja öelda, kus ta saab seda öelda, millal ja kui kaua ta saab kõnelda jne. Nimetatud reeglite tähelepaneliku jälgimise kaudu on võimalik leida ka väga lühikestes vestlustes äärmiselt huvitavaid komponente ja mehhanisme. Just need reeglid, ja teised samalaadsed, kuid siinkohal nimetamata reeglid, seavad piirangud sellele, mida saab öelda, kuid nad teevad ka võimalikuks pideva kontrolli vestluse käigus selle üle, kas pooled on aru saanud kõneldust.

2.2.1.1. Arusaamise kontrollimine

Vestluse käigus töötavad pisikesed, märkamatud mehhanismid, mis teevad kõnelejatele võimalikuks selle jälgimise, kas vestluses öeldu on olnud mõistetav. Juba

eelnevalt tõin välja kolm kõnevoorude jaotumise süsteemi omadust, mis aitavad kaasa mõistetavusele.

Veel üheks vahendiks arusaamise kontrollimiseks on kõrvuti olevad paarid (*adjacent pairs*), mis koosnevad üksteisele vahetult järgnevast kahest lausungist, mis on üksteise kõrval ning need lausungid öeldakse erinevate kõnelejate poolt (Schegloff & Sacks, 1973). Näiteks kõrvuti olevatest paaridest on “küsimuse ja vastuse” paar, mis üksteisele järgnevad, millest küsimuse ütleb üks kõneleja ja vastuse teine. Kuidas on võimalik kõrvuti olevaid paare kasutada vestlusest arusaamise kontrollimiseks? Vastus on järgmine:

“Mida eri kõnelejate poolt öeldud kaks lausungit saavad teha, mida üks lausung ei saa, on - kõrvuti asetseva teise [poole] abil saab kõneleja näidata, et ta sai aru, mida esimene [pool] silmas pidas, ja et ta on nõus sellega kaasa minema. Samuti saab esimene kõneleja kõrvuti asetseva teise [poole] põhjal teha järelduse, kas temast tõesti aru saadi ning kas sellega oldi nõus või mitte.” (Schegloff & Sacks, 1973: 297-298)

Heaks näiteks arusaamise kontrollimise kui vahendi kasutamisest on vestluse käigus nalja rääkimisele vahelesegamine. Sacks (1974) leiab, et vestluse käigus nalja rääkimine toimub vastavalt tavalise jutu rääkimise struktuurile ((1) sissejuhatus, (2) rääkimine, (3) vastuseks olevad ütlused), ning kui nalja rääkija on endale välja võidelnud õiguse rääkida (sissejuhatav osa on juba läbi), siis on kuulajatel raske vahele segamiseks põhjusi leida; kuid üheks legitiimseks põhjuseks on väita, et nalja käigust ei saada aru või et ei kuulnud täpselt, mida rääkija ütles.

Kas ka see, kui nalja rääkija teatab kuulajatele ette, et ta kavatseb rääkida ropu nalja, ning kuulajad leiavad koheselt paarile rääkija fraasile teatava tagamõtte (Sacks, 1974), on arusaamise kontrollimise viis, on vaieldav, kuid kahtlemata näitab see tagamõtte otsimine asjaolu, et kuulaja kuuleb seda, mida ta tahab kuulda või mille kuulumist ta ootab.

2.2.1.2. Koostöö aspekt

Kõnevooru jaotumise süsteemi saab kasutada ka kõnelejate vahelise koostöö näitamiseks. Kõnelemise kaudu on võimalik teha erinevaid asju ning seeläbi saab näidata ka kõnelejate üksmeelt, kuulumist ühte gruppi. Schegloff *et al.* (1977) toovad näite

vestluse käigus jutu rääkimisest, kus teatud hetkel see, kes juttu ei jutusta, saab kasutada teise (teine vastandatuna jutustajale) poolt parandamist (*other-correction*) vahendina või pakkumisena saada jutu kaasjutustajaks, moodustades algse jutu jutustajaga meeskonna.

Koostöö aspekti kõige filigraansem ja elegantsem näide pärineb ka Sacksi loengutest (1992a), kus ta toob ära ühe lause, mille moodustajateks oli kolm erinevat inimest. Lause öeldakse välja kolme teismelise noormehe poolt, kes osalevad teraapial, et lahti saada kombest autodega tänaval kihutada. Lause öeldakse pärast seda, kui terapeut on kolmele noormehele tutvustanud poissi, kellest peaks saama teraapiaringi uus liige.

“Joe: Me rääkisime autodest (We were in an automobile discussion)

Henry: arutades psühholoogilisi motiive, mis on seotud (discussing the psychological motives for)

Mel: tänavatel autodega kihutamise. (drag racing on the streets.)” (Sacks, 1992a: 175)

Kolm noormeest ütlesid koos välja ühe lause. See võib näida tähtsusetu, kuid lähemal vaatlusel räägib see äärmiselt palju. Sacks (1992a) toob erinevate loengute käigus välja mitmeid aspekte, mis on tähtsad selle lause moodustamisel, kuid läbivaks jooneks jääb asjaolu, et kolm eri kõnelejat tegid koostööd, et öelda üks lause, ning selle lause ütlemise abil tegid nad veel mitmeid asju: nad näitasid uuele tulijale, et nad suudavad koos ühe lause moodustada, s.t. nad on ühest grupist; et tutvustus: “Me rääkisime autodest” jätab esmapilgul üsna süütu mulje, kuid kaks järgnevat lausungit kohe parandavad esimest, muutes noortele omase vestluse autodest hoopis psühholoogiliste motiivide analüüsimiseks jne. Sacksi (1992a) meelest on märkimisväärne ka asjaolu, et Joe poolt öeldud lause oleks võinud olla iseseisev, kuid Henry haakis sellele külge kõrvallause. (Lause kui ühiku pealesurumine eelpool toodud lausungitele ei olegi niivõrd oluline, kuna iga lausungi eraldi lauseks nimetamisel jääb ikka alles koostöö aspekt.)

Kui vaadata seda kolme noormehe poolt moodustatud lauset, tuleb ikka ja alati meelde püüda õpetada arvuteid rääkima nagu inimesed - selle lause moodustamisel kasutatud vahendite selgitamine arvutile on äärmiselt keeruline, et tulemuseks saada kolm arvutit, kes suudaksid koos sarnaseid lauseid moodustada.

Alaosa 2.2.1. kokkuvõtteks võib öelda, et kõnevoorude jaotumise süsteem ei ole pelgalt struktuuriline, vaid see sisaldab endas ka näiteks kohaliku arusaamise kontrolli mehhanisme ning seda on võimalik kasutada erinevatel eesmärkidel, näiteks koostöök.

2.2.2. Potentsiaalne organisatsioon / struktuur

KA juures mängib suurt rolli vestluse struktuur või organisatsioon, nagu juba eelnevalt mainitud. Kuid, näiteks diskursuse analüüsiga (DA) võrreldes, on KA struktuur muutuv, see sisaldab teatud elemente (*item*), teatud suundi, kuid need elemendid ei tarvitse minna neile mõeldud kohtadesse (*slot*), suunad ei tarvitse realiseeruda, s.t. tegu on potentsiaalse struktuuriga, mis sõltub vestluse kulgemisest ajas ja vestluse elementide järjestusest.

Kui kõnevooru jaotumise kohta on olemas programmiline artikkel, siis vestluse struktuuri kohta on seda raskem kirjutada, kuna on olemas liiga mitut liiki vestlusi. Kuid Schegloff ja Sacks (1973) on siiski püüdnud veidi antud struktuuri küsimusele läheneda, jagades üksiku vestluse (*single conversation*) kolmeks: (1) avamine (*opening*), (2) temaatiline struktuur (*topical structure*), (3) sulgemine (*closing*). Vestluse avajateks on näiteks tervitused ning üksikuks terviklikuks vestluseks võibki pidada tervituste vahetamist: “Tere”, “Tere” (Sacks, 1992a), mis juba näitab, et vestluses ei tarvitsetagi jõuda asjade arutamiseni või selle lõpetamiseni, kuna kogu vestlus koosneb ainult avajatest.

Kui tulla tagasi Schegloffi ja Sacksi (1973) vestluste sulgemise kirjelduse juurde, on peamiseks probleemiks vestluste lõpetamisel just see, et kõnevoorude vahetamine võib kesta igavesti, ning lõpetamise hetke otsustamine on äärmiselt komplitseeritud. Seega leiavad Schegloff ja Sacks (1973), et vestluses toimivad võimalikud eelsulgejad (*possible pre-closing*), mida inimesed kasutavad, näitamaks ühe poole teatavat valmidust hakata vestlust lõpetama; võimalikuks eelsulgejaks võib olla vestluse käigus öeldud “OK”; kui teine pool võtab võimaliku eelsulgeja vastu (näiteks vastates samuti “OK”), muutub võimalik eelsulgeja vestluse sulgemise sektsiooni esimeseks osaks (*first part of closing section*); samas saab võimalike eelsulgejate järel alati alustada uut teemat, s.t. kui teine pool ei võta võimalikku eelsulgejat vastu, vaid hoopis alustab uut teemat, siis selles kohas veel ei alga vestluse lõpetamine. Schegloffi ja Sacksi (1973) järgi püüavad inimesed vestluse käigus mainimisväärseid asju (*mentionable*) kogu aeg sobitada (*fit*) vestlusse, et

jääks mulje, et nad kerkisid loomulikul viisil vestluses üles, ning just võimaliku eelsulgeja järel on sobiv koht teatud asjade ülesvõtmiseks. Seega on näha, et vestluse struktuur on muutuv ja paljusid asju ei saa ükskõik millisel ajal öelda.

Sama võimalikkuse printsiip on välja toodud Sacksi ja Schegloffi (1979) poolt vestluse käigus inimestele viitamises, kus tuuakse välja järgmised reeglid, mis kehtivad siis, kui neid on võimalik kasutada: (1) kasutage viitamisel ühesõnalist vormi; (2) kasutage äratuntavat vormi (*recognitional*); (3) püüdke inimestele viitamisel kasutatud sõnu ära tunda. Sellest lähtuvalt ei ole mitte ainult vestluse struktuur potentsiaalne, vaid ka vestluses toimivad reeglid (sarnaselt kõnevooru jaotamise süsteemile) sisaldavad endas täitmise võimalikkuse aspekti.

Tagasi tulles vestluse struktuuri juurde, on taas kohane kasutada eelpool mainitud nalja rääkimise näidet (Sacks, 1974). Nalja rääkimise sissejuhatamiseks kulub vähemalt kaks lausungit, milleks on ettepanek nalja rääkida ja selle vastuvõtmine või tagasilükkamine, kuid kui nalja rääkimise ettepanekule ei saada selget reaktsiooni, võib sissejuhatuseks tehtav osa pikeneda (Sacks, 1974). Samas on vale arvata, et kui nalja jutustamise sissejuhatust on alustatud, järgneb ka nalja rääkimine ja sellele antavad vastukajad (Sacks, 1974). Seega võib öelda, et vestluse käigus avanevad võimalused, need lükatakse erinevate poolte poolt tagasi, võetakse vastu või need muudetakse millekski muuks (näit. küsimusele küsimusega vastamine). Näide millekski muuks muutmisest on ka Sacksi (1974) kirjeldatud olukord, kus nalja rääkija põhjendab arusaamatu ropu nalja rääkimist sellega, et ta kuulis selle nalja oma 12-aastaselt õelt (muutes nalja rääkimise hoopis looks sellest, kui roppe nalju räägivad juba 12-aastased lapsed).

Potentsiaalse organisatsiooni olemasolu viimaseks selgituseks toon eneseparandamise (*self-correction*)⁴ mehhanismi (Schegloff *et al.*, 1977). Kui inimene on vestluse käigus loonud võimaluse teatud probleemi tekkimiseks (näit. ta soovib leida sobivat sõna, ta soovib ühele isikule viitamiseks leida sobivat viisi või ta soovib muuta juba tehtud järgmise kõneleja valikut), on võimalik, et läbi selleks tekkinud parandamisvõimaluse koha (*repair opportunity space*) algatatakse parandamine, kuid kui

⁴ Kuigi Schegloff *et al.* (1977) eristavad kahte terminit *correction* ja *repair*, kasutan tõlkevastena ühte eestikeelset terminit "parandus", kuna nimetatud eristus ei ole hetkel oluline.

parandamist ei toimunud, siis jäi parandamisvõimaluse koht lihtsalt täitmata (Schegloff *et al.*, 1977).

Kuid siinkohal ei tohi unustada, et teatud reeglid ja printsiibid kehtivad vaatamata potentsiaalsusele, s.t. on olemas ka peaaegu alati kehtivad reeglid (näit. eelpool toodud kõnevooru jaotumise reeglid). Näiteks võib tuua ka vestlustes toimiva eelistuse kõneleja enda poolt tehtavate paranduste suunas, mida eelistatakse teise poole ehk mittekõneleja poolt tehtavatele parandustele, kusjuures eneseparandamiseni on võimalik jõuda nii enda poolt algatatud paranduste kui ka teise poole poolt algatatud paranduste kaudu (Schegloff *et al.*, 1977).

Vestluste struktuuri või organiseerituse potentsiaalsuse mõistmine on ülioluline just seetõttu, et mitte kinni hoida võimalikest struktuuriühikutest ja pidada nende esinemist ainuvõimalikuks. Vestluse struktuur on muutuv, see tekib reaajas, see luuakse iga kord uuesti erinevate vestlejate poolt, kuid selle loomisel peetakse kinni äärmiselt tähtsusetuna tunduvatest printsiipidest, mille väljaselgitamine aitab mõista seda, kuidas inimesed kõnelevad ja mida on võimalik kõnelemise kaudu teha.

2.2.3. Vaikuse tähendus

Kõik loomulikku keelt kasutavad inimesed on olnud olukordades, kus vestluse käigus tekib paus, kus keegi ei kõnele, kus valitseb vaikus. Vestluse uurimise seisukohast ei ole oluline mitte ainult see, kuidas, millal, kes kõneleb ja kõneldakse, vaid ka see, kui keegi ei räägi. Kõnevoorude eest võistlemisel tekib olukordi, kus räägib korraga mitu inimest, kuid tekib ka olukordi, kus keegi ei räägi. Mida see vaikus võib tähendada? Mida see vaikus teeb?

Vaikuse taolist mõju vestlejatele selgitavad Schegloff ja Sacks (1973) asjaoluga, et vestlejad on suunatud sellele, et ühel ajal korraga räägib üks kõneleja, ja kui keegi ei räägi, siis tähendab see seda, et see, kes oleks pidanud sel ajal rääkima, miskipärast ei räägi, s.t. tegu ei ole lihtsalt vaikusega, vaid kellegi mittekõnelemisega.

Sacks (1992a) illustreerib ka vaikuse ärakasutamise võimalusi:

“Kui mina olen esitanud küsimuse, siis paus minu ja sinu kõnelemise vahel on sinu vaikus.

See on üsna oluline asi. Oletame, et sa küsitled kedagi kohtus, kongressis või et sa küsitled oma abikaasat. Ja sa tahad näidata seda, et see, mida nad sulle ei räägi, on miski, 'mida nad teavad'. Üks võimalus selle tegemiseks on neile järjest väga tavaliste küsimuste esitamine. Kui sa seda teed, teevad nad enne vastamist 'normaalse pausi'. "Mis päev täna on?", "Laupäev" jne. jne. Ühel hetkel aga esitad sa oma küsimuse ja jälgid tekkivat pausi. Pausi pikkus ja nende endi reaktsioon sellele, et nad näevad, et nad praegu 'väldivad' midagi, on vahel täiesti silmatorkavad [...]" (Sacks, 1992a: 310-311)

Samuti leiab Sacks (1974), et vestluse süsteemi kuulub vajadus vähendada vahede ja vaikuste tekkimist. Sacks toob välja vaikuse probleemi lahendamise kaks tüüpilist viisi:

"Üldiselt on võimalik vaikusega hakkama saada kas läbi selle, et vaikusest hakatakse rääkima, või selle, et hakatakse rääkima eelnevast lausungist või vahetusest kui vaikuse tekitajatest." (Sacks, 1974: 350)

Seega võib ka kõne puudumine ehk vaikus midagi tähendada või midagi teha.

Kõnevoorude jaotumist käsitlevas artiklis on Sacks *et al.* (1974) samuti eristanud vestluses tekkida võivaid vaikusid, tuues välja kolm vaikuse liiki: (1) vahe (*gap*), mis on vaikus, mis tekib pärast millegagi valmis saamist, ning seda tuleks püüda võimalikult lühikeseks teha; (2) paus (*pause*), mis on vaikus, mis tekib ühe kõnevooru sees, ja sellele ei tohi teised vahele segada; (3) kõne puudumine (*lapse*), mis on vestluse üleminekukohtades tekkinud pikenenud vaikus.

Samas tuleb meeles pidada seda, et millegi puudumise tähtsustamine peidab endas võimalust, et tähtsaks võib pidada lõputut hulka asju, s.t. et oluline ei ole just mitte see, et ühel hetkel ei kõneldud, vaid näiteks hoopis see, et sel hetkel ei tapetud kedagi. Millegi puudumise tähtsustamine toob endaga kaasa kujutletava struktuuri, millest miski puudus. Kuna KA põhimõtetest lähtuvalt on vestlusel olemas mingisugune struktuur, siis on minu meelest täiesti vastuvõetav, et selles struktuuris saab oma suhtelise staatuse ka vaikus, kuid lõputu hulk asju (näit. tapmine) seda ei saa.

2.2.4. Markeeritus

Nii vaikusele tähenduse omistamine kui ka markeeritus on kaks üsna haaramatut vestluse omadust, mille puhul interpreteerimisel ja nimetuste otsimisel võib tekkida vaidlusi, kuid minu meelest on oluline esile tuua ka millegi ära märkimine või selle ära märkimise puudumine, s.t. mis on vestluses eelistatud / mitte-eelistatud, markeeritud / markeerimata.

Kuigi on võimalik sõnastada vestluste käigus toimivate mehhanismidena teatud printsiipe, mille puhul vestlejad eelistavad üht tegevust teisele (eelistamise teadlikkust käesolevas uurimuses ma ei käsitle) (vt. Sacks & Schegloff, 1979 ja Schegloff *et al.*, 1977), kas saab välja tuua ka mingi sõna või ühiku markeerituse, viidates millelegi, mis toob esile selle sõna või ühiku markeerituse? Allpool toodud näidete alusel tundub, et see on teatud määral võimalik.

Schegloff ja Sacks (1973) leiavad, et tavaline, normaalne viis kõnelda on markeerimata ja nad toovad välja kaks viisi millegi markeerimiseks: (1) markeeritus vale asukoha kaudu (*misplacement marking*), millisel juhul lausung on ära märgitud oma vale asukoha järgi ja mida tihti on võimalik ära tunda selle järgi, et selle alguses öeldakse "Muuseas..."; (2) markeeritus kontrasti kaudu (*contrast marking*), kui midagi vestluses rõhutatakse.

Samuti toob Levinson (1983) oma ülevaates KA-st välja eelistatuse ja mitte-eelistatuse vahe (kusjuures siin ei peeta silmas kõnelejate poolset psühholoogilist eelistamist), mis sarnaneb markeerituse ja markeerimata vahele, kusjuures peamiseks lähtepunktiks on see, et eelistatud reaktsioonid on markeerimata ja mitte-eelistatud on markeeritud (näit. palvele on eelistatum vastus vastutulek ja palve tagasilükkamine on markeeritud).

KA käsitleb markeerituse probleemi lähtuvalt juhtunu eripärast - ebatavaline paigutus, rõhutamine, liiga kaua viivitamine - ning need kõik viitavad sellele, et tavalisest (markeerimata) toimimisviisist on kõrvale kaldunud ja kasutatakse midagi ebatavalist (markeeritud).

2.2.5. Kategooriaalne kuuluvus

Kui alaosades 2.2.1.-2.2.4. käsitletud teemad on olnud tihedalt seotud vestluse kulgemisega, siis käesolevas alaosas tutvustan ma rohkem vestluseväliseid põhimõtteid,

mille juured on eriti tugevasti seotud etnometodoloogiaga. Kõige elegantsemaid ja üksikasjalikumaid antud teemaga seotud käsitlusi leiab kahtlemata Sacksi loengute transkriptsioonidest (vt. Sacks, 1989 ja Sacks, 1992a & 1992b) ning lühemad kokkuvõtted on esitatud artiklites *On the analyzability of stories by children* (Sacks, 1972a) ja *An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology* (Sacks, 1972b).

Siinkohal on vajalik tagasi tulla juba eelmises peatükis toodud kuulsa lausepaari juurde: “*The baby cried. The mommy picked it up.*” (Sacks, 1992a). Sacksi imestab asjaolu, et kuidas peaaegu kõik inimesed kuulevad neis lausetes just seda, et see on just selle beebi ema, kes beebi süle võtab. Selle selgitamiseks kasutab Sacks (1972a) terminit “kategoriaalse kuuluvuse määramise vahend” (*membership categorization device*):

“See termin hõlmab kõikide kuuluvuskategooriate kogumit, mis sisaldab vähemalt ühte kategooriat, mida saab rakendada populatsiooni suhtes, kuhu kuulub vähemalt üks liige, mille kaudu rakendusreegleid kasutades saavutatakse vähemalt ühe populatsiooni liikme ja kategooria liikme kokkuviiimine. Seega koosneb vahend kategooriate kogumist ja rakendusreeglitest.” (Sacks, 1972a: 332)

Kuna eelnev definitsioon on üsna udune, on mõistlik lahti seletada ka alamterminid: “kategooria” tähendab liikmete (*Member*)⁵ poolt teiste liikmete iseloomustamiseks kasutatavat kategooriat (näit. kategooria komplekt “sugu” jaguneb kaheks kategooriaks “mees, naine”; beebi omakorda kuulub kahte kategooria komplekti, üks on “perekond”, mille kategooriateks on “ema, isa, beebi jne.”, ning teine on “elufaasid”, mille kategooriateks on “beebi, laps, teismeline ... vanur”); “kategoriaalne kuuluvus” on selle määratlemine, millisesse kategooriasse keegi kuulub; kategoriaalse kuuluvuse määramiseks kasutatav “vahend” aga tähendab kujuteldavat mudelit, mida kasutades liikmed määratlevad teiste liikmete kategoriaalset kuuluvust (Sacks, 1972a & 1992a).

⁵ Siinkohal hakkab kasutama terminit “liikmed”, kuna KA käsitleb just liikmete tegevusi. Liikmeteks võib pidada nii kõiki ühte loomulikku keelt kõnelevaid inimesi kui ka ühe ühiskonna liikmeid, kuid eelistatum on esimene interpretatsioon, sest taolisel juhul ei pea piiritlema terminit “ühiskond”.

Sacks (1972a) leiab, et kategoriaalse kuuluvuse määratlemise vahendi rakendamisel järgivad liikmed teatud reegleid: (1) kokkuhoiu reeglit, mille järgi ühe liikme kuuluvuse määramiseks võib piisata ühest kategooriast (“neeger”); (2) järjepidevuse reeglit, mille järgi ühest kategooria komplektist ühe kategooria kuulmisel on sellele lähedased kategooriad pärit samast kategooria komplektist (“beebi” ja “ema” on pärit ühest kategooria komplektist “perekond”). KA tegeleb ka nende reeglite väljaselgitamisega, et aru saada, kuidas liikmed saavad aru kõnest, mida nad kuulevad.

Sellele lisaks, et liikmed määratlevad teiste liikmete kategoriaalset kuuluvust, käsitlevad nad ka teatud tegevusi seotuna teatud kategooriatega (*category-bound activities*) (kategooriaga “beebi” on seotud tegevus “nutmine”, kategooriaga “ema” on seotud tegevus “oma beebi sülle võtmine”) (Sacks, 1972a). Ning kuigi “beebi” kuulub ka elufaaside kategooria komplekti, kuulevad inimesed seda kuuluvana “perekonna” komplekti, kuna seal samas on kasutatud “perekonna” komplektist pärinevat kategooriat “ema” (Sacks, 1972a).

Kategoriaalse kuuluvuse määratlemise reeglitest lähtuvalt on Sacks (1972a) tuletanud erinevad kuulaja / nägija maksimumid: (1) kui sa kuuled / näed, et liikmed sooritavad mõne kategooriaga seotud tegevust, siis järelda, et nad kuuluvad sellesse kategooriasse; (2) kui tegijad sooritavad tegevusi, mis on seotud teatud normidega, ja kui tegijad on liikmed, kelle kohta need normid sobivad, siis järelda, et need tegijad on need liikmed, kelle kohta need normid kehtivad.

Eelpool toodud reeglitele ja maksimumidele on kahtlemata võimalik lisada veel palju teisi, kuid nende leidmiseks on vaja lähedalt uurida vestlusi. Just nende reeglite ja maksimumide abil leiab Sacks (1972a), et liikmed mõistavad lausepaari “*The baby cried. The mommy picked it up.*” ühtemoodi.

Sacksi poolt välja toodud liikmete tegevust üksteise lahterdamisel kategooriatesse on kohane võrrelda mentaalsete mudelite teooriaga, kusjuures kategoriaalne lähenemine võib kujutada endast ühte mentaalsete mudelite toimimismehhanismi. Samuti on oluline märkida Sacksi taolise lähenemise vestlusevälist suunitlust, mis toob sisse uue vaatenurga lisaks vormilistele reeglitele, kuna eelnevalt toodud lausepaari ei ole võimalik tõlgendada ainult ajalise järgnevuse seisukohast (kuigi Sacks (1972a) mainib ka lausete järgnevuse seotust kirjeldatud tegevuste järgnevuse seotusega) või lähtudes markeeritusest.

Nimetatud lausepaari tõlgendamisel on vaja teada ka vestluseväliseid asjaolusid. Kategoriaalse kuuluvuse määramise vahendi abil saab selgitada tegevuste taga peituvat ratsionaalsust või seoseid, mille kaudu tegevusi mõistetakse.

Alaosades 2.2.1.-2.2.5. tõin ma välja käesoleva uurimuse jaoks olulised aspektid KA juures ning järgmises alaosas käsitlen KA-le osaks langenud kriitikat.

2.3. Konversatsioonianalüüsi kriitika

KA kasvas välja etnometodoloogiast, mis oli sotsioloogiaga seotud. Etnometodoloogiat, eesotsas Garfinkeliga, eristas tavapärasest kvantitatiivseid meetodeid eelistavast ja statistikat nõudvast sotsioloogiapraktikast lähenemine igapäevastele, tähtsusetutele tegevustele, mille abil loodeti mõista igapäevaste asjade tegijate endi maailma, s.t. etnometodoloogia püüdis uuritavat vaadata mitte väljastpoolt, vaid seestpoolt. Kui rõhutada asjade tegemist kui tegevust, mainin ma esimese kriitilise arvamusena Giddensi (1977) lähenemist, kes ei pea põhjendatuks näiteks bürokraatia ja tuumafüüsika taandamist pelgalt “bürokraatia ‘tegemiseks’” ja “tuumafüüsika ‘tegemiseks’”.

Kui Giddens laidab etnometodoloogia sisulist poolt, siis vormilise poole pealt on KA-d väga lihtne kritiseerida - kuna KA tegeleb konversatsiooni järgnevusega, struktuuriga, organiseeritusega, võib tekkida küsimus sellest, kas öeldu tähendus ei mängi mingit rolli KA seisukohast. Minu meelest saab vestluste vormi uurimise kaudu teada seda, kuidas liikmetel on võimalik erinevaid asju öelda ja kas neil on üldse võimalus neid välja öelda (kui lähtuda eeldusest, et liikmed otsivad vestlustes kohti, kus saaks välja öelda neid mainimisväärseid asju, mida nad on juba ammu vestluse käigus püüdnud öelda). Kui uurida vestluse struktuuri järgnevuse seisukohast, saab teada printsiipe, mis valitsevad vestluse sisulist poolt, sarnaselt keele uurimisele, mille kaudu on võimalik uurida seda, mida saab väljendada. Eriti oluline on siin KA lähenemise uudsus selles mõttes, et KA jättis seljataha arvamuse, et keele uurimisel tuleb uurida seda, mida on võimalik öelda, mitte seda, mida öeldakse, s.t. KA ei tegele keelefilosoofide poolt konstrueeritud lausete või lausungitega, KA uurib tegelikke tavalisi vestlusi.

Ka Schegloffi 2003. aastal avaldatud intervjuus, mille tegid Èmejrková ja Prevignano, esitati küsimus selle kohta, kas süüdistused KA formalistlikkuse kohta on põhjendatud, millele vastates Schegloff ütleb, et tema jaoks kõige hämmastavam

reaktsioon KA-le ja eriti kõnevoorude süstemaatikat käsitlevale artiklile oli süüdistamine formalismis. Selles intervjuus Schegloff leiab, et KA poolt välja toodud seaduspärad - kõnevoorude vahetamine, järgnevuste organiseeritus, parandamine jne. - aitavad selgitada seda, kuidas vestlusi tehakse ja mis vestlused on.

“Minu meelest kujutavad sellised formaalsed vahendid endast tööriistade, materjalide ja oskusteabe kogumit, millest konkreetsed akadeemilised ja analüütilised uurimused saavad ammutada informatsiooni, sest tegelikud vestlejad teevad seda üheskoos vestlustes toimuvat luues.” (Èmejrková ja Prevignano intervjuu Schegloffiga, 2003: 31)

Ka mina olen seisukohal, et KA süüdistamine pinnapealsuses tuleneb vaid KA poolt defineeritud reeglitele keskendumisest ning sellest, et need aspektid, mida kasutatakse argumentatsiooni põhjendamiseks, jäävad kahe silma vahele (näit. kategoriaalse kuuluvuse määramise vahend, mis hõlmab kategooriate semantilist seotust ühtedeks komplektideks).

Veelgi edasi minnes, on kritiseeritud ka KA vormilist külge ehk seda, kas kõnevoorude eest võistlemine toimub just neist printsiipidest lähtuvalt, mis Sacks *et al.* 1974. aastal välja tõid. Üheks olulisemaks rivaaliks on vaade, et kõnevoore jaotatakse peamiselt signaalide vahetamise teel.

“Üheks kõige sobivamaks taoliseks signaaliks võib pidada pilku: laialt võetuna tundub tõene näiteks see, et kõneleja katkestab silmsideme kõnelemise ajal, viies pilgu adressaadile tagasi voozu lõpetamisel [...]” (Levinson, 1983: 302)

Kuid taolise psühholoogilise teooria saab ümber lükata seeläbi, et paljudes telefonikõnedes, mis algaastail moodustasid peamise KA uurimisobjekti, kehtivad samad kõnevooru jagamise reeglid kui füüsiliselt koosolevate inimeste puhul, muutes vaieldavaks pilgu kui signaali kasutamise (Levinson, 1983).

Tähelepanu fookuse seotust silmade liikumisega käsitlen ma edaspidi 4. peatükis, pöörates tähelepanu Chafe'i fookuse teooriale, mis on esitatud 1980. aastal ilmunud Chafe'i poolt toimetatud raamatus *The Pear Stories: Cognitive, Cultural, and Linguistic Aspects of Narrative Production* (Chafe, 1980a). Nimetatud teoses kirjeldatakse narratiivi

jutustamise käigus tähelepanu fookuse liikumist ühest kohast teise, mis on oluline ka sotsioloogiliste küsimustike seisukohast.

Kõige sügavamad kriitikat KA-le kujutavad endast aga kõneaktide teooria ja DA. Austin (1962) jagab laused konstantiivideks ja performatiivideks, mis omavahel erinevad selle poolest, et viimastega tehakse mingi tegevus - lubatakse, vabandatakse, õnnitletakse jne., millisele eristusele järgnes ka performatiivide nimetamine lokutiivse ja illokutiivse jõu alusel kõneaktideks, s.t. lubadusteks, vabandusteks, õnnitlusteks jne. Hiljem lisandusid ka Searle'i (1969) poolt määratletud kõneaktide tingimused (õnnestumise (*felicity*) tingimused, siiruse tingimused ja põhitingimused). Vestluste jagamine kõneaktideks, lähtudes nimetatud tingimustest, mis hõlmavad endas ka vestluse väliseid komponente, tähendab vestluse vaatlemist funktsiooni, mitte struktuuri seisukohast, s.t. vestlust analüüsitakse selle moodustavate lausete funktsioonist lähtuvalt, KA aga analüüsib vestlust struktuurist, järgnevusest, potentsiaalset jms. lähtuvalt. Kõneaktide teooria lükkab minu meelest ümber asjaolu, et ühe ühiku pideva kasutamise tagajärjel peaks see ühik oma funktsiooni kaotama (näit. pideva tervituste vahetamise tulemusena muutub tervitamine iseenesest mõistetavaks ning tervitused tuleks vahele jätta), kuid KA-st lähtuvalt ei ole miski üheski vestluses iseenesest mõistetav ning igas vestluses luuakse uuesti vestlemiseks vajalik maailm. Samuti on kõneaktidega seotud probleem sellest, et kõiki võimalikke kõneaktide liike ei saa kindlaks teha, sest neid on liiga palju.

DA ja KA võrdlemisel tuleb samuti peatuda. Nagu KA, kasutab DA uurimiseks pigem väikseid andmete kogumeid ning nad mõlemad on pigem kvalitatiivsed, kui kvantitatiivsed lähenemised (kuigi KA püüab oma järeldusi põhistada järjest suuremate andmehulkadega). DA kui meetod tekkis Birminghami ülikoolis projekti *The English used by teachers and pupils* raames, mida viisid läbi Sinclair, Coulthard, Ashby ja Forsyth; selle tulemused on 1975. aastal avaldatud Sinclairi ja Coulthardi poolt kirjutatud raamatus *Towards an Analysis of Discourse: The English Used by Teachers and Pupils*. DA järgi jagatakse vestlused järjest väiksemateks tükideks, et defineerida need oma funktsiooni järgi. KA-s tarvitusel olevate nimetuste asemel kasutab DA kõige üldisemana käike (*move*) (näit. avamise käik, millele järgneb vastamise käik). Automaatselt tekib küsimus, mille poolest erineb DA viis vestlusi alaosadeks jaotada KA viisist. Sarnaselt kõneaktidega, mis on tihedalt DA-ga seotud, lähtub DA analüüsis ühikute funktsioonist,

tehes seda ajas tagasi vaadates, mitte ette ennustades. KA omakorda käsitleb vestluse käiku mitte kindla struktuurina, vaid potentsiaalse struktuurina, mida on võimalik mõnevõrra ette ennustada, kuid mis muutub iga lausungi järel. Minu meelest eristab KA-d DA-st just paindlik lähenemine vestlusele, mis ei toimu ainult tagasi vaadates, vaid mida on koos vestlusega võimalik muuta.

Alaosas 2.2. käsitlesin ma KA põhijooni ning käesolevas alaosas KA-le osaks saanud kriitikat, mis tõi välja mõned KA-ga seotud kitsaskohad. Kaks peamist kriitilist argumenti - vormilisus ja struktuuriühikute arbitraarsus - toovad välja asjaolud, mida KA meetodeid kasutades tuleb silmas pidada. Järgmises alaosas arutlen ma selle üle, kas sotsioloogilised küsimustikud ja nendes esitatud küsimused-vastused on üldse kohaseks objektiks KA-st lähtuvale uurimusele.

2.4. Konversatsioonianalüüsi kasutamine sotsioloogiliste küsimustike puhul

Sotsioloogiliste küsimustike käsitlemisega KA-st lähtuvalt võivad seonduda mõned takistused. Põhimõttelisest seisukohast vaadatuna arvan ma, et täpsete piiride tõmbamine erinevate teaduslike distsipliinide ja nende käsitusvaldade vahele ei tasu ennast ära, kuna erinevatel teadusaladel on üksteiselt palju õppida ning juba tuntud asjade vaatamine uue pilguga võib välja tuua aspekte, mis varem olid tähelepanuta jäänud. Käesolevas uurimuses tehtud eristuste (psühholoogiline lähenemine, KA lähenemine jne.) eesmärk ei ole mitte piiride tõmbamine, vaid kogu uurimuse üldine liigendamine lugemise kergendamiseks. Kuid küsimus sellest, kas KA meetodeid kasutades on võimalik sotsioloogilisi küsimustikke tulemuslikult uurida, jääb alles.

Kuna KA rajaja Harvey Sacks on kahjuks surnud, ei ole võimalik teada tema arvamust tänapäeval KA vallas toimuvatest arengutest, kuid tema lähedase kaastöölise Emanuel A. Schegloff'i meelestatus on teada:

“Kuid veelgi olulisem on see, et kui nad on omandanud vastavad teadmised ühes konkreetses institutsionaalses sektoris, peaksid nad ikkagi jätkama töötamist kahe asja kallal - nii konkreetses institutsionaalses sektoris kui ka tavaliste vestluste alal. Minu arvates on selleks mitmeid põhjuseid.

Esimene põhjus on see, et ükski institutsionaalne valdkond ei ole täiesti eraldatud üldisest sotsiaalsest elust. [...]

Teine põhjus on see, kuna ühiskond on valmis toetama tööd teatud tavakultuuriga seotud professionaalsetes valdkondades, on olemas tõsine oht, et me enam ei arenda välja üldisi analüütilisi vahendeid, sest me uurime üha vähem üldisi suhtluslikke tegevusi.” (Èmejrková ja Prevignano intervjuu Schegloffiga, 2003: 47-48)

Seega arvab Schegloff nimetatud intervjuus, et spetsiifiliste valdkondade uurimiseks peab enne teadma, milline on üldine konversatsiooniline raamistik, s.t. tuleb endale kõigepealt selgeks teha, kuidas kasutatakse kõnet suhtlemises (*talk-in-interaction*), ning seejärel paralleelselt uurida spetsiifilisi valdkondi. Seda rõhutab Schegloff (2003) eriti kritiseerides Lesseri (2003) uurimust afaasia all kannatavatest inimestest, kus Lesser jõuab järeldusele, et afaasia all kannatavad inimesed kasutavad sõnu, mida teine kõneleja on juba kasutanud. Schegloff (2003) leiab nimelt, et kui Lesser oleks olnud tuttav üldise KA lähenemisega, oleks ta teadnud, et selline suunitlus kasutada juba kõlanud sõnu kehtib ka tavavestlustes.

Samuti annab Schegloff väga karmi hinnangu mitmele uurimusele, mis on toodud 2003. aastal ilmunud Prevignano ja Thibaulti toimetatud raamatus *Discussing Conversation Analysis: The Work of Emanuel A. Schegloff*. Näiteks Schegloff (2003) leiab, et Raudaskoski (2003) uurimus arvutipõhise õppe kohta ei vasta KA tingimustele, kuna Raudaskoski ei käsitle vestlust, vaid teksti, mille saatja on puudu (s.t. saatja on arvuti):

“Teksti ja lugeja või arvuti ja kasutaja kokkupuutumist *ei* saa korralikult analüüsida kui sotsiaalset suhtlemist vms., mis sarnaneb tavalise suhtlemisega inimeste vahel.” (Schegloff, 2003: 160)

Seega on Schegloff arvamusel, et tuleb uurida tavavestlusi ehk kõnet suhtlemises, kuid taolist definitsiooni ei ole võimalik laiendada lõputult, s.t. inimese ja arvuti suhtlemine ei kuulu KA uurimisvaldkonda. Kas sellisel juhul hõlmab KA tõesti ainult loomulikke vestlusi, mis tekivad inimeste vahel spontaanselt? Ma arvan, et päris nii see ei ole.

Heritage (1997) on välja pakkunud KA jagamise kaheks osaliselt kattuvaks põhivooluks, millest üks tegeleb ‘suhtlemise kui sellise uurimisega’ ja teine uurib

'sotsiaalsete institutsioonide juhtimist suhtlemise kaudu'. KA on samuti kaheks jaganud ten Have (1999): (1) 'puhas KA', mis vastab Heritage'i definitsioonile ning mis ei arvesta institutsioonilise ümbrusega, (2) 'rakenduslik KA', mis arvestab institutsionaalse ümbrusega.

Nagu käesoleva alaosa alguses mainisin, ei pea mina niivõrd oluliseks just piiride tõmbamist erinevate distsipliinide vahel (sarnaselt puhtale ja rakenduslikule KA-le), kuid ma pean oluliseks selle selgitamist, kas KA rakendamisel sotsioloogilistele küsimustikele on võimalik saada teada midagi uut. Lähtudes Schegloffi rangetest piiridest, võib tekkida arvamus, et sotsioloogilistele küsimustikele vastamine ei ole loomulik vestlus, kuna ühe vestluspoole repliigid on ette defineeritud, mis muudab selle teatud määral sarnaseks arvutiga suhtlemisele.

Kuid siinkohal ei tohi unustada seda, kuidas KA tekkis. Sacks (1992a & 1992b) käsitles oma loengutes peamiselt kolme liiki materjali: (1) lindistatud telefonikõned suitsiidide vältimise keskusele, (2) deviantsete noorte teraapia käigus tehtud lindistused, (3) väljavõtted laste poolt räägitud juttudest, mis on esitatud Pitcheri ja Prelinger'i (1963 - viidatud Sacks, 1992a kaudu) raamatus *Children Tell Stories: An Analysis of Fantasy*, kus lastel paluti iseseisvalt jutustada jutte. Ka Schegloffi (1968) enda esimene uurimus põhines 500 hädaabikeskusele tehtud telefonikõnel, mitte tavavestlustel. Seega on võimalik vestlemist valitsevaid mehhanisme leida mitte ainult puristlikult lähenedes, vaid ka selliseid telefonikõnesid käsitledes, mille tegemine on põhjustatud äärmiselt rasketest isiklikest probleemidest ning millel igapäevavestlustega vähe ühist on. Sama kehtib ka Sacksi poolt uuritud deviantsete noorte teraapia lindistuste kohta, kuna noored teavad, et nad on tulnud kokku kindla eesmärgiga, milleks on nende ravimine deviantsest käitumisest, s.t. nende vestlus ei ole tavavestlus, kuna nad kõnelevad lähtuvalt teraapiaga seonduvast mentaalsest mudelist.

Minu meelest annab KA rakendamise tulemuslikkusest sotsioloogilistele küsimustikele tunnistust Sacks *et al.* (1974) poolt tehtud konversatsiooni ja tseremooniate, intervjuude jms. võrdlus, kus konversatsioon on skaala ühel otsal ja tseremooniad, intervjuud jms. teisel otsal. Kõnevoorude eest võistlemise seisukohalt on tavakonversatsioonis ühe vooru pikkus väiksem ning mida enam eelnevalt kinnitatud vormist (tseremooniate vorm on vägagi kinnistunud) lähtutakse, seda pikem on üks voor

ja seda rohkem lauseid on võimalik öelda ühe voozu jooksul (Sacks *et al.*, 1974). Kui tegu on tavavestlusega, peab ühe voozu jooksul püüdma võimalikult palju öelda ning seda tuleb teha ühe lause piires (Sacks *et al.*, 1974). Kokkuvõttes leiavad Sacks *et al.* (1974) tavavestluste ja ettemääratud vormiga vestluste võrdlemisel järgmist.

“On tõenäoline, et konversatsiooni saab pidada kõne vahetamise süsteemide põhivormiks, kusjuures teised kõne vahetamise süsteemid kujutavad endast konversatsiooni kõnevoorude süsteemi erinevaid transformatsioone, eesmärgiga luua teisi kõnevoorude süsteeme.” (Sacks *et al.*, 1974: 730)

Eeltoodust lähtuvalt võib erinevaid kõne vahetamise süsteeme kahtlemata KA seisukohast uurida ning selle uurimise eesmärgiks peaks olema teiste olemasolevate süsteemide väljaselgitamine. Sellele tingimusele sotsioloogiliste küsimustike uurimine loomulikult vastab, kuna sotsioloogilised küsimustikud lähtuvad kindlast süsteemist, mille omadusi käesolevas uurimuses püütakse täpsustada.

Sellele lisaks kirjeldavad Schegloff ja Sacks (1973) vestlusi, millel on ettenähtavalt ainult üks teema (*monotopical conversation*), mille puhul ei ole tegu loomuliku, mitme teemaga vestlusega, vaid ainult ühel eesmärgil alustatud vestlusega (näit. telefonikõne poodi, et küsida ühe värvipurgi hinda). Ka sotsioloogilisi küsimustikke on võimalik pidada üheteemalisteks vestlusteks, mis siiski võivad hõlmata ka mitmeid teemasid juhul, kui küsimustik on pikem ja on suunatud mitme valdkonna uurimisele.

Schegloff ja Sacks (1973) leiavad, et konversatsiooni uurimisel jätavad nad vestluste mitteverbaalse osa välja, mis tähendab seda, et ka nemad teevad oma uurimisobjekti suhtes teatud mööndusi, mis omakorda taaskinnitab sotsioloogiliste küsimustike uurimise sobivust KA seisukohast. Samuti toovad Schegloff ja Sacks (1973) välja sellise vestluse vormi, mis tekib ühes ruumis viibivate inimeste vahel, kes kogu aeg ei räägi, kuid kelle vestlus on pidevalt arenev (*incipient talk*). Eeltoodud näited Sacksi ja Schegloffi väidetest kinnitavad sotsioloogiliste küsimustike uurimise kohasust KA-st lähtuvalt, kuna ka sotsioloogilised küsimustikud on üheks vormiks inimeste või liikmete vahelisest suhtlusest.

Kui siia veel lisada KA-st lähtuvalt tehtud uurimused, mis käsitlevad kõnet kohtus (Atkinson & Drew, 1979; Atkinson, 1992; Drew, 1992; Philips, 1990), uudistes tehtavaid intervjuusid (Heritage & Greatbatch, 1991; Clayman, 1992; Greatbatch, 1992), psühhiaatrilisi vestlusi (Mehan, 1990; Bergmann, 1992), kõnet töökohtadel (Drew & Heritage, 1992; O'Donnell, 1990), konfliktiolukordi (Grimshaw, 1990) ja muid kõneolukordi institutsionaalses ümbruses, muutub sotsioloogiliste küsimustike uurimine KA-st lähtuvalt täiesti põhjendatuks.

Käesoleva alaosa kokkuvõtteks võib öelda, et kõrvale jättes erinevad KA liigitused (näit. ten Have (1999) KA liigitus 'puhtaks' ja 'rakenduslikuks') ja arvestades mitmete institutsionaalsete olukordade uurimist KA-st lähtuvalt, on mõttekas KA lähtepunktist uurida ka sotsioloogiliste küsimustike olemust, staatust ja seda, mida nendega teha saab.

Käesolevas peatükis käsitlesin ma KA tekkimist etnometodoloogias, KA põhijooni, KA kriitikat ning poolt ja vastu argumente sellele, kas sotsioloogilisi küsimustikke tasub uurida KA-st lähtuvalt. Kuna nüüdseks on tutvustatud üldised KA lähtepunktid ja kuna sotsioloogiliste küsimustike uurimise kaudu võib olla võimalik saada nende kohta teadmisi, mis varem puudusid, asun järgmises peatükis üksikasjalikult käsitlema sotsioloogiliste küsimustike staatust.

3. Sotsioloogiliste küsimustike staatus

Käesolevas peatükis käsitlen ma sotsioloogiliste küsimustike psühholoogilisi ja kommunikatiivseid külgi, saamaks pilti küsimustike psühholoogilisest reaalsusest (Chomsky, 1965). Minu eesmärgiks on mõista, milline on küsimustike staatus ja mida saab küsimustike ning üksikute küsimustega teha. Selleks vaatlen ma kõigepealt küsimustike üldist raamistikku ja seejärel analüüsin üksikuid näited küsimustikest. Üldised reeglid sotsioloogiliste küsimustike kohta tulenevad KA meetodite rakendamisest nimetatud küsimustikele, mis toob välja olulised teoreetilised aspektid, mis omakorda määravad paljuski ära kõik sotsioloogiliste küsimustikega tehtava.

Kinnitamaks arvamust, et sotsioloogilised küsimustikud erinevad tavavestlustest, toon siinkohal ära Bradburni (1992) vaatenurga.

“Mina pean uuringu intervjuud (*survey interview*) inimeste vaheliste kõneluste erandjuhtumiks. See on erandjuhtum, “eesmärgipärane vestlus” [...], kuna sellel on kindel struktuur ja mõned ainuomased reeglid, mis eristab seda sõprade vahel toimuvast vabast vestlusest või kolleegide vahelisest vestlusest, kui võtta appi kaks teist liiki vestlust.” (Bradburn, 1992: 315)

Veel enne üldiste printsiipide juurde minekut tuleb käsitleda probleemi, mis on seotud sotsioloogiliste küsimustike esitamisega - nimelt kas küsimused loetakse ette või esitatakse kirjalikult. Küsimuste sõnastus võib juhuslikult muutuda, kui keegi (intervjueerija) need ette loeb, ning respondent võtab edastatavat informatsiooni erinevalt vastu kõne või kirja kasutamise puhul. Bradburn ja Sudman (1981) on leidnud, et erinevate teemade jaoks võivad sobida erinevad meetodid (näit. juhusliku vastamise tehnika võib aidata väga ähvardavate küsimuste esitamise korral vähendada tendentsi tegevuse tegemist mitte tunnistada), kuid et ei ole olemas kõige paremat meetodit. Samuti leiavad Bradburn ja Sudman (1981), et küsimustele eelnevad pikad sissejuhatused ja avatud vastustega küsimused aitavad kaasa täpsemate vastuste saamiseks ähvardavate küsimuste puhul ning et intervjueerija osa küsimustike teatud määral ümbersõnastamisel ei mõjuta oluliselt vastuste valiidsust. Seega on minu meelest lubatav iga näite puhul

eraldi arvestada suulist või kirjalikku küsimustiku manustamist. Olulisim vahe suulise ja kirjaliku küsimustiku vahel on asjaolu, et respondenti võib häirida fakt, et keegi kuuleb või näeb seda, mida tema arvab teatud teemadest, ning eesmärgil endast paremat muljet jätta (Bradburn & Sudman, 1981) veidi “kohendab” oma arvamust (lähtudes mentaalsete mudelite teooriast võib arvata, et respondendil on kujunenud mudel sobimatutest ja ühiskonnas lubamatutest tegevustest, mille tegemist ei ole meeldiv üles tunnistada).

Bradburn ja Sudman (1981) ei leidnud tõendeid selle kohta, et intervjuerijast tulenevad mõjutused oleksid olulised, vaid oluline on küsimuste sõnastuse mõju. Vastupidi, nad leidsid, et samal ajal kui kogenumad intervjuerijad kaldusid rohkem kasutama mitte ettenähtud sõnu, kaldusid nad ka rohkem uurima respondentide vastuseid ja andma tagasisidet, mis tegi võimalikuks parema mõistetavuse saavutamise intervjuerija ja respondendi vahel ning ka sujuvama intervjuu kulgemise (Bradburn & Sudman, 1981).

Kuid kokkuvõtlikult öeldes, on siiski olemas mõned efektid, mis on kindlalt seotud küsimuste edastamise viisiga, mis on äärmiselt olulised (näit. telefoni teel ja näost-näkku tehtavate intervjuude puhul on respondendil konkreetset hetkel vaid piiratud hulk informatsiooni ning seega võib küsimuste järjestus rohkem vastuseid mõjutada kui posti teel saadud või ise täidetavate küsimustike korral, mille puhul respondendid saavad vaadata enne vastamist kogu küsimustiku läbi (vt. Tarnai & Dillman, 1992; Schwarz *et al.*, 1992)).

Lisaks sellele meenutan siinkohal veel ka seda, et kuigi sotsioloogiline küsimustik kujutab endast kvantitatiivsete uuringute puhul kasutatavat meetodit, on mainimisväärt ka respondentide individuaalsuse mõju vastustele, millest lähtuvalt näiteks mõned kontekstiga seotud efektid (s.t. küsimuste järjestusest tulenevad mõjud) sõltuvad sellistest respondendi omadustest nagu tunnetuslik elutarkus ja respondendi suhtumiste olulisus temale endale (vt. Krosnick, 1992).

3.1. Üldine sotsioloogiliste küsimustike raamistik

KA lähenemise omapära seisneb selles, et tihti KA abil tehtavatel järeldustel on küljes üsna üldiste järelduste maik (näit. alaosas 2.2.1. toodud 14 reeglit kõnevoorude kohta (Sacks *et al.*, 1974); Schegloffi (1968) järeldus 500 telefonikõnest oli see, et ‘telefonikõnele vastaja räägib esimesena’). Järgnevad sotsioloogiliste küsimustike kohta

käivad kaalutlused võivad esmapilgul jätta lapidaarse mulje, kuid nende mõistmise ning nende funktsioneerimise kasutamise teel on võimalik sotsioloogilisi küsimustikke muuta täpsemaid vastuseid produtseerivateks. Järgnevad järeldused kehtivad (1) küsimustike põhjal tehtavate intervjuude puhul, kus intervjuueerija ja respondent puutuvad füüsiliselt kokku, (2) telefoni teel esitatavate küsimuste puhul, (4) respondentide endi poolt täidetavate küsimustike puhul, (4) juhusliku vastamise tehnika kasutamise puhul. Järeldused on tuletatud erinevate küsimustike baasil, millede näited on toodud lisas 1 ning alaosas 3.2. esitatud viidetes.

Sotsioloogilise küsimustiku all mõistan mina küsimuste jada: (1) mis on esitatud kirjalikult, kuid mida saab respondentile esitada intervjuueerija vahendusel ka suuliselt, (2) millel võivad olla etteantud vastusevariandid (suletud vastustega küsimused) või millele võib vabalt ise vastuse välja mõelda (avatud vastustega küsimused), (3) millega uuritakse sotsioloogilistel, statistilistel, turunduslikel, poliitilistel jms. eesmärkidel avalikku arvamust, inimeste / liikmete veendumusi, käitumist, eluloolisi fakte jms., saamaks teavet võimalike üldiste tendentside kohta.

Sotsioloogiliste küsimustike üldise raamistiku moodustavad reeglid on loetletud järgnevalt, misjärel on esitatud ka reeglite üksikasjalikumad selgitused.

1. Sotsioloogiliste küsimustike küsimuste sõnastus on ette määratud, vastusevariantide sõnastus ei tarvitse olla ette määratud.
 - 1a. Küsija poolt võetud sotsioloogilise küsimustiku suunda ei ole võimalik muuta.
 - 1b. Sotsioloogiliste küsimustike küsimuste vormi valib eksklusiivselt küsija.
 - 1c. Avatud vastustega küsimuste korral on respondentil vabadus ise vastus valida, suletud vastustega küsimuste korral peab respondent valima etteantud vastusevariantide seast.
2. Sotsioloogiliste küsimustike küsimustele vastamine eeldab küsimustikele kui institutsioonile kohase mentaalse mudeli rakendamist.
 - 2a. Kategooriaalse kuuluvuse määramise vahend mõjutab vastuseid.
3. Sotsioloogilistes küsimustikes puuduvad kõnevooru eest võistlemise mehhanismid.

- 3a. Sotsioloogilistes küsimustikes puuduvad vastastikuse mõistetavuse kontrollimise mehhanismid.
- 3b. Sotsioloogilistes küsimustikes on koostöö väljendamise võimalused piiratud.
4. Sotsioloogilistel küsimustikel on selgelt defineeritav struktuur, mis koosneb sissejuhatusel, teema(de) käsitlemisest ja lõpetusest, mis moodustavad ühe terviku.
5. Sotsioloogilise küsimustiku küsimusele on olemas hea vastus.
6. Sotsioloogilise küsimustiku küsimus on arusaadav, kui ta on kirjeldusena võimalik ja põhjendatav.
7. Episoodilisele mälule suunatud sotsioloogilise küsimustiku küsimusele vastamiseks võivad respondendid pöörduda semantilise mälu poole.
8. Semantilisele mälule suunatud sotsioloogilise küsimustiku küsimusele vastamist mõjutavad konteksti efektid ja küsimuste sõnastus.

1. Sotsioloogiliste küsimustike küsimuste sõnastus on ette määratud, vastusevariantide sõnastus ei tarvitse olla ette määratud.

KA seisukohast on see kõige olulisem aspekt, mis eristab sotsioloogilisi küsimustikke muudest süsteemidest. Pool kogu suhtlusest on ette määratud, s.t. kõik küsijapoolne tegevus on sotsioloogilistest küsimustikest kui institutsioonist lähtuvalt eelnevalt fikseeritud. See annab küsijale hulga eeliseid, võrreldes respondendiga, mis on esitatud järgmiselt ning mille puhul on reegli järjekorranumbrile lisatud üks täht (1a., 1b. jne.).

1a. Küsija poolt võetud sotsioloogilise küsimustiku suunda ei ole võimalik muuta.

Kui me räägime vestlustest, mis on üheteemalised, siis taoliste vestluste struktuur on järgmine: vestluse avamine, teema käsitlemine, vestluse sulgemine. Vestluse avaja esitab teda huvitava teema ning seega määrab terve vestluse käigu. Tavavestlustes toimub vestluses osalejate vahel võistlus kõnevoorude pärast, ette ei ole garanteeritud ühegi teema käsitlemine, kuna vestluses osalejale ei tarvitse avaneda võimalust seda käsitleda või tema poolt algatatud käsitlemine võidakse teiste osalejate poolt katkestada. Tavavestluse käiku ja selle lõppemise hetke ei ole võimalik täie kindlusega ette ennustada. Mida institutsionaliseeritum on toimuva suhtlusakti läbiviimine, seda

ennustatavamaks selle komponendid muutuvad (näit. kohtuvaidlused, mille tulemus ei ole ette teada, kuid milles kasutatavad meetodid on teada; tseremooniad, mille kogu käik on ette teada, näit. abielutseremoonia).

Tavavestluses võtavad teised osalejad algatatava teema vastu, lükkavad selle tagasi või jätavad ootele, kuid sotsioloogilises küsimustikus see ei ole võimalik. Küsimused on ette määratud ning kui respondentile ei meeldi võetud suund (näit. küsimused lähevad järjest intiimsemaks), on temal kaks võimalust: loobuda küsimustikule vastamisest või minna valitud suunaga kaasa. Respondentil ei ole võimalik vaielda küsijaga, arutada temaga antud teemat ega esitada omapoolseid küsimusi ja ettepanekuid.

1b. Sotsioloogiliste küsimustike küsimuste vormi valib eksklusiivselt küsija.

Kuna vähemalt üks pool kogu sotsioloogilisest küsimustikust on ette määratud, on seega määratud ette ka individuaalselt iga küsimuse sõnastus. Ka tavavestluses kehtivad teatud reeglid, mistõttu esitatud küsimusele ei ole võimalik vastata ükskõik mida (näit. küsimusele “Mis kell on?” ei vastata kunagi “Mulle ei meeldi heeringad.”).

Tavavestlustes esitatavate küsimustega piiritletakse võimalikud vastusevariandid, kuid antud asjaolu aktualiseerimine füüsilise kirjapanemisega muudab nimetatud tegevust tunduvalt. Igale tavavestluse lausungile järgnev lausung on sõltuv eelmistest lausungitest ja kogu eelnenud vestlusest, kuid sotsioloogilistes küsimustikes toimib see sõltuvus mitte reaalselt, vaid lähtuvalt küsija valikutest, mida temal on olnud võimalik kaaluda seni, kuni kogu sotsioloogiline küsimustik valmis sai.

Küsimuste vormi puhul on oluline ka see aspekt, et tava suhtluses on ainuke kindla vormiga ühik just küsimus, millele kirjaliku esituse korral järgneb küsimärk või mida suulise esituse korral on võimalik eristada intonatsioonist või grammatikast lähtuvalt, s.t. küsimuse grammatiline vorm on kindel (näit. küsisõnade kasutamine, sõnade järjekorra muutmine jms.), kuid vastusel ei ole kindlat vormi. Struktuuri seisukohast võib tavavestluses küsimuse-vastuse kõrvuti oleva paari vastuse kindla vormi puudumine põhjustada raskusi konkreetse vastuse määratlemises (s.t. kas küsimusele anti vastus, millist lausungit pidada vastuseks), kuid sotsioloogilistes küsimustikes seda probleemi ei teki, kuna küsimuste ja vastuste kohad on ette kindlaks määratud. Avatud küsimuste puhul võivad tekkida respondentil raskused selle defineerimisel, mis võib kuuluda

sobivate vastuste hulka. Sacks (1992a) on leidnud, et tavavestluses on ainus vormiliselt äratuntav vastus “Ma ei tea”, mis võib alati olla vastuseks. Sellega seoses on tähelepanuväärne just taoliste vastusevariantide pakkumine sotsioloogilistes küsimustikes (“Ei tea”, “Ei oska öelda”, “Raske öelda” jms.), mis vormiliselt on vastuseks alati sobivad. Veelgi enam, tavaliselt on etteantud vastusevariandid pärit ühest kategooria komplektist (näit. etteantud vastusevariandid küsimusele “Kust Te hangite informatsiooni teatrite ja teatrietenduste kohta?” tuleb määrata sageduse põhjal “Sageli”, “Mõnikord”, “Mitte kunagi” [hangin informatsiooni internetist, televisioonist jms.], millele on lisatud ka sageduse komplekti mittekuuluv variant “Raske öelda” (küsimus T7, “Elanikkonna kultuuritarbimise uuring 2003”, vt. lisa 1)), mille mõju teise kategooria komplekti kuuluvatele vastusevariantidele võib osutada määramisel keerukaks.

Huvitav näide teisest kategooria komplektist pärinevate vastusevariantide kasutamisest on 2003. aasta 9. augustil peetud Eesti Keskerakonna IX kongressil hääletamisele pandud küsimus sellest, kas keskerakondlased soovivad Eesti ühinemist Euroopa Liiduga. Tavaline küsimuse esitus sisaldaks jaatava ja eitava vastusevariandi väljapakumist, kuid partei juht Edgar Savisaar tõi sisse veel ühe vastusevariandi, mis tähendas hääletamist südametunnistuse järgi, mis kahtlemata ei kuulu Euroopa Liiduga liitumise jaatamise või eitamise kategooria komplekti.

“Täna on meil euroküsimuses valida kolme eelnõu vahel. Ma nimetaksin neid ‘jaatuse eelnõuks’, ‘eituse eelnõuks’ ja ‘südametunnistuse eelnõuks’.” (Keskerakonna esimehe Edgar Savisaare poliitiline ettekanne, kättesaadav internetist: http://www.keskerakond.ee/failid/Edgar_Savisaare_poliitiline_ettekanne_IX_kongressil.doc (Savisaar, 2003))

Hääletamise tulemused olid järgmised: “Jah Euroopa Liidule” valis 235 kongressi saadikut, “Ei Euroopa Liidule” valis 341 saadikut ja “Hääleta südametunnistuse järgi, iga vastus on õige” valis 227 saadikut (Eesti Keskerakonna Euroopa Liidu otsuste eelnõude hääletamise tulemused, kättesaadav internetist: http://www.keskerakond.ee/failid/EL_otsuste_h22letamine.doc).

Taoline teistest kategooria komplektidest pärinevate vastusevariantide kasutamine toob sisse võimaluse, et respondendid interpreteerivad esitatud küsimust erinevatest

mentaalsetest mudelitest lähtuvalt, ning tagajärjeks on antavate vastuste täpsuse ja valiidsuse vähenemine.

1c. Avatud vastustega küsimuste korral on respondentil vabadus ise vastus valida, suletud vastustega küsimuste korral peab respondent valima etteantud vastusevariantide seast.

Küsija kontroll kogu suhtlusakti üle, mida sotsioloogiliste küsimustike manustamine endast kujutab, võib laieneda ka respondendi reaalse valikute piiritlemisele. Küsija määratleb kõik küsimused, kuid soovi korral võib ta ette määrata ka vastusevariandid, millede seast respondent peab valima talle sobiva vastuse. Seega on respondendi rolli võimalik taandada ainult sobivate vastuste väljavalimiseni ning temal ei tarvitse avaneda ühtegi võimalust lisada midagi enda poolt koostatud vastustega kogu suhtlusaktile.

Reegel 1 ja selle kolm alamreeglit kujutavad endast peamisi piiranguid, mida sotsioloogiliste küsimustike puhul tuleb järgida. Sotsioloogilise küsimustiku manustamine on mängimise sarnane, kus teatud võimaluste piires on igal mängijal oma vabadus, kuid üldistest reeglitest tuleb kinni pidada. Nagu kõikide reeglite puhul, on ka neid väga üldisi reegleid võimalik rikkuda (näit. kui respondent vastusevariantide vahel valides ei kaalu neid mitte nendes esitatud väidetest lähtuvalt, vaid teeb sobivatele variantidele ringi ümber, lähtudes geomeetriliste kujundite moodustamisest enda tehtud ringidest).

Rääkides vabadusest, tuleb teha mõned täpsustavad märkused. Respondendi vabadus valida ise vastuseid ei tähenda käesolevas uurimuses teadlikult tehtud valikuid, vaid pigem võimalust üldse teha valikuid kui selliseid, kuid valikuvariandid võivad olla ette antud või valik võib sõltuda muudest efektidest, mida respondent ei tarvitse teadvustada või tähele panna. Küsimustike täitmisel on võimalik antavaid vastuseid mõjutada erinevate vahendite abil, millest respondent ei tarvitse olla teadlik, kuid nende vahendite mõju respondendi vabadusele ja valikuvabadusele käesolevas uurimuses ma ei käsitle.

Küll aga on mainimisväärne arvamus, et küsimuste järjekord mõjutab antavaid vastuseid, kuigi järjestuse mõju täpne väljaselgitamine on äärmiselt keeruline (vt. Schwarz & Sudman, 1992). Bradburn (1992) leiab, et küsimuste järjestuse mõju

vastustele on küll oluline, kuid veelgi olulisem on küsimuste sõnastus. Tüüpiliseks näiteks konteksti efektidest on õpetajatele esitatav küsimus “Kui palju lapsi teil on?”, mida õpetajad ühes kontekstis tõlgendavad küsimusena nende bioloogiliste laste arvu kohta ja teises kontekstis nende poolt õpetatavas klassis olevate laste arvu kohta (Bradburn, 1992). Samuti on võimalik välja tuua mõju, mis on üldise ja spetsiifilise küsimuse koos esitamise puhul küsimuse asukohal antavatele vastustele, mil üldist küsimust võib mõjutada tema asukoht kogu küsimustikus, aga spetsiifilist küsimust ei mõjuta tema asukoht (näit. Schuman (1992) toob välja kahe küsimuse erineva mõju üksteisele, kui üks küsimus käsitleb abordi lubamist abielus naiste puhul ja teine küsimus abordi lubamist loote väärarengu korral).

Kuigi on võimalik respondendile täieliku vabaduse andmine vastamisel (avatud küsimused), kasutatakse kodeerimise lihtsustamise eesmärgil sageli suletud vastusevariantidega küsimusi, mille puhul respondendi valikuvabadusele pannakse piirid etteantud valikutega (vt. Schwarz *et al.*, 1992). Schwarz *et al.* (1994) leiavad, et kõige olulisemad erinevused suletud ja avatud küsimuste puhul on: (1) suletud variant meenutab respondendile seda, mida ta unustas, (2) avatud variandi puhul respondent ei pea vastuseks neid asju, mis on üldtuntud (lähtudes Grice'i (1975) maksimist olla informatiivne, kuid mitte anda liigset infot), (3) respondent ei ole avatud vastuste puhul alati kindel, kas tema meelest sobiv vastus kuulub küsimusele ettenähtud sobivate vastuste hulka. Ja ka seda vabadust, mis antakse avatud küsimuste puhul, võivad veel edasi piirata normid (vt. Billiet *et al.*, 1992), üldised teadmiste struktuurid (Bodenhausen, 1992) jms., mille mõju on raskem määratleda.

Seega tuleb reeglis 1c kasutatud sõna “vabadus” käsitleda teatud mõõndustega, arvestades kõikvõimalikke kontekstist, sõnastusest, mentaalsetest mudelitest, sotsiaalsest kontrollist jms. tulenevaid efekte.

2. Sotsioloogiliste küsimustike küsimustele vastamine eeldab küsimustikele kui institutsioonile kohase mentaalse mudeli rakendamist.

Reegel 2 on vägagi petlik, kuna selle sõnastus peidab endas küsitavust selle kohta, kellelt eeldatakse mentaalse mudeli rakendamist. Liikmetele on teada sellised tegevused, mille puhul on vaja osata seda tegevust teha, s.t. testide täitmisel tuleb ära õppida neis testides kasutatav kood, kusjuures liige peab suunama oma käitumist viisil, mis teeb

võimalikuks nimetatud testide täitmise (näit. Knowles *et al.* (1992) leiavad, et isiksusteste täitvad respondendid õpivad testi täitmise käigus paremini vastama; ka Ostrom *et al.* (1992) arvavad, et respondendid lähtuvad küsimustele vastamise käigus teatud latentsest struktuurist ja spetsiifilistest tunnetuslikest representatsioonidest). Sarnased mehhanismid võivad rakenduda või nende rakendumist võidakse eeldada ka sotsioloogilistele küsimustikele vastamise puhul. Sobivatest käitumisnormidest lähtuvaks vastamiseks on vaja teada, millist institutsiooni sotsioloogilised küsimustikud endast kujutavad. Liige, kes kunagi ei ole nendega kokku puutunud, võib sattuda täbarasse olukorda, kui temal palutakse sotsioloogilisele küsimustikule vastata, kuna ta ei tea, mida see endast kujutab.

Lisaks tuntud käitumisnormide teadmisele võib sotsioloogilistele küsimustikele vastamisel tekkida probleem sellest, kas respondentist liige peab justkui oma maailma kõrvale jätma ning kujutama endast ideaalset respondenti sotsioloogilistele küsimustikele, kes kiiresti ja soravalt esitab vastused küsimustele. Ideaalse respondendi rolli raskendab aga asjaolu, et küsimused on suunatud episoodilisele mälule (“Umbes kui mitu raamatut Te olete viimase 12 kuu jooksul lugenud?” (küsimus L11, “Elanikkonna kultuuritarbimise uuring 2003”, vt. lisa 1)), kuid millele vastamiseks pööratakse semantilise mälu poole (vt. alaosa 1.3.2.). Küsimuse koostamisel ei pöörata tähelepanu sellele, kas küsimusele on võimalik vastata, ning kui küsimusele on võimalik vastata, millist strateegiat võib respondent kasutada küsimusele vastamiseks. Vastamisel kasutatava strateegia soovitamise teel on võimalik vastuseid muuta.

Respondendile kohase mentaalse mudeli kasutamine eeldab eelnevat kogemust sotsioloogilistele küsimustikele vastamisel ja arusaamist küsimustest, kuna isegi äärmiselt hea respondent ei saa vastata küsimustele, mida ta ei mõista.

Mentaalse mudeli kasutuselevõtuga on seotud ka probleem sellest, et sotsioloogilistele küsimustikele vastavad liikmed teavad, et nad vastavad just sotsioloogilistele küsimustikele ja mitte näiteks kohtus esitatavatele küsimustele, kus nad oleksid vande all (sarnaselt teavad eksperimendis osalevad inimesed, et nad osalevad mingis eksperimendis ja see võib muuta eksperimendi tulemusi). Sotsioloogilistele küsimustikele vastamisega ei kaasne midagi, liikmetel ei ole kohustust neile vastata (nagu mõnes riigis on kohustuslik rahvaloendusel osalemine või valimistel käimine) ja neil ei ole kohustust öelda tõtt. Seega tekib küsimus respondentide motivatsioonist - miks

peaksid nad võtma sotsioloogilistele küsimustikele vastamisega kaasas käiva mentaalse mudeli kasutusele, kui nad sellest midagi ei võida. Kui keegi on nõustunud juba küsimustikule vastama, siis tuleks kogu küsimustiku käigus näidata tänu selle eest ja motiveerida respondenti edasiste tõeste vastuste andmiseks, vastasel korral tekib respondentil tunne, et küsimusi esitatakse tema kiusamiseks ja ta ei tarvitse soovida ausalt vastata.

Just iga üksiku küsimuse sõnastuse kaudu on võimalik respondentile edastada heameelt selle üle, et ta soostus küsimustikule vastama, selle üle, et ta endiselt igale küsimusele vastab, kusjuures küsijapoolne tagasiside võib osutada respondendi motiveerimisel äärmiselt oluliseks.

Illustreerimaks erinevate mentaalsete mudelite olemasolu sotsioloogilistele küsimustikele vastates, toon siinkohal välja Bradburni ja Sudmani (1981) järeldused sotsioloogilistes küsimustikes esitatavate ähvardavate küsimuste kohta, kes leidsid, et vastupidiselt nende eeldusele, et küsimused pankrotistumise kohta on rohkem ähvardavad kui küsimused purjuspäi autoga sõitmise eest kinnivõtmise kohta, olid küsimused pankrotist vähem ähvardavad kui purjuspäi arreteerimisest, kuid mõlemad olid rohkem ähvardavamad kui küsimused valijaks registreerumise ja raamatukogu lugejakaardi omamise kohta. Kuid nende üllatuseks oli ähvardavusest tulenevaid moonutusi kõige rohkem vastustes küsimusele valimistest osavõtmise kohta (inimesed väitsid, et nad käisid valimas, kuigi nad seda ei teinud), edastades moonutuste suhtes napilt küsimusi purjuspäi arreteerimiste kohta (inimesed väitsid, et neid ei ole arreteeritud, kuigi neid oli arreteeritud), s.t. inimesed arvasid, et valimistel osalemine on ühiskondlikult soovitatav, ja nad ütlesidki, et nad osalesid valimistel, ning vastupidine efekt tekkis arreteerimiste puhul (Bradburn & Sudman, 1981). Bradburn ja Sudman (1981) töid ka välja ähvardavate küsimuste skaala, näitamaks ära teemad, mille puhul inimeste suhtumisest lähtuvalt võib esineda vastustes kõige enam moonutusi.

“Küsimused sportimise ja vaba aja veetmise kohta tunduvad olevat mitteähvardavad; küsimused joomise, hasartmängude ja sissetuleku kohta tunduvad olevat mõõdukalt ähvardavad; ja küsimusi varjatud narkootikumide kasutamise ja seksi kohta peeti vägagi ähvardavateks.” (Bradburn & Sudman, 1981: 165)

Seega võivad inimeste suhtumised käsitletavatesse teemadesse olla erinevad, s.t. mõnda teemat võidakse pidada ähvardavaks, mõnda mitte, ning enne küsimustike koostamist tuleks ähvardavusega seonduv läbi mõelda või teha ettevalmistav uuring selle kohta, kas küsimused võivad olla ähvardavad, sest inimeste mentaalsed mudelid määravad ära vastused ja nende täpsuse.

Üheks võimaluseks ähvardavatele küsimustele vastamisel moonutuste tekkimise vältimiseks pidasid Bradburn ja Sudman (1981) nende küsimuste esitamist mitte respondentide endi kohta, vaid nende sõprade tegevuse kohta. Taolist tegevust, kus liige kasutab teiste liikmete nimel rääkimist ettekäändena endast rääkimisele, nimetas Sacks (1992a) kattevarju (*cover*) kasutamiseks. Kattevarju võib kasutada ka teema valimisel (*cover topic*), mille puhul läbi ühe teema käsitletakse teisi teemasid (Sacks, 1992a). Samuti võib kasutada enese identifitseerimisel kattevarju (*cover identification*) (Sacks, 1992a), mille puhul ennast ei identifitseerita mitte ühest mentaalsest mudelist lähtuvalt (teraapia käigus on üks mudel “terapeut ja patsiendid”), vaid teisest, samuti võimalikust mudelist lähtuvalt (teraapia käigus võib kasutada ka mudelit “täiskasvanu ja teismelised”). Kattevarju kasutamine tundlike küsimuste esitamisel võib olla äärmiselt kasulik vahend erinevate pingete maandamiseks, võimaldamaks täpsemate ja väiksemate kõrvalekalletega vastuste saamist.

Teine meetod mentaalsete mudelite muutmiseks on liikme käsitlemine lähtuvalt ühest võimalikust identiteedist, mis laseb respondentil end distantseerida teistest võimalikest identiteetidest või süüdistustest tema identiteedi kohta. Sacks (1992a) kasutab näidet Vietnami sõjas pommitajal töötanud lenduri kohta, kellele esitatakse küsimus tema kui piloodi tunnetest inimeste pommitamise suhtes. Seeläbi määratakse ära piloodi identiteet, kuna temalt ei küsita seda, kuidas tema kui inimene tunneb end siis, kui ta teisi inimesi pommitab, vaid temalt küsitakse, kuidas ta tunneb end kui piloot, mis laseb piloodil enda kui inimese tundeid varjata ja esile tuua enda kui piloodi tunded. Samas näites ütleb piloot, et ta mõtles endast kui sõjaväelasest, keda tulistavad temaga sarnased, aga vastaspoolel asuvad sõjaväelased (Sacks, 1992a). Ka see lähenemine muudab inimese identiteeti - vietnamlased ei tahtnud, et neid käsitletaks kui sõjaväelasi, kes võitlevad sõjaväelastega; nemad tahtsid olla võitlejad oma kodumaa iseseisvuse eest

ja nende vastaseks olid okupandid, mitte sõjaväelased (Sacks, 1992a). Seega on identiteedi distantseerimise kaudu võimalik samuti muuta kasutatavaid mentaalseid mudeleid, mis võib osutada oluliseks väga tundlike teemade kohta küsimustike koostamisel (näit. prostituutide küsitlemisel nende tegevuse nimetamine “töötamiseks”, mitte “keha müümiseks”).

Mentaalset mudelit, millest lähtuvalt sotsioloogilistele küsimustikele vastatakse, võib nimetada ka Sacksi (1992a) põhjal kõikjal oluliseks vahendiks (*omni-relevant device*), mis määrab ära kogu konkreetse situatsiooni raamistiku, millest situatsioonis osalejad on teadlikud (s.t. teraapia käigus on nii terapeut kui deviantsed noormehed teadlikud sellest, et nad osalevad teraapias). Kasutatav mentaalne mudel või kõikjal oluline vahend defineerib ka selle, mida on võimalik küsimustikuga teha või mida eeldatakse, et sellega saab teha. Eriliseks näiteks siinkohal on Tallinna linnas 2002. aasta 28.-30. juunil läbi viidud küsitlus linnaelanike seas, kus linn soovis teada, mida linnaelanikud arvavad Harju tänava hoonestusest.

“Küsimus on sõnastatud järgmiselt: ‘Kas Harju tänava Niguliste kiriku poolne külg peaks säilima praegusel kujul haljasalaks korrastatuna?’.

‘Kui inimesed vastavad jaatavalt, siis nad toetavad sellega haljasala säilitamist, eitav vastus tähendab Harju tänava hoonestamise toetamist,’ lausus Savisaar.” (Tallinna elanike esimene küsitlus tuleb Harju tänava teemal, BNS, *Postimees*, 23.05.2002)

Nimetatud küsitluses omistati jaatavale vastusele see lisatähendus, et haljastuse säilitamise pooldamine hõlmab endas uute hoonete ehitamise mittepooldamist, mida linnaelanik võib teatud loogikat kasutades ka ise järeldada. Kuid eitavale vastusele haljastusega seoses omistati tähendus sellest, et linnaelanik on nõus uute hoonete rajamisega, mida küsimus ega eitav vastus kumbki ei maini. Sellele küsimusele vastamiseks oli vaja teada üldist Harju tänavaga seotud teematikat ning see nõudis konkreetse mentaalse mudeli rakendamist, mis traditsiooniliste sotsioloogiliste küsitluste reas on üsna omapärane ja harjumatu.

2a. Kategoriaalse kuuluvuse määramise vahend mõjutab vastuseid.

Üheks sotsiaalse kontrolli vahendiks peab Sacks (1992a) kategoriaalse kuuluvuse määramise vahendit, mille järjepidevuse ja kokkuhoiu reeglitest lähtuvalt liikmed

määravad üksteise kuulumist erinevatesse kategooriatesse; vastupidiselt on ka võimalik tegevuste kaudu tuletada neid sooritanud liikmed (teatud kategooriatega on seotud teatud tegevused ja vastupidi). Seega tekivad kategooriaalse kuulumise määramise vahendi toimimise tulemusel liikmetel arvamused, et kui sa oled neeger, siis sa oled ka kurjategija; kui sa oled preester, siis sa ei valeta; kui sa oled haritud liige, siis sa loed raamatuid, vaatad väärtfilme ja käid tihti teatris. Nendest kategooriatest olenevalt võivad liikmed lähtuda küsimustikele vastamisel, s.t. kui neilt küsida, kes võis olla president Kennedy mõrvamise taga, siis nad otsivad mõrva organiseerijaid nende kategooriate komplektide seast, keda nad peavad võimeliseks mõrva sooritama. Sarnaselt toimib ka kuritegude lahendamisel süüdlaste otsimine - otsitakse neid, kes teevad taolisi kuritegusid, s.t. mõnede kuritegudega on seotud teatud liikmete kategooriad.

Kategoriaalse kuulumise määramise vahendi toimimise tulemuseks on see, et sotsiaalsed kontrollimehhanismid mõjutavad sotsioloogilistele küsimustikele antavaid vastuseid ning seda tuleb küsimustike koostamisel arvestada.

3. Sotsioloogilistes küsimustikes puuduvad kõnevooru eest võistlemise mehhanismid.

Tänu asjaolule, et vähemalt üks sotsioloogilise küsimustiku pool (küsimaja pool) on täielikult ette määratud, millele lisandub ka respondentile antavate valikute võimalik ettemääramine, ei toimi nende puhul tavavestluste üks olulisemaid mehhanisme - nimelt kõnevooru saamise ja andmise eest võistlemist (vt. alaosa 2.2.1.). Kõnevooru jagamise süsteem on kohalikult kontrollitav, poolte poolt juhitud ja interaktsiooniliselt kontrollitav (Sacks *et al.*, 1974).

Sotsioloogilistes küsimustikes kõnevooru eest ei võidelda, kuna voorud on ette ära jaotatud. Küsimus esitatakse, sellele järgneb vastus, millele järgneb uus küsimus jne. Vestlustes toimib Sacksi (1992a) järgi nn. ahela reegel (*chaining rule*), mille järgi küsimuste-vastuste ahel võib venida lõputult pikaks, kuni üks pool selle katkestab, näiteks esitades küsimusele antava vastuse asemel ise küsimuse, pöörates küsimuste-vastuste ahela vastupidiseks. Sotsioloogilised küsimustikud kujutavadki endast ahela reegli näidet, mille alusel küsimusele järgneb vastus, millele järgneb uus küsimus jne.

Sarnane kõnevooru jaotumise ettemääratus kehtib kohtuvaidlustes, uudistes antavates intervjuudes, tseremooniates jm. Uudistes antavas intervjuus peab intervjuueeritav lähtuma sellisest mentaalsest mudelist, mille järgi igale küsimusele tuleb

natuke pikemalt vastata, lühivastused “Ei” ja “Jah” ei ole kirjutamata reeglite kohaselt sobivad, mis loomulikult ei välista kirjutamata reeglite ehk uudistes antava intervjuu koodi rikkumist.

3a. Sotsioloogilistes küsimustikes puuduvad vastastikuse mõistetavuse kontrollimise mehhanismid.

Kõnevooru eest võistlemine sisaldab endas kohalikult toimivate mehhanismide kasutamist, mille abil on vestlejal võimalik kontrollida, kas pooled on üksteist mõistnud (vt. alaosa 2.2.1.1.). Kui respondent ei saa küsimusest aru, on temal võimatu sellele vastata. Lähtuvalt sotsioloogilise küsimustiku manustamiseks kasutatud meetodist (näit. telefoni teel küsitlemine või respondendi enda poolt küsimustiku täitmine) võib respondentil siiski avaneda võimalus küsimusi täpsustada, aga kirjalikus vormis esitatud küsimuste puhul see võimalus puudub. Samuti puudub võimalus kasutatud mõistete täpsustamiseks. See omakorda määrab ära küsija poolt kasutatava mentaalse mudeli teatud aspektid, nimelt peab küsija püüdma kujutleda, milliseid asju võimalik respondent mõistab ja milliseid mitte. Küsija võib ühte küsimust mitut moodi esitada, püüdes erinevate lähenemiste abil mõista, kas küsimus on olnud mõistetav, kuid mingeid reaalseid mehhanisme selle kindlakstegemiseks ei ole.

Reegel 3a ei pane mitte suuremaid piiranguid respondentile, kuna kui tema küsimust ei mõista, annab ta kas vale või juhusliku vastuse, vaid hoopis küsijale, kes peab ette kujutama võimalikke mõistmisraskusi, mida respondentid võivad kogeda. Nimetatud küsijapoolne piirang on üks olulisemaid küsimustike koostamisel, s.t. vastava mentaalse mudeli peavad tarvitusele võtma nii respondent (kohane mudel vastamiseks) kui ka küsija (kohane mudel vastamisel tekkivatest raskustest).

Siit omakorda tuleneb probleem sellest, et küsija saab küsida vaid neid asju, mille olemasolu ta kas eeldab või kahtlustab, kuid ta ei saa esitada küsimusi taoliste asjade kohta, mida ta ei oska ette kujutada. Sacks (1992a) toob sarnase fenomeni näiteks olukorra, et neegrite ja alamklassi noorte seas on kõrgem kuritegevuse määr, kuna nendest eeldatakse, et nad sooritavad kuritegusid ja nende kuritegude kohta esitatakse küsitlustel küsimusi. Kuid nende kuritegude kohta, mille olemasolu ei teata, ei saagi küsimusi esitada, mistõttu statistika näitab teatud rahvastiku osa suuremat kuritegevuse määra kui teiste rahvastiku osade korral.

See tähendab, et sotsioloogiliste küsimustikega on võimalik saada vaid taolisi järeldusi, mida oodatakse või mille olemasolu soovitakse tõestada / ümber lükata. Sotsioloogiliste küsimustike kasutamise meetod ei võimalda teha avastusi. Küsija peab teadma, mida ta kas loodab teada saada või mida ta tahab ümber lükata. Saadud vastustest saab küsija teada, kas tema poolt eeldatu ka reaalselt kehtib või kas see lükati ümber. Küsija poolt kasutatavast mentaalsest mudelist oleneb see, mida ta suudab ette kujutada, millest omakorda oleneb see, mida ta küsib, ning esitatud küsimused määravad ära vastused.

Illustreerimaks eeltoodut kasutan Sacksi (1992a) näidet, kus deviantsete noorte teraapia käigus arutatakse võõra välimuse kasutamist politseinike petmiseks selleks, et tänavatel autodega kihutada ilma politseipoolse peatamiseta.

“*Ken*: Kui ma sõidan oma Bonneville’iga. Ma võiksin ta välja tuua ja kui mul oleks lips ees ja - sviiter seljas ja ma näen puhas välja? üheksakümmend üheksal protsendil juhtudel võiks keegi minu kõrvale sõita sama autoga, sama värv, sama aasta ja kõik muu, kihutama hakata ja kui tal on seljas räpane must T-särk, siis nad võtaksid ta selles räpases mustas T-särgis kinni, mitte minu.” (Sacks, 1992a: 408)

Antud teema toob mu tagasi mentaalsete mudelite juurde, millest lähtuvalt liikmed tegutsevad. Sotsioloogilised küsimustikud on suuresti seotud interpreteerimisega - kuidas respondent mõistab küsimusi ja kuidas küsija mõistab küsimusi ja neile antud vastuseid. Eeltoodud näites mõistavad politseinikud puhast riietust märgina sellest, et autodega kihutamine ei ole korralike, puhaste liikmete tegevus, s.t. räpaste riietega liige oli see, kes hakkas autoga võidu sõitma. Kui ei ole võimalik kontrollida, kas respondendi interpretatsioon vastab küsija omale, võivad tekkida möödarääkimised, mida tavavestlustes ei kohta, kuna seal on taolisi arusaamatusi võimalik paindlikult lahendada, aga sotsioloogiliste küsimustike vorm on eelnevalt paika pandud ja seega ei ole neis tekkivaid arusaamatusi võimalik lahendada.

3b. Sotsioloogilistes küsimustikes on koostöö väljendamise võimalused piiratud.

Tavavestluses teevad vestluses osalejad koostööd, näitamaks kas kokkukuuluvust, nõustumist üksteisega, ühise kokkuleppe saavutamiseks, üksteise mõistmiseks jne. (vt. alaosa 2.2.1.2.). Tehtav koostöö võib väljenduda üksteise kõne toetamises (näit. vestluses

osalejad võivad koos ühe lause moodustada, näitamaks kellelegi kolmandale nende kuulumist ühte meeskonda). Koostööd on võimalik teha ka ühiste arvamuste väljatöötamiseks. Kui üks vestluses osaleja ei ole koostööaldis, kui ta ei soovi sujuvat vestlust, mis kulgeks loomulikult, võivad tekkida taolised vestlused, kus hüpatakse ühelt teemalt teisele, kus on ootamatud vaikused vahepeal ja kus kaob sujuv vestluse kulgemine.

Sotsioloogilistes küsimustikes on väga piiratud võimalused küsija ja respondendi vahel koostöö tegemiseks. Küsijal on võimalik lause alustada ja paluda respondendil see lõpetada, kuid taolise tegevuse spontaansus on kadunud, kuna lause esimene pool on fikseeritud. Samuti võib pidada küsimustele vastamist iseeneses märgiks koostööst, s.t. kui respondent on olnud nõus küsimustikule vastama, eeldab see teatud koostöö tegemist küsijaga, kuid see kuulub pigem kasutatavate mentaalsete mudelite valdkonda, mitte koostöö alla, kuna ka tavavestlust kui sellist võib pidada põhimõtteliselt koostööks, aga koostöö konkreetsemas vormis on äärmiselt raskendatud just sotsioloogiliste küsimustike puhul.

4. Sotsioloogilistel küsimustikel on selgelt defineeritav struktuur, mis koosneb sissejuhatausest, teema(de) käsitlemisest ja lõpetusest, mis moodustavad ühe terviku.

Kui KA näeb palju vaeva selle defineerimisega, milline on minimaalne konversatsioon, milline on täielik konversatsioon, millistest minimaalsetest ühikutest konversatsioon moodustub jne., siis kõigile neile küsimustele on vastus sotsioloogiliste küsimustike puhul olemas: sotsioloogiline küsimustik on füüsiliselt piiratud pikkusega, mis tervikuna moodustabki täieliku sotsioloogilise küsimustiku, mille minimaalseteks ja täisväärtuslikeks moodustavateks ühikuteks on küsimused ja vastused. Ilma küsimuste ja vastusteta ei ole sotsioloogilist küsimustikku. Sotsioloogilisel küsimustikul on enamasti pealkiri, sissejuhatus jms., mis tutvustab respondendile vastava küsimustiku eesmärki, selle läbiviijaid ja vastuste kasutamise viise. Sissejuhatus ei tarvitse sisaldada kõiki nimetatud osi, kuid selle puudumisel võivad respondendid märgata, et neile üldse ei selgitata sotsioloogilise küsimustiku läbiviimise olukorda. Siin võib esineda suuri erinevusi kultuuriti, s.t. mõnedes kultuurides ei tarvitse olla vajalik sotsioloogilise küsimustiku konkreetsete eesmärkide tutvustamine, kuna sotsioloogiline küsitlemine kui institutsioon on niivõrd ühiskonnas omaks võetud, et tegevuse tutvustamine

sotsioloogilise küsitlusena selgitab respondentidele piisavalt, mida nad peavad tegema ja mis järgneb sissejuhatusele.

Sotsioloogilise küsimustiku tutvustamisele järgneb teema käsitlemine või mitmete teemade käsitlemine, mis seisneb ühe konkreetse (või mitme) teema kohta käivate küsimuste esitamises. Küsimusi on võimalik esitada üksteisest temaatilisest eraldatuna (s.t. kõigepealt haridust käsitlev osa, millele järgneb kuritegevust käsitlev osa), kuid on võimalik esitada küsimusi ka temaatikast lähtumata. Olenemata sellest, kas küsimusi esitatakse teemast lähtuvalt või mitte, ei esitata ühtegi küsimust enne sissejuhatavat tutvustust ja pärast küsimustiku lõpetust.

Küsimustiku lõpetuse jaoks on küsimustike struktuuris olemas koht pärast kõiki küsimusi. Võimalikud lõpetused on tänamine, lahkumist tähistavate fraaside ütlemine (“Head aega!”) ning lubadused andmete kasutamise ja tagasiside kohta. Lõpetused võivad ka puududa, mis teatud määral taas oleneb sotsioloogiliste küsimustikega seotud kultuuri käsitlemisharjumustest. Arvestamaks kultuurilisi erinevusi, võib teha teatud mööndusi nii sissejuhatavate kui ka väljajuhataavate osade suhtes.

Kui tavavestluste puhul võib tekkida küsimus, millal vestlus algab või lõpeb (näit. pikka aega ühes ruumis viibivate liikmete vahelise vestluse korral, kes vahepeal vaikivad ja siis uuesti kõnetavad üksteist), siis sotsioloogilised küsimustikud on tervikud, mille algus ja lõpp on füüsiliselt määratud (enamasti paberkujul või elektrooniliselt). Samas kehtib tavavestluste puhul reegel, et lausungite järjestus on määrava tähtsusega, mis moodustab täieliku järjestikulise terviku, millest ühegi lausungi eemaldamine ei ole võimalik, kuna see on seotud ülejäänud tervikuga. Järjestikuse terviku moodustamiseks kasutatakse sidumise reegleid, mille abil on võimalik järgmine lausung siduda eelmisega; samuti mängivad olulist rolli kõnevooru jaotamise reeglid (näit. eelmine kõneleja püüab kindlaks määrata järgmise kõneleja).

Sotsioloogilised küsimustikud on vormiliselt terviklikud, mis peaks tähendama seda, et ühegi küsimuse või vastuse välja jätmine muudab teiseks kogu küsimustiku. Põhimõtteliselt see reegel kehtib (kui kasutada formaalset interpretatsiooni - küsimustik koosnes 10 küsimusest, võtame 1 küsimuse vähemaks, alles jääb küsimustik 9 küsimusega, s.t. see pole enam küsimustik 10 küsimusega), kuid sisulises plaanis võib siin täheldada teatud puudusi. Sotsioloogilistes küsimustikes ei ole võimalik küsijal ja

respondendil kontrollida, kas nad on üksteisest aru saanud; neil on äärmiselt piiratud võimalused koostööks, mida sisulises plaanis võib pidada nullilähedasteks; küsija määrab kindlaks kogu küsimustiku suuna, vormi ja lähenemise. Seega on sotsioloogiline küsimustik küll formaalne tervik, aga sisuliselt ei tarvitse ta olla terviklik. Et oleks võimalik suurendada respondendi poolset arusaamist küsimustikust, võib osutada kasulikuks sotsioloogilisest küsimustikust ka sisulise terviku moodustamine, mis seisneks pikema sõnastusega küsimuste, vahepealsete selgituste jms. kasutamises, mis selgitaksid respondendile küsimuste tagamaid, miks mida küsitakse ja miks on vaja mingeid vastuseid. Loomulikult rahalisest seisukohast tähendab see pikema aja kulutamist küsimustike sõnastamisele, kuid sujuva terviku kasutamise abil on võimalik saada täpsemaid vastuseid.

Bradburn ja Sudman (1981) leidsid, et pikemate küsimuste kasutamine aitab vastuseid parandada ähvardavate küsimuste korral; samuti leidsid nad intervjuueerijate kasutamise kohta, et neile ei ole mõtet täiesti keelata küsimuste kõige väiksemgi ümbersõnastamine.

“Pingutused küsimuste standardiseerimiseks ei tohiks viia jäikusele, mis nõuaks intervjuueerijatelt nende kaine mõistuse unustamist.” (Bradburn & Sudman, 1981: 174)

Ka Johnson-Laird (1983) peab sujuva terviku loomist äärmiselt oluliseks.

“[...] mis teeb lausetest kõne [*discourse*]. Selleks on kaks peamist faktorit: viiteline seotus ja võimalikkus üldiste põhjuslike teadmiste raamistiku taustal.” (Johnson-Laird, 1983: 395)

Kui tekst ei ole seotud ühiseks tervikuks, tekib seotetu lausete jada, millel puudub tähendus. Taolist teksti on võimalik luua tekstigeneraatorite abil (näiteks tekstigeneraatoritest on postmodernseid tekste loov generaator *The Postmodernism Generator*, mis asub interneti leheküljel aadressiga <http://www.elsewhere.org/cgi-bin/postmodern>). Sotsioloogiliste küsimustike puhul tuleb vältida ohtu, et küsimused on esitatud seotetult, kuna see võib respondendi jaoks raskendada vastamist, mis omakorda võib vähendada motivatsiooni vastata, kuna see tegevus on talle äärmiselt raskeks tehtud.

Seotud, terviklik, koherentne sotsioloogiline küsimustik, mis püüab respondendile anda tagasisidet ja selgitusi, võib muuta vastamise lihtsamaks ja suurendada respondendi motivatsiooni. Küsimustiku terviklikkusest olenevad ka kontekstist ehk küsimuste järjestusest tulenevad efektid.

5. Sotsioloogilise küsimustiku küsimusele on olemas hea vastus.

Sacks (1987) leiab, et vestluse käigus toimib mehhanism, mille tõttu liikmed eelistavad esitatud väidetega nõustuda (vt. ka alaosa 2.2.4., kus kirjeldatakse markeeritust). Konfliktide vältimiseks on alati kõige kergem minna kaasa sellega, mida teised vestluses osalejad väidavad. Siit tuleneb ka sotsioloogiliste küsimustike küsimuste sõnastamise üks kirjutamata reegel, et kui küsija soovib respondendilt esitatud väitega nõustumist, tuleb küsimus sõnastada jaatavalt, ning kui küsija soovib respondendilt esitatud väite tagasilükkamist, tuleb küsimus sõnastada eitavalt (küsimus “Palun öelge, kas Te sooviksite (sagedamini) kinos käia?” (küsimus F8, “Elanikkonna kultuuritarbimise uuring 2003”, vt. lisa 1) kutsub endaga nõustuma ja küsimus “Mis on peamised põhjused, miks Te ei loe rohkem raamatuid?” (küsimus L12, “Elanikkonna kultuuritarbimise uuring 2003”, vt. lisa 1) kutsub respondenti kinnitama, et ta ei loe piisavalt raamatuid).

Respondent võib märkamatuks kaasa minna küsija poolt valitud strateegiaga, mille tulemusena ta kipub nõustuma sellega, millega küsija võib soovida, et ta nõustuks, ja tagasi lükkama need väited, mille tagasilükkamist küsija võib soovida. Karmilt väljendatuna tähendab see teatud eesmärkidel respondendiga manipuleerimist, mida eeldatavasti ükski tõsine sotsioloog, avaliku arvamuse uurija jt. ei soovi. Kuid alates robustsematest meetoditest (nõustumine esitatud väidetega, ähvardavatele küsimustele vastamine lähtuvalt üldisest tegevuse sobivusest ühiskonnas, küsimuste järjestamine vastavalt soovitud vastuse produtseerimisele jne.), võib ka tähelepanematuid vahendeid kasutades suunata respondentide arvamusi.

Üheks viisiks on vastajale hea vastuse olemasolu võimaldamine. Sacks (1992a) kirjeldab olukorda, kus Vietnami sõjas pommituslennukil töötanud piloodilt küsitakse, kuidas tema kui piloot end tundis, kui ta pommitas sõjalisi objekte, kuid samas teadis, et vaatamata sellele, kui hoolikas ta on, paratamatult saab tema pommide läbi ka inimesi surma (vt. ka reeglit 2 eelpool). Taoline küsimus kujutab endast viisakat, sõbralikku

küsimust, millele on kerge vastata ja millel on olemas hea vastus, mis seisneb piloodi rolli distantseerimises tapmisest.

Sarnaselt saab koostada sotsioloogiliste küsimustike küsimusi ning kuna iga küsimus sisaldab endas ka vastust, on respondendi rolliks vaid hea vastuse leidmine. Hea vastuse on võimalik siduda ühe KA põhiküsimusega tegemise kohta, s.t. mida iga konkreetse küsimusega tehakse, mida sellega soovitakse saavutada. Eelpool toodud küsimus piloodile tegi seda, et ta vähendas piloodi osa tapmistes, võimaldades piloodil ilma raskusteta vastata, mida tähendab sõjaväelaseks olemine. Küsimuse hea vastuse otsinguil aitab vastajat see, mida tema meelest konkreetne küsimus teeb, ja laias plaanis ka see, mida kogu küsimustik teeb. Tegemise küsimus on seotud KA kõige tähtsama küsimusega “*Why that now?*”, millest lähtuvalt konkreetselt juhtunud sündmused toimusid teatud põhjustest lähtuvalt just siis, kui nad toimusid. Sotsioloogilise küsimustiku ettemääratus paneb teatud piirid asjade juhtumisele reaalses, kuid ka igal kirjapandud küsimusel on omad põhjused, miks küsija on need just niimoodi sõnastanud ja just selles kohas küsinud.

Siin tekib sageli probleem sellest, et küsimuse esitamise põhjus on respondentile ebaselge ja sotsioloogilistest küsimustikest tulenevatest piirangutest lähtuvalt on küsija ja respondendi vaheline koostöö väike, mistõttu respondent ei saagi teada, miks just seda küsiti, mida küsiti, ning respondent peab lihtsalt kujutlema, mida iga küsimus teeb ja miks ta esitati.

6. Sotsioloogilise küsimustiku küsimus on arusaadav, kui ta on kirjeldusena võimalik ja põhjendatav.

Sacksist (1992a) lähtuvalt on teatud tegevused teatud kategooriatega seotud ning kui mõnda olukorda on võimalik tõlgendada sooritatavate tegevuste sidumise teel tegevusega seotud kategooriatega, on tegu võimaliku olukorra kirjeldusega (*possible description*), näit. kui vanem mees annab kõrvakiilu teismelisele tüdrukule, siis liikmed tõlgendavad seda isa ja tütre vahelise konfliktina ja ei sega vahele. Sarnane mehhanism toimib sotsioloogilistes küsimustikes, kus kategooriate ja tegevuste sidumise kaudu tekib võimalik olukorra kirjeldus, ning kui esitatud küsimustes toodud kategooriaid ja tegevusi ei ole võimalik mingil viisil siduda, on tegu arusaamatu olukorraga.

Võimaliku kirjelduse tekkimise mehhanism on tihedalt seotud teise ühiskonnas toimiva mehhanismiga, mis kujutab endast tegevuste põhjendamist (*accountability*). Sacksi (1992a) järgi ei ole liikmetel võimalik teatud tegevusi sooritada ilma sobiva põhjusega, näit. võõrast inimest tänaval ei kõnetata ilma teatud põhjuse esitamisea. Samuti tunnevad suitsiidide vältimise keskusesse helistavad inimesed vajadust põhjendada, miks nad helistavad (neil pole ühtegi sugulast ega sõpra, kelle poole peaks pöörduma, kuna ühiskondlikult on ette nähtud, et kõigepealt tuleb pöörduda nende poole ja alles siis võõraste liikmete poole, kes töötavad suitsiidide vältimise keskuses; kuid pigem võib pöörduda nimetatud keskusse, kus suitsiidide probleemi käsitletakse professionaalselt, sest see keskus ongi sinna pöördumiseks ette nähtud, kui minna täiesti võõraste inimeste juurde tänaval abi paluma) (Sacks, 1992a).

Ettenähtud põhjuste esitamise mehhanism koos võimalike kirjelduste esitamisega toimib nii küsija poolel kui ka respondendi poolel. Näiteks küsijapoolsest põhjendusest toon 25. küsimuse “Rahva ja eluruumide loendus 2000” küsimustikus (vt. internetist loenduslehtede vormi isikulehte aadressil <http://www.stat.ee/13978>), millele palutakse vastata ainult nendel, kes ei tööta.

“Millisesse järgmistest rühmadest Te kuulute? (*märkida üks vastusevariant*)

- ajateenija
- (üli-)õpilane
- kodune
- ei tööta, otsib aktiivselt tööd, valmis tööle asuma
- pensionär
- muudel põhjustel mittetöötav” (25. küsimus “Rahva ja eluruumide loendus 2000” küsimustikus, vt. internetist loenduslehtede vormi isikulehte aadressil <http://www.stat.ee/13978>)

Käesolevas küsimuses toodud vastusevariandid vastavad kõik mittetöötavate liikmete võimalikule kirjeldusele ning see sisaldab endast mittetöötamise põhjendamise vajalikkust. Esimesed viis vastusevarianti hõlmavad endas põhjendatult mittetöötamist (ajateenija, õpilane, kodune, töö otsimine, pensionär) ning viimases vastusevariandis

öeldakse otse välja, et need liikmed ei tööta muudel põhjustel, s.t. mittetöötamist peab põhjendama.

Näide vastajapoolsest kirjelduse võimalikkusest on järgmine.

“Selles intervjuus oleme rääkinud peamiselt Eesti oma kultuurist. Õelge palun, kas rahvusvaheline kultuur on Eesti kultuurielus esindatud Teie arvates parajal määral, liiga palju või liiga vähe?” (küsimus V4, “Elanikkonna kultuuritarbimise uuring 2003”, vt. lisa 1)

Käesolevas küsimuses ei ole esitatud võimalikku olukorra kirjeldust, sest rahvusvahelise kultuuri esindatust Eesti kultuurielus ei ole võimalik siduda mingi konkreetse kategooriaga. Sellest küsimusest arusaamine on raskendatud, sest tegevus “esindamine Eesti kultuurielus” ei kuulu kokku ei kategooriaga “rahvusvaheline kultuur” ega ka mingi muu konkreetse kategooriaga, mistõttu küsimus ei sisalda võimalikku kirjeldust. Tõenäoliselt on küsija küll tahtnud esitada küsimuse, mis sisaldaks võimalikku kirjeldust (s.t. mis oleks arusaadav ja tähendaks midagi mõistetavat, näit. kas Eesti kultuur on liiga suuresti mõjutatud Ameerika pop-kultuurist vms.), kuid võimalik kirjeldus ei jõua vastajani.

7. Episoodilisele mälule suunatud sotsioloogilise küsimustiku küsimusele vastamiseks võivad respondendid pöörduda semantilise mälu poole.

Alaosas 1.3.2. käsitlesin ma üksikasjalikumalt seda, millise mälu liigi poole pöörduakse erinevatele küsimustele vastamisel. Samuti käsitlesin ma episoodilise mäluga seotud valemälestuste tekkimist ja tekitamist alaosas 1.3.1. Seega on võimalik, et episoodilisele mälule suunatud küsimustele vastamisel respondendid käsitlevad fakte, mida tegelikult nende elus pole toimunud või millest jäänud mälestused on kallutatud, või nad ei pöördu üldse konkreetsete sündmuste juurde tagasi, vaid vastavad faktidega seotud küsimusele semantilisest mälust lähtuvalt. Seega peavad küsimustike koostajad silmas pidama seda, kas liige suudab üksikasjalikult mäletada seda, mida temalt küsitakse, või on võimalik sama teemat käsitleda, kasutades mõnda teist lähenemist.

Episoodilisele mälule suunatud küsimustele vastamisel on respondentidel võimalik kasutada meenutamiseks erinevaid strateegiaid ning kui küsija püüab määratleda respondendi jaoks vastava strateegia, on küsijal seeläbi võimalik mõjutada

saadavate vastuste täpsust ja valiidsust. Samuti on meenutamiseks kasutatav strateegia seotud sellega, mida püütakse meenutada, kuna erinevad sündmused jäävad erinevalt meelde, lähtudes nende sagedusest, keerukusest, olulisusest respondentile jms.

Tihti võib kohata sotsioloogilisi küsimustikke, mille küsimuste sõnastus on muudetud võimalikult standardiseerituks, neutraalseks ja kompaktseks, mille tulemusena ka semantilisele mälule suunatud küsimuste vorm hakkab sarnanema episoodilisele mälule suunatud küsimuste vormile, mis oma ideaalis nõuab vaid respondentile teadantud faktide esitamist. Järgnevalt toon näite semantilisele mälule suunatud küsimustest, mille sõnastus sarnaneb episoodilisele mälule suunatud küsimustele selles, et küsimusele eeldatakse täpset, konkreetset ja korrektset vastust (näit. respondendi sünniaastat).

“Mis on Teie amet põhitöökohal / Milles seisneb Teie töö?” (30. küsimus “Rahva ja eluruumide loendus 2000” küsimustikus, vt. internetist loenduslehtede vormi isikulehte aadressil <http://www.stat.ee/13978>)

Tegu on avatud küsimusega, mille vastuse jaoks on eraldatud 62 täheruumi. Küsija eeldab, et liikme töö seisneb milleski, mida on võimalik kompaktseks ja asjalikult kirja panna 62 täheruumi piires. Taoline küsimuse sõnastus on küll äärmiselt neutraalne, kuid see paneb respondendi üsna raske probleemi ette, kuna oma töö lühikirjelduse esitamine niivõrd formaalselt nõuab eraldi sotsioloogilistele küsimustikele omase koodi - kantseliidi - valdamist, mida küll küsija valdab, kuid respondent ei tarvitse vallata.

8. Semantilisele mälule suunatud sotsioloogilise küsimustiku küsimusele vastamist mõjutavad konteksti efektid ja küsimuste sõnastus.

Semantilisele mälule suunatud küsimustele vastamisel kasutavad liikmed üldisi teadmisi, veendumusi, suhtumisi, väärtusi jms. Kuidas täpselt aga liikmed kasutavad oma semantilises mälus peituvat informatsiooni, sõltub sellest, kuidas nad seda kätte saavad. Informatsiooni kättesaamine sõltub omakorda informatsiooni ammutamise ajenditest. Sotsioloogiliste küsimustike küsimustele vastamisel on iga üksik küsimus eraldi informatsiooni ammutamise ajendiks. Seega määrab küsimuse sõnastus ära selle, mida ja kuidas ammutatakse. Samuti sõltub informatsiooni ammutamine ka sellest, milline informatsioon on kergemini kättesaadav, millisel juhul teiste küsimuste abil aktiveeritud

informatsioon võib osutada kergemini kättesaadavamaks (s.t. küsimuste järjestus ehk konteksti efektid mõjutavad iga küsimust).

Salancik ja Brand (1992) kirjeldavad teiste küsimuste mõju, kasutades praimimist⁶ selleks, et muuta õpetajate arvamust oma tööst. Tourangeau (1992) kirjeldab samuti semantilise mälu praimimist, mis seisneb eelnevate küsimuste abil skeemide (tihedalt seotud väidete komplektide) eelaktiviseerimises, mille tulemusel saab erinevaid vastuseid. Tourangeau (1992) leidis, et teatud suhtumised (näit. heaoluga seotud suhtumised) koosnevad skeemidest, mis on organiseeritud vastavalt pooldamisele / mittepooldamisele, millisel juhul skeemide aktiveerimise korral on võimalik ennustada, mida toetatakse; kuid mõned suhtumised (näit. abordiga seotud suhtumised) koosnevad skeemidest, mis ei ole eelpool toodud viisil organiseeritud, ning sellisel juhul ei ole võimalik skeemi aktiveerimise järel öelda, milline on respondendi hinnang. Strack (1992) leiab, et praimimisel võib olla kas aktiveeriv või informeeriv funktsioon: (1) kui olulise informatsiooni aktiveerumine toimub ilma, et respondent seda endale teadvustaks, võib hinnangu langetamise hetkel tulemuseks olla informatsiooni assimileerimine; (2) kui praimimise tulemusel respondent teadvustab endale seose konteksti efektiga küsimuse ja sihtmärgiks oleva küsimuse vahel, võib tekkida vastupidine reaktsioon ja respondent teadlikult heidab praimitud informatsiooni kõrvale.

Seega on praimimisel ja teistel konteksti efektidel oma roll respondendi suunamisel teatud kindla vastuse poole ning küsija saab seda kasutada kui vahendit sobiva tulemuse saavutamiseks.

Kuid konteksti efektidest on suurem mõju küsimuste sõnastusel, mis kujutab endast respondendile antavat sisendit, millest lähtuvalt ta peab vastama. Semantilisele mälule suunatud ebaõnnestunud küsimuse näite tõin ma eelmise reegli juures, kus semantilises mälus leiduvat informatsiooni esitamist peaaegu nõuti respondendilt. Respondendi motivatsioon taolisele nõudmisele vastata sõltub omakorda küsimuste sõnastusest. Kuna sotsioloogilistes küsimustikes peaaegu puuduvad võimalused küsija ja respondendi vaheliseks koostööks ning kuna neil ei ole võimalik kontrollida, kas nad on üksteisest õigesti aru saanud, muutub küsimuste sõnastus ja selle kaudu ka respondendi

⁶ "Praimimiseks kutsutakse hüpoteetilist protsessi, mis on aluseks eelnevate kogemuste poolt põhjustatud märgatavale äratundmise paranemisele." (*The Oxford Handbook of Memory*, 2000, *sub Concepts of*

motiveerimine vastamiseks äärmiselt oluliseks. Käskude sarnased küsimused ei aita kaasa respondendi soovile vastata. Martin ja Harlow (1992) pakuvad välja filterküsimuste rakendamise respondendi motivatsiooni tõstmiseks. Mina arvan, et respondendi motivatsiooni tõstmiseks on äärmiselt oluline otsese sideme tekkimine küsija ja respondendi vahel, mis kindlasti ei hõlma formaalsete, lühikeste, üliasjalike, käskivate küsimuste kasutamist. Respondendilt ei ole võimalik informatsiooni kätte saada, kui ta seda anda ei soovi. Seega tuleb luua küsija ja respondendi vahel kontakt, pakkuda respondentile juba küsimustiku käigus piisavalt tagasisidet, selgitada, miks erinevaid küsimusi küsitakse, mida küsimustega tehakse jne. Kui üldine arvamus sotsioloogilises diskursuses on see, et sotsioloogiliste küsimustike küsimused peavad olema arusaadavad, lühidad, täpsed jms., siis mulle tundub, et taoline arvamus põhineb vääradel arusaamadatel (s.t. et liikmed annavad küsimustele vastuseid lähtudes informatsioonist, mis on nende mälus hõlpsasti kättesaadav). Arvestada tuleb sellega, et respondentidel ei ole võimalik paljusid asju mäletada, samuti ei ole neil raudkindlaid arvamusi paljude asjade suhtes.

Seega oleks minu meelest äärmiselt kasulik (kirjalikult esitatud) sotsioloogiliste küsimustike käsitlemine rohkem vabade intervjuudena, millel ongi läbivad teemad, mis on ka respondentile teada, ning respondentid vastaksid eraldi teemaplokkidele või dialoogitükkidele just nii, nagu nad räägiksid sotsioloogilise küsimustiku koostajaga. Vestluslike sotsioloogiliste küsimustike kasutamise korral oleks võimalik ka lihtsamini respondendi tähelepanu fookust suunata, mida ma täpsemalt käsitlen 4. peatükis.

3.2. Sotsioloogiliste küsimustike näidete analüüs

Käesolevas alaosas rakendan eelmises alaosas toodud reeglid üksikutele sotsioloogilistele küsimustikele, et konkreetsemalt illustreerida nimetatud reeglite olulisust. Läbiviidavate analüüside eesmärgiks ei ole mitte asjassepuutuvate küsimustike kritiseerimine, vaid võimaluste selgitamine nende muutmiseks, eesmärgiga saada täpsemaid ja valiidsmaid vastuseid. Analüüsitavate küsimustike valik ei ole seotud minu isiklike huvidega, vaid need küsimustikud on äratanud tähelepanu just aspektide tõttu, mis on KA seisukohast huvitavad ja olulised (siinkohal on sobiv meenutada Sacksi (1992a & 1992b), kes pidevalt kinnitas oma üliõpilastele, et asjaolu, et ta uurib suitsiidide

memory.)

vältimise keskusele tehtavaid telefonikõnesid ja autodega võidusõitvate noorte teraapia käigus peetavaid vestlusi, ei tähenda, et temal endal oleksid sarnased probleemid).

3.2.1. Elanikkonna kultuuritarbimise uuring 2003

Eesti kultuuriministeeriumi tellitud “Elanikkonna kultuuritarbimise uuring 2003” viidi läbi 2003. aasta 28. mail-6. juunil sotsiaal- ja turu-uuringute firma Saar Polli poolt 1500 inimese küsitlemise teel, kasutades suulist intervjuerimist, mis põhines kirjalikult koostatud küsimustikul (vt. lisa 1, kus on toodud uuringus kasutatud küsimustiku eestikeelne variant; Elanikkonna kultuuritarbimise uuringu aruanne on kättesaadaval internetist aadressil http://www.kul.ee/failid/Kultuuritarbimise_uuringu_aruanne_juuni_2003_taiendatud.doc). Minu tähelepanu sellele uuringule juhtis Märt Väljataga artikkel “Kultuurioptimistid” *Areenis* (05.09.2003), kus avaldati arvamust, et nimetatud uuringu tulemuste järgi tarbivad Eestis elavad inimesed kaugelt rohkem kultuuri, kui reaalne teatrite külastatavus, ajakirjade tellimused jms. mulje jätavad. Uuringu küsimuste analüüsi käigus ei kasutanud ma andmeid vastuste kohta, vaid lähtusin küsimuste ja etteantud vastusevariantide sõnastusest. Konkreetsed võimalused vastuste arvestamiseks on toodud 4. peatükis.

1. Küsimustiku vaheosad.

Kuna uuringuga käsitleti mitut kultuurivaldkonda (teater, kino, raamatud, kultuuriajakirjandus, kunst, muuseumid, muusika, raamatukogud, sport, kultuur üldiselt võetuna), kasutati erinevate valdkondade vahel fraase, mis tutvustasid respondentile järgnevat valdkonda. Samuti oli küsitlusel sissejuhatus ja lõpetus. Toon siinkohal ära kõik fraasid, mis olid suunatud respondentile ja mis ei olnud küsimused ega vastusevariandid (vt. nüüd ja edaspidi lisa 1).

“(1) Tere! Mina olen sotsiaal- ja turu-uuringute firma Saar Poll küsitleja. Minu nimi on _____ Toimumas on Eesti elanikkonna küsitlus, mille teemaks on kultuur.

Kas Te leiaksite pisut aega, et vastata mõnedele küsimustele?

(2) **Kõigepealt räägime teatrist. [...]**

(3) **Vahetame teemat. Nüüd räägime filmidest ja kinost. [...]**

(4) **Ja nüüd räägime raamatutest. [...]**

(5) **Nüüd räägime kultuuriajakirjandusest. [...]**

(6) **Nüüd jätkame sellise teemaga nagu kunst. [...]**

- (7) **Ja nüüd räägime muuseumidest.** [...]
- (8) **Järgmiseks teemaks on muusika.** [...]
- (9) **Aga nüüd räägime veidi raamatukogudest.** [...]
- (10) **Ankeedi viimaseks teemaks on sport.** [...]
- (11) **Ja nüüd mõned küsimused kultuuri kohta üldiselt.** [...]
- (12) **Lõpetuseks mõned küsimused Teie kohta.** [...]
- (13) **Suur tänu vastuste eest!**” (vt. lisa 1)

Intervjuerija lähtub kirjalikult esitatud küsimustest ja vahelausetest ning kogu informatsiooni küsimuste kohta saab respondent vaid intervjuerijalt. Ülaltoodud 13 vahelauset on kõik, mis intervjuerija formaalselt peaks ütleva respondentile, välja arvatud küsimused ja vastusevariandid. Tähelepanuväärne on lauses (1) kasutatud fraasid “pisut aega” ja “mõnele küsimustele”. Respondent ei tea, kui paljude küsimustega tegu on ja kui kaua aega nendele vastamine võtab, ja talle öeldakse, et tegu on mõne küsimusega, millele vastamine võtab pisut aega. Küsitluse edenedes selgub aga, et aina tuleb uusi teemasid, millega seotud küsimustele peab vastama. Arvestades võimalust, et respondendi motivatsioon vastamiseks hakkab raugema, antakse talle lootust lausega (10), et tegu saab olema viimase teemaga, mis on formaalselt täiesti õige, kuna üksikud valdkonnad, mida käsitletakse on ammendamisel ja alles jäävad vaid üldine kultuuri käsitlemine ja andmed respondendi isiku kohta, mida siiski respondentile lausega (10) veel ette ei öelda. Mida teeb lause (1)? Sellega palutakse liikmel nõustuda mõnele küsimusele vastamisega. Miks lauses (1) kasutatakse fraase “pisut aega” ja “mõnele küsimustele”? Neid kasutatakse eesmärgiga teha liikmel nõustumisest keeldumine raskemaks, kuna kellelegi ei tohiks raskusi valmistada paarile küsimusele vastamine, isegi liikmele, kellel on kiire. Arvestades kõrvuti asetsevate paaride mehhanismi, on ettepaneku teiseks pooleks kas nõusolek või ettepaneku tagasilükkamine, ning arvestades liikmete kalduvust nõustumisele (Sacks, 1987), kujutab lause (1) endast kutset, millele on raske ära öelda. Lauset (1) võib lugeda ka ainsaks sõbralikuks, vestluslikuks pöördumiseks respondendi poole, kuna teemavaldkondade vahele pandud laused annavad respondentile minimaalset informatsiooni, ning küsimustele vastamise käigus õpib ka respondent ise ära küsimustiku struktuuri (s.t. uue teemavaldkonna esimesest küsimusest alates on arusaadav, millist valdkonda käsitlema hakatakse, mis muudab vahelauset

staatuse vähetähtsaks, sest vahelausele järgnev küsimus annab sama informatsiooni, mida andis vahelause).

Nagu erinevate teemavaldkondade paljususest selgus, on tegu suure hulga küsimustega, millele vastamise käigus võib respondent füüsiliselt väsida ja psühholoogiliselt tüdineda, s.t. tema motivatsioon vastamiseks langeb küsimustiku edenedes. Üheks äärmiselt viljakaks vahendiks respondendi motivatsiooni tõstmiseks pean mina respondendiga vestluse algatamist, mis võib lähtuda kirjalikult esitatud lausetest. Kuulajate tähelepanu köitmine on küll suur kunst, kuid see sisaldab endas teatud elemente, mille teadliku rakendamise teel on võimalik vältida kuulajate tüdimust. Nendeks elementideks võivad olla tagasiside antud vastuste kohta, selgitused küsimuste põhjuste ja eesmärkide kohta, selgitused küsimustiku ja eraldi teemavaldkondade eesmärkide kohta jms. Liikmel on vaja teada, et tema arvamus on oluline ja et igale tema mõttele pööratakse tähelepanu. Kui küsimustik kujutab endast konveierit, mille käigus esitatud küsimustele tuleb kuidagi vastata, et oleks võimalik selle tegevusega ühele poole saada, kaob respondentil side küsitlejaga ning ilma kahe poole vahelise sidemeta kaob kontroll küsimustiku üle. Seega on kasulik küsitluste läbiviimine vestluslikumas vormis, mis ei suurenda kodeerimisega seotud kulusid, kuna tegu on vaid vahefragmentidega. Probleemina võib tunduda, et nimetatud vahefragmentide mõju respondentidele võib olla suunav, kuid kui tunnistada asjaolu, et iga sõna, iga küsimuse sõnastus, iga küsimuste järgnevus niikuinii mõjutab respondenti (ning selle mõju määratlemine on äärmiselt keeruline), siis minu meelest on aeg samuti tunnistada, et sotsioloogilised küsimustikud ei ole vabad mõjutustest, et nad on just millegi konkreetse küsimiseks ette nähtud ning seega on vahefragmentide kasutamine ainult kasu toov.

2. Implitsiitselt küsimustes esitatud eeldused.

Kõigi spetsiifiliste teemavaldkondade puhul esitatakse respondentile küsimusi antud valdkonnaga seotud tegevuste sageduse üle. Tegevuste sooritamise sageduse meeldejätmise võimalikkust käsitlesin ma alaosas 1.3.2., kuid siiski jäävad silma iga valdkonna sagedusega seotud küsimused. Näiteks teatri valdkonnas on küsimused T1, T2, T3 ja T4 viimase 12 kuu jooksul toimunud tegevuste kohta, kusjuures on liiga palju respondentidest eeldada, et neil on meeles iga teatriga seotud tegevus viimase 12 kuu jooksul. See võib osutuda võimalikuks, kui respondent ei ole käinud teatris või see ainuke

teatriskäik oli äärmiselt meeldejääv kas positiivses või negatiivses suhtes, kuid ka sellisel juhul jääb alles probleem sellest, kas respondent suudab täpselt piiritleda viimast 12 kuud. Kuid aga see ei olegi oluline, et tegu oleks täpselt viimase 12 kuuga, siis tekib küsimus sellest, miks öelda, et tegu on just viimase 12 kuuga. Sarnaseid tegevuste sagedusega seotud küsimusi esitatakse kõigis spetsiifilistes valdkondades, millest eriti meeldejääv on küsimus raamatusõbrale.

“L11. Umbes kui mitu raamatut Te olete viimase 12 kuu jooksul lugenud?

VAJADUSEL LUGEGE ETTE

- mitte ühtegi
- 1-3 raamatut
- 4-10 raamatut
- 11-20 raamatut
- rohkem
- RASKE ÖELDA” (vt. lisa 1)

On täiesti mõistetav, et taolisele küsimusele suudab vastata vaid liige, kes ei loe raamatuid või kelle episoodiline mälu jäädvustab spetsiifiliselt iga raamatu lugemise kui sündmuse, mistõttu enamasti inimesed pöörduvad semantilise mälu poole vastuse otsimiseks ja vormilisest seisukohast on kõige sobivam vastus “Raske öelda”, kuna tõesti on raske öelda, mitut raamatut liige on lugenud.

Taoliste küsimuste esitamine näitab küsija mentaalset mudelit, mis ei arvesta sellega, millele respondent suudab vastata ja millele mitte. Kuna respondentil puudub võimalus anda tagasisidet, tekivad respondentil taoliste küsimuste järjekindla esitamise käigus vaid küsimused sellest, miks temalt pidevalt küsitakse asju, millele ta ei saa vastata, kusjuures üheks taolise olukorra lahendamiseks on motivatsiooni kaotusest tulenev loobumine küsimuste üle mõtlemisest ning kergema vastupanu teed minemine - juhuslike vastuste andmine. Loomulikult on ka juhuslikel vastustel mingid põhjused, kuid nende uurimine on palju keerulisem, kui teadlikult langetatud valikute uurimine.

Lisaks küsijapoolsele mentaalsele mudelile, mis ei arvesta respondendi võimalustega vastuste andmisel, on antud uuringus üks teatud küsimuse liik, mis juba täiesti avalikult manipuleerib respondentiga, nimelt küsimused selle kohta, miks

respondent teatud kultuurivaldkonda sagedamini ei tarbi (küsimused T8, F7, L12, A4, K8, M6, U6, R6), millele tavaliselt järgneb küsimus selle kohta, kas respondent üldse sooviks sagedamini nimetatud valdkonda tarbida (küsimused T9, F8, L8, L13, A5, K9, U7, R7). Järgnevalt toon näite teatriga seotud küsimustest.

“T8. Mis on peamised põhjused, miks Te ei käi (sagedamini) teatris? [...]

T9. Palun öelge, aga kas Te sooviksite (sagedamini) teatris käia?” (vt. lisa 1)

Küsimusele T8 ja teiste valdkondade sarnastele küsimustele moodustavad enamuse vastusevariantidest põhjused, mis takistavad nimetatud tegevuse sooritamist, millele lisanduvad variandid “Käin teatris piisavalt sageli” ja “Raske öelda”. Kui liikmetelt küsida, miks nad teatris ei käi ja vastusevariantidena esitada põhjused, miks nad ei käi, siis tundub täiesti loomulik ja mõistetav nõustumise eeldusest (Sacks, 1987) lähtuvalt vastates välja tuua kõik põhjused, miks liige teatris ei käi, kui ta seda tegelikult vahel teebki. Küsimusele selle kohta, miks liige teatris ei käi, ei saa sotsioloogiliste küsimustike koodist lähtuvalt pakkuda sellist vastust, mis hõlmab endas teatris käimist. Tegu on respondendi praimimisega, mille eesmärgiks on tekitada meelestatust, et respondent ei käi piisavalt sageli teatris. Arvestades asjaolu, et küsimused esitatakse suuliselt (kuigi vastusevariandid esitatakse eraldi kaardil respondentile, kes saab neid kaardilt kontrollida) ja et vastusevariant piisavast teatriskäimisest on alles eelviimane, tekibki kontekstist tulenev efekt, mis paneb respondendid vastates põhjusi otsima liiga vähestele teatris käimisele.

Eelpool toodud märkused kehtivad ka kõigi teiste spetsiifiliste valdkondade puhul, välja arvatud sport. Spordivaldkonna küsimus sportimisega mittetegelemise põhjuste kohta on järgmine.

“S8. Kui Te ei tegele regulaarselt ühegi liikumisharrastusega, siis mis on selle peamiseks põhjusteks?” (vt. lisa 1)

Küsimuse S8 sõnastuses arvestatakse asjaolu, et on võimalik, et liige ei tegele sportimisega ning sellisel juhul on mittetegelemiseks teatud põhjused, samas kui küsimus

T8 ja teised sarnased küsimused ei arvesta sellega, et võimalik on ka olukord, kus tegevuse mittetegelemisega ei tegeleta, s.t. tegevust tehakse. Miks on spordi valdkonnas kasutatud just taolist sõnastust ja teiste valdkondade puhul on ühtlaselt kasutatud teist sõnastust? Minu meelest on küsimus S8 indikaatoriks, mis näitab küsimustiku koostaja enda mentaliteeti, millest lähtuvalt kõik tegevused peale spordi on kultuuriliselt, ühiskondlikult, sotsiaalselt ja muul viisil soovitatavad. Küsimustiku koostaja mentaalne mudel on endas sisaldanud suhtumist, et kultuuri peaks ja tuleks tarbida ning sport on juba kultuurist väljaspool asuv, mille puhul korralikel liikmetel on väiksem kohustus spordiga tegeleda. Kui antud väidet edasi arendada, võib ka spekuloida teemal, kas seetõttu, et küsimustik on koostatud kallutatult (kultuuri tarbimist implitsiitselt ühiskondlikult soovitatavaks tegevuseks pidades), tekkis ka vastustes kultuuri paisutatud tarbimine (s.t. inimesed väitsid, et nad tegelevad rohkem kultuuri tarbimisega, kui teatrikülastuste, muuseumikülastuste, raamatute müüginumbrid jms. näisid viitavat), kuid ma arvan siiski, et see on vaid osa võimalikust selgitusest (eeldusel, et kultuuri tarbimine oli ülepaisutatud).

Samuti võib taoliste küsimuste puhul mängida teatud rolli küsimuste ähvardavus (kas respondentidele on ähvardav see, kui neilt küsitakse, miks nad teatris ei käi) (vt. Bradburn & Sudman, 1981), kusjuures kultuuri tarbimisega seotud küsimuste ähvardavuse väljaselgitamiseks saab kasutada eelnevaid uuringuid või konkreetselt antud uuringu jaoks läbiviidavat eeluuringut.

3. Küsimuste vastusevariantide kategooria komplektid.

Etteantavate vastusevariantide korral mängib taas rolli variantide esitamine kas suuliselt või kirjalikult. Antud uuringus on pikemate vastusevariantide loetelude puhul kasutatud ka kirjalikult esitatud variantide kaarte, mis komplitseerib suulise ja kirjaliku esitusviisi suhteid (vt. Schwarz *et al.*, 1994, kes leiavad, et vastuste suulise esitamise puhul respondendid pooldavad sagedamini kõige viimast varianti ning vastuste lugemise puhul esimest varianti). Kui eeldada, et esitusviisist tulenevad mõjud on mõlema viisi kasutamise tõttu välja taandatavad, siis jäävad alles siiski vastusevariandid ise. Siinkohal on kohane meenutada Grice'i (1975) maksiimi, et suhtluses tuleb olla piisavalt informatiivne, aga mitte esitada liiast informatsiooni, mis võib mõjutada avatud küsimuste vastuseid, kuna respondentil võivad tekkida kahtlused selle suhtes, millised

vastused võiksid sobida vastava küsimuse võimalike vastuste hulka. Antud uuringus on respondentil üks võimalus ise vabalt esitada oma arvamus (v.a. küsimused sellest, kus palutakse määrata taskukohase teatri-, kinopileti jms. hind). Ainus avatud küsimus asub spordi valdkonnas (küsimus S16: “Mida peaks Teie arvates Eestis spordi ja liikumisharrastuste edendamiseks ette võtma?”), millele palutakse ise vastus esitada), mis toob veelikord esile küsimuste koostaja poolt kasutatud eristuse spordi ja teiste kultuurivaldkondade vahel.

Teiste küsimuste puhul peab respondent valima valikvastuste seast, s.t. tal puudub võimalus oma arvamust iseseisvalt avaldada. Et küsimus oleks suunatud ühele mentaalsele mudelile ja ühele võimalikule interpreteerimisele, peaksid vastusevariandid olema pärit ühest kategooria komplektist, vastasel juhul muutub eriti võimalikuks küsimuse tõlgendamine mitmel viisil. Enamike küsimuste vastusevariantide seas on antud uuringus ka variant “Raske öelda”, mis vastavalt Sacksile (1992a) on vormiliselt ainus äratuntav vastus. Kuid selle variandi kasutamine ühelt poolt sisaldab endas respondentile võimaluse andmist vajadusel vastamisest keeldumist, mis on viisakas respondendi suhtes, kellel ei tarvitse olla võimalik vastata (näit. küsimus F10, kus palutakse respondentil nõustuda või mitte nõustuda erinevate väidetega - väide B: “Kinos käimine on minu jaoks üks parimaid vaba aja veetmise vorme”, millisel juhul respondent, kellele kinos käimine ei ole vaba aja veetmise vorm, ei saa vastata nõustumise või mitte nõustumisega, vaid ainult “Raske öelda” variandiga), kuid teiselt poolt lõhestab see ka vastusevariantide kaudu esitatavat kategooria komplekti, mille tulemusena küsimusele, millele on võimalik vastata vaid ühel viisil, pakutakse vastamisel võimalust vastamisest loobuda (näit. küsimus A3: “Palun öelge, kas Te olete viimase 12 kuu jooksul lugenud Internetis mõnda välismaal ilmuvat kultuuriväljaannet?”, millele saab vastata kas “Jah” või “Ei”, kuid küsimus A5: “Palun öelge, aga kas Te sooviksite (sagedamini) kultuuriväljaandeid lugeda?” sisaldab vastusevariantidena “Jah”, “Ei” ja “Raske öelda”).

Lisaks sellele, et “Raske öelda” variant suunab respondendi tähelepanu vastamiselt kõrvale, suunavad ka teised vastusevariandid respondendi tähelepanu, millisel juhul on äärmiselt oluline vastusevariantidena esitatud kategooria komplekti täielikkus, s.t. kõigile respondentidele peab leiduma sobiv variant. Samuti peavad kategooria komplektina esitatud variandid kuuluma ühte kategooria komplekti, vastasel juhul

tekivad tõlgendamise probleemid, kusjuures erinevate variantide esitamisel tuleb arvestada sellega, et respondendid eelistavad küsijaga nõustuda, s.t. kui välja pakkuda mingi vastusevariant, siis mitme valikuvariandi korral tuleb neil meelde asjaolusid, mis ilma valikuta neil ei tarvitse meelde tulla. Näiteks erinevate teatrite, kultuuriajakirjade ja muuseumide üleslugemise kaudu on võimalik respondendile meenutada ununenud teatreid, ajakirju ja muuseume (küsimused T5, A2, K2, M3).

Antud küsimustikus on tegu mitmete kultuurivaldkondade põhimõistete defineerimisega ning kasutatud on teatrietenduste liigitamist (küsimuse T6 vastusevariandid), filmide liigitamist (küsimuse F5 vastusevariandid), kirjanduse liigitamist (küsimuse L7 vastusevariandid), kunsti liigitamist (küsimuse K6 vastusevariandid) ja muusika liigitamist (küsimuse U1 vastusevariandid). Taoliste liigituste loomine tõstatab probleemi sellest, kas liigituse kaudu on hõlmatud kõik võimalikud variandid. Teatrietenduste liigitamise korral (küsimus T6) on “ooperid”, “klassikalised näidendid” ja “komöödiad” kõrvuti “kooliprogrammis olevate teoste lavastustega”, milline variant tekitab teiste etenduste liikide kõrval vaid segadust, vihjates sellele, et kooliprogrammis olevad teosed ei ole klassika. Filmide liigituse puhul (küsimus F5) on üheks liigituseks “meelelahutusfilm” ja “väärtilm”, milline vastandamine muudab väärtilmi igavaks ja kriitikute poolt väärtustatavaks, aga vaatajatele tüütuks filmiliigiks; samas küsimuses vastusevariantidena ž anri all on järjest toodud ž anrid “koguperefilm”, “lastefilm” ja “erootiline film”, milline järjestus muudab erootilise filmi ebasoovitavaks läbi vastanduse lastefilmidele (kusjuures pornofilme ž anr puudub). Kirjanduse liigitus (küsimus L7) sisaldab küll varianti “MUU”, kuhu alla nähtavasti tuleb panna kõik võõrkeelsed raamatud, kuid seal on kasutatud ka “mitte ilukirjanduse” liigitamist vastavalt raamatute käsitlusaladele, mis kahtlemata ei saa ühelt poolt olla ammendav ja teiselt poolt olla kõigile vastuvõetav (näit. miks kuuluvad raamatute puhul kokku raamatud “arhitektuurist, kujutavast kunstist, fotograafiast” ja “muusikast, teatrist, filmist, kinost, tantsust”?). Sarnased probleemid tekivad ka kunsti ja muusika liigituste puhul (küsimused K6 ja U1).

Segaste mõistete kasutamine ning vastusevariantide hoolas defineerimine, jättes siiski mõned olulised võimalused välja, raskendab respondendil vastamist ning soodustab juhuslike vastuste andmist. Mida teeb küsimus selle kohta, millised teatrietendused

huvitavad respondenti (küsimus T6)? Selle küsimusega püütakse välja selgitada, millest on potentsiaalsed teatrite külastajad huvitatud. Kuid teatrietenduste taolise liigitamise tulemusel saadud vastuste rakendatavus on kaheldav ning teatrietenduste edukust mõõdab kõige paremini turg ja konkurents, mistõttu näiteks praegu on Eestis kõige populaarsemad muusikalid.

Liigitamise ja definitsioonide kasutamine sotsioloogilistes küsimustikes on üsna keeruline ning selleks on vaja eraldi teadmisi ja oskusi, mis sarnanevad sõnaraamatute koostajate teadmistele ja oskustele. Samuti võivad probleemid tekkida üldiste terminite kasutamisel spetsiifilises tähenduses ja vastupidisel kasutamisel.

4. Küsimuste vastusevariantide skaalad.

Veel üks oluline probleem on vastusevariantides esitatud skaalad, mille puhul respondendid kipuvad oma isiklike hinnanguid sobitama etteantud skaaladega, kuna etteantud skaalad viitavad sellele, et taolised väärtused on ühiskondlikult vastuvõetavad. Seega võib öelda, et etteantud skaala loob vastused (näit. küsimusele T1 teatriskäimise kordade kohta on vastuste skaala järgmine: “üldse ei ole”, “1-2 korda”, “3-10 korda”, “rohkem kui 10 korda”, “Raske öelda”, s.t. inimesed ei taha sattuda sellesse skaala vahemikku, mis on erandlik või ebasoovitav, mistõttu kõige vähem peaksid inimesed vastama seda, et nad “üldse ei ole” teatris käinud).

Skaala määratlemine on äärmiselt oluline ning selle muutmine ühe küsimustiku käigus kahtlemata omab teatud mõju, mis hõlmab ka respondendi segadusse ajamist. Näiteks on küsimuse L5 (“Kui mitu raamatut Te olete isiklikult viimase 12 kuu jooksul koju ostnud?”) skaala järgmine: “alla 5 raamatu”, “5-10”, “11-20”, “21-30”, “31-50”, “rohkem”, “Raske öelda”, kuid küsimuse L11 (“Umbes kui mitu raamatut Te olete viimase 12 kuu jooksul lugenud?”) skaala on erinev: “mitte ühtegi”, “1-3 raamatut”, “4-10 raamatut”, “11-20 raamatut”, “rohkem”, “Raske öelda”. Nende küsimuste puhul on tegu raamatute ostmise ja lugemisega ning skaaladest lähtuvalt peaksid inimesed ostma rohkem raamatuid, kui nad loevad.

Skaala on iga küsimuse puhul respondentile juhendiks selle kohta, millised väärtused skaalal on ühiskonnas vastuvõetavad. Skaalade muutmine ei ole sugugi negatiivne, see tähendab individuaalset lähenemist igale küsimusele eraldi ning teatud

mõttes võib see ka ergutada respondenti mõtlemisele, kuna ta peab juba tekkinud mudelid ümber hindama.

5. Küsimuste sõnastuse vorm.

Küsimustikes kasutatakse neutraalseid ja standardiseeritud sõnastusi, et vältida respondentide mõjutamist. Eraldi koodi kasutamine sotsioloogiliste küsimustike küsimuste sõnastamisel muudab küsimused respondentidele kaugeks ja võõraks ning isiklike arvamuste jagamine võõraga ei ole ühiskondlikult soovitatav. Mina eelistan, nagu ma olen käesoleva uurimuse käigus mitu korda kinnitanud, vestluslikku lähenemist küsimustikele, kontakti loomist respondentiga, eesmärgiga saada täpsemaid ja valiidsemaid vastuseid vastastikuse arusaamise kontrollimise ja koostöö tegemise kaudu.

Drastiline näide klassikalisest sotsioloogilise küsimustiku küsimusest on toodud alaosas 3.1. reegli 7 all. Taolise küsimuse vormi kasutamine toob endaga kaasa sotsioloogiliste küsimustike pidamise eraldi institutsiooniks, mille reeglid nõuavad vastavat käitumist. Kui aga sotsioloogilisi küsimustikke muuta vestlustele sarnasemaks, ei pea respondendid enam kasutama sotsioloogilise küsimustiku vastamiseks vajalikku mentaalset mudelit või rakendama kattevarju identiteete, s.t. nad saavad vastata loomuliku vestluse käigus, mis on parim viis erinevate arvamuste väljaselgitamiseks.

Näide sotsioloogiliste küsimustike küsimustest, mille vorm lähtub eraldi institutsionaalsest koodist, on järgmine.

“V4. Selles intervjuus oleme rääkinud peamiselt Eesti oma kultuurist. Öelge palun, kas rahvusvaheline kultuur on Eesti kultuurielus esindatud Teie arvates parajal määral, liiga palju või liiga vähe?” (vt. lisa 1)

Taolisele küsimusele vastamine on äärmiselt keeruline, kuna küsimuse formaalsus on hävitanud küsimuse sisulise külje, s.t. küsimus on täiesti läbitungimatu ja arusaamatu. Eeldus, et respondendid kasutavad selliseid fraase nagu “rahvusvahelise kultuuri esindatus Eesti kultuurielus”, on vale. Küsimuste sõnastus peab olema (sotsioloogia kirjutamata reeglitest lähtuvalt) respondentile arusaadav, küsimus V4 seda ei ole.

Tendentsi sotsioloogiliste küsimustike küsimusi sõnastada eesmärgiga olla vormiliselt korrektne ja sisuliselt arusaamatu tuleks, minu meelest, vältida ning selle asemel tuleks püüda alustada respondentiga sisulist vestlust.

6. Mida küsimused teevad? Mida kogu küsimustik teeb?

Respondent on küsimustikule vastamise käigus pandud olukorda, kus ta peab mõistatama, miks temalt midagi küsitakse, ning vastavalt oma hinnangutele püüdma vastata. Mõnede küsimuste puhul on läbinähtav, miks midagi küsitakse (näit. küsimused L10 “Eesti Entsüklopeedia” ilmumise kohta ja K11 Eesti Kunstimuuseumi valmimise kohta), kuid tagasiside ja selgitused muudaksid vastamise respondentile palju lihtsamaks. Respondent on tavaline ühiskonna liige, kes soovib teada, miks midagi tehakse. Taoliste selgituste mõju ulatuks ka küsimustiku koostajani, kuna see vähendaks eesmärgita küsimuste esitamist ning selliste küsimuste esitamist, mille kohta oleks võimalik informatsiooni muudel viisidel hankida, kuna respondenti tuleb suhtuda lugupidamisega ja hinnata seda aega, mis ta kulutab küsimustikule vastamiseks.

Antud uuringu puhul on märgatav tendents sellest, et mida kaugemale respondent on jõudnud küsimustele vastamisega, seda enam meenutatakse talle erinevaid kultuurivaldkondi, mida ta võiks tarbida. Kogu küsimustik tervikuna põhineb kultuuri tähtsustamisel ning üksikasjalik kultuuritarbimisega seotud tegevuse uurimine pidevalt kinnistab seda.

3.2.2. Rahva ja eluruumide loendus 2000

“Rahva ja eluruumide loendus 2000” küsimustiku loenduslehtede vormi isikuleht on kättesaadaval internetist aadressil <http://www.stat.ee/13978>. Rahvaloendus viidi läbi kirjalike küsimuste alusel, mida rahvale vahendasid intervjuueerijad ehk rahvaloendajad. Võrreldes eelmise küsitlusega on sellel küsimustikul teine staatus, kuna Eestis on rahvaloendusest osavõtt kohustuslik ning selle läbiviimise protseduurid on seadusandlikult kindlaks määratud, s.t. sellele küsitlusele võib omistada seadusega seotud staatuse, millele vastates tuleb esitada tõeseid vastuseid (vastuste tõesuse kontrollimine on eraldi probleem ning valetamisele järgnevate karistuste rakendatavus samuti). Kuid ka selle küsitluse puhul ei tohi unustada respondentiga koostöö tegemise momenti, sest liikmelt, kes ei soovi vastata, on raske midagi teada saada.

Antud küsitluse staatusest lähtuvalt on ka esitatud küsimused äärmiselt neutraalsed, formaalsed, asjalikud ja standardiseeritud. Kasutatakse taolisi termineid nagu “püsielukoht”, “välismaal asumine”, “käesolev aasta”, “arstliku ekspertiisi poolt kindlaks tehtud pikaajaline haigus või puue” jne., millede kasutamine igapäevaelus ei ole loomulik. Selliste terminite kasutamine rõhutab veelgi enam küsitluse seadustest lähtuvat staatust, mis on seotud statistika koostamise ja töötlemise eesmärgil riiklikult kogutavate andmetega. Küsimustele vastamise nõudmist illustreerib ka asjaolu, et keeleoskust ja usku puudutavatele küsimustele vastamine on siiski vabatahtlik (s.t. teistele küsimustele vastamine ei ole).

Dialog respondentiga viiakse läbi tasandil, kus respondent peab vastama, kuuletudes kategooriliselt väljendatud küsimustele (näit. 16. küsimus: “Mitu elus last olete sünnitanud?”, mis esitatakse vähemalt 15 aasta vanustele naistele). Demokraatlikus riigis on vastamise nõudmine kahtlemata mõnedele respondentidele vastuvõetamatu (kelle hulka kuulun ka mina, mistõttu mind ei loendatud 2000. aasta rahvaloenduse käigus). Mulle tundub täiesti põhjendamatu küsimuste taoline sõnastamine, sest kui rahvaloendajatel on seadusest lähtuv staatus, siis ei ole enam põhjust seda sõnastusega edasi rõhutada, vaid koostöö tekitamiseks respondendi ja intervjuueerija vahel võiks kasutada vestluslikku vormi.

Ühiskonnas toimuvate tegevuste põhjendamise vajalikkuse printsiip kehtib ka rahvaloendusel kasutatud küsimuste puhul, kus 19. küsimuses eeldatakse, et igal liikmel on elatusallikad, millest ta elab, ning et elamiseks vajaliku raha saamise viisi tuleb põhjendada.

“19. Millised on Teie viimase 12 kuu peamised elatusallikad? [...]

- palk, töötasu
- ettevõtjatulu, tulu talupidamisest
- omanditulu, sissetulekud kapitalilt (renditulud, dividendid, intressid)
- pension
- toetused, stipendiumid, abirahad
- institutsiooni ülalpidamisel
- teiste isikute ülalpidamisel
- laenud, elatamine hoiustest, laekumised vara müügist

- isiklik abimajapidamine
- muu allikas” (19. küsimus “Rahva ja eluruumide loendus 2000” küsimustikus, vt. internetist loenduslehtede vormi isikulehte aadressil <http://www.stat.ee/13978>)

Siinkohal tuleb märkida, et intervjuerijad said eraldi väljaõppe mõistmaks, kuidas küsimustikke täita ja mida miski tähendab. Esimesed kaks asja, mis eelpool toodud küsimuses silma hakkavad on “viimase 12 kuu” kasutamine, mis sissetulekuga seoses on natuke põhjendatum kui raamatute lugemisega, ja küsimuse ähvardavus. Kas respondent tahab avaldada oma elatusallikaid, kõiki dividende, laene jms., millega ta seotud on? Bradburn ja Sudman (1981) töid välja asjaolu, et sissetulekutega seotud küsimusi peetakse teatud määral ähvardavateks. 19. küsimusega püütakse seaduse abil respondentidelt siiski teada saada nende elatusallikaid, s.t. 19. küsimus ähvardab respondenti seadusega.

Ma arvan, et kogu rahvaloendusega seotud mentaalne mudel, mida respondentilt nõutakse, ei ole põhjendatud, ning et eelpool kirjeldatud sotsioloogiliste küsimustike koodi ehk kantseliidi kasutamine, selle seletamine intervjuerijatele, kes peavad seda omakorda respondentidele seletama, tekitab liiga laiad tõlgendamisvõimalused, mida oleks olnud võimalik vältida. Termin “elatusallikad” ei kuulu loendatava rahva sõnavarasse, see vaid hirmutab ja tõukab respondenti eemale talle esitatavatest küsimustest ning see teeb küsija respondentile võõraks.

3.2.3. Harju tänava küsitlus

Harju tänava küsitluses esitati rahvale järgmine küsimus: “Kas Harju tänava Niguliste kiriku poolne külg peaks säilima praegusel kujul haljasalaks korrastatuna?” (Tallinna elanike esimene küsitlus tuleb Harju tänava teemal, BNS, *Postimees*, 23.05.2002). Küsitlus viidi läbi 2002. aasta 28.-30. juunil linnaelanike seas ning selle kaudu soovis linn teada, mida linnaelanikud arvavad Harju tänava hoonestusest (vt. alaosa 3.1., reeglit 2).

Sarnaselt teise Edgar Savisaare poolt algatatud küsitlusega (vt. alaosa 3.1., reeglit 1b), on Harju tänavaga seotud küsitlusel eraldi staatus, kuna tegu ei ole tavalise sotsioloogilise küsitlusega, vaid küsitlusega, milles Tallinna rahvas väljendab oma arvamust, mida Tallinna linnapea Edgar Savisaar lubab arvestada (Savisaare artiklid

“Milleks tallinlastele rahvaküsitlus?”, *Postimees*, 27.06.2002 (2002a) ja “Autoriteedi küsimus”, *Postimees*, 08.08.2002 (2002b)). Lisaks sellele, et Harju tänava hoonestuse säilitamisele eitava vastuse andmine seoti uute majade ehitamisega nõustumisega, tulevad taas mängu äärmiselt väikesed ja tähelepandamatud sõnad, mida Edgar Savisaar kasutab, mis viitab sellele, et linnaga seotud asju ei otsusta tallinlased, vaid neile lihtsalt antakse võimalus oma arvamust väljendada.

“Muidugi ei eruta Harju tänava saatus mitte kõiki ühtviisi. Aga tähtis on see, et iga tallinlane võib nüüd Harju tänavat vaadates ütelda: minultki küsiti, minulegi pakuti võimalust osaleda otsustamisel!” (Savisaar, 2002b)

Seega ütleb Savisaar, et ta pakkus tallinlastele võimalust osaleda otsustamisel, mis tõstatab küsimuse sellest, kes tegelikult on igas riigis ja linnas need, kes asjade üle otsustavad ja kellel on võim - on see rahvas või on see rahvaesindajad?

Enne küsitluse läbiviimist teatas aga Savisaar, et see ei olegi niivõrd oluline, mida küsitakse, kui see, et üldse midagigi küsitakse.

“Vaielda võib küsimuse püstituse üle. Ühed pakkusid küsimust vanalinna muutmise autovabaks; teised arvasid, et küsida võiks tallinlaste toetust ideele muuta öine pealinn alkoholi(müügi)vabaks; kolmandad soovisid teada seisukohta Lasnamäe kanali väljaehitamise otstarbekuse kohta.

Linnavalitsuse ja volikogu enamuse toetuse pälvis aga küsimus Harju tänava tuleviku suhtes.” (Savisaar, 2002a)

Taas on tegu uut moodi mentaalse mudeliga, millest respondendid peavad lähtuma küsimustele vastamisel (võrreldes kultuuritarbimise uuringu ja rahvaloendusega). Pidev küsitluste staatuse muutmine raskendab respondendil kohase hoiaku võtmist ning võib öelda, et antud küsitluse puhul koostöö küsija ja respondendi vahel muutub kaheldavaks, sest küsija pool ütleb respondendile, et talle antakse võimalus midagi öelda. Vestlusliku lähenemise võtmiseks oleks vaja arusaadava küsimuse esitamist, mille vastusevariantidega ei seota implitsiitseid järeldusi, ja vestlejate vastastikuse staatuse väärtustamist.

3.2.4. Millist Tartut me tahame?

2004. aasta jaanuaris ja veebruaris viis *Tartu Postimees* läbi küsitluse, mille küsimused koostas arhitekt Helmi Sakkov ning mille inimesed pidid ajalehest välja lõikama, ise ära täitma ja saatma postiga ajalehetoimetusse (vt. küsimustikku “Millist Tartut me tahame?”, *Tartu Postimees*, 23.01.2004 (2004a)). Küsitluses ei esitatud otseseid küsimusi, seal kasutati nelja väidete paari, millest sobiva väite pidi respondent ära märkima. Küsitluse tulemused on esitatud 18.02.2004 *Tartu Postimehes* pealkirja all “Millist Tartut me tahame?” (2004b), kus tuuakse ära 92 vastanu eelistused ja väidete paaride pealkirjad, millest lähtuvalt väidete paarid olid moodustatud. Toon siinkohal ära esimese väitepaari, kus respondent pidi nõustuma ühe väitega (rasvases kirjas pealkirju küsitluses ei kasutatud, need avaldati koos küsitluse tulemustega).

“Metropolism

Tartu peaks olema metropol, suurlinn, mille keskuses oleks kõrghooned ja elav sagimine. Mulle meeldivad Plasku ja Hansakeskus (endine teenindusmaja)

Provintzialism

Tartu peaks olema kodune, armas, vaikne ülikoolilinn. Mulle meeldivad ERA panga hoone, Wilde publi, Hansa Tall, hotell Tartu pärast ümberehitamist” (“Millist Tartut me tahame?”, *Tartu Postimees*, 2004b)

Tegu on äärmiselt keerulise þ anriga, kuna respondentidelt eeldatakse kõigi ülesloetud hoonete teadmist ja tundmist. Rasvases kirjas väidete pealkirjade lisamine annab pildi sellest, mida küsimuste koostaja silmas pidas - kõrghooned ja sagimine tähistavad metropolismi, vaikus ja kodusus provintzialismi. Mis aga kaasneb taoliste pealkirjade panemisega? Kaasneb meeletuse väljendamine. Juba küsitluse enda pealkiri - “Millist Tartut me tahame?” - on seotud Eestis viimastel aastal üles kerkinud esimese ja teise Eesti (rikaste ja vaeste) vastandamisega, kusjuures teise Eesti hüüdlauseks on pärast Eesti iseseisvumist saanud lause “Kas sellist Eestit me tahtsime?”. Seega antud küsitluse pealkiri viitab sellele, et Tartu, sellisena nagu ta praegu on, ei vasta tartlaste ootustele. Seejärel kirjeldab küsija väidete paaride abil võimalikke ootusi, mis Tartu linnaga seoses võivad tekkida.

Samas on tegu seotud väidete esitamisega ka ühe väite piires, mis tekib tänu sellele, et vastav linnale lähenemine (metropol, ülikoolilinn) seotakse sobivate hoonetega, mille eristamine respondendi seisukohast võib raskeks osutuda. Hoonetega juhitakse respondentide tähelepanu kõrvale eelmisest väites sisaldunud lausest ning tulemuseks on ainult hoonete hindamine. Kuid kui meenutada Schwarz *et al.* (1994) arvamust, et informatsiooni lugemisel kalduvad respondendid pooldama esimesena loetut, võib siinkohal kahtlemata vaielda selle üle, milline osa väitest on kõige tähelepanuväärsem respondendi jaoks.

Siiski olen mina arvamusel, et seotud väidete esitamine, mis sisaldasid väidete paarides, takistab respondendil väidete tõlgendamist ning võimalike tõlgenduste paljusus võib tekitada kallutatud vastuseid.

Käesolevas peatükis käsitlesin ma üldist raamistikku, mis on sotsioloogiliste küsimustikega seotud, ning tõin välja reeglid, mis nende puhul kehtivad. Samuti analüüsisin ma üksikuid sotsioloogilisi küsimustikke, et vaadelda nende staatust eraldivõetuna ja rakendada neile eelnevalt väljatöötatud reeglid. Nelja erineva sotsioloogilise küsimustiku uurimise tulemusena selgus asjaolu, et sotsioloogilistele küsimustikele vastamisel eeldatakse spetsiifilise mentaalse mudeli kasutamist, mis erinevate küsimustike puhul erinevad. Samuti selgus asjaolu, et küsimuste vorm oli kahel korral äärmiselt standardiseeritud (kultuuritarbimise uuring ja rahvaloendus) ning kolmandal korral mitmeti tõlgendatav (Tartu hoonete küsitlus). Neljanda küsitluse eripäraks oli lisatingimuste sidumine küsimusele antavate vastustega (Harju tänava küsitlus).

4. Tuleviku väljavaated: Fookuse liikumise uurimine

Kui eelnevates peatükkides käsitlesin ma sotsioloogiliste küsimustike staatust, uurides neid juba selgelt defineeritud meetodite abil ning põhistades tehtavaid järeldusi tunnustatud teoreetiliste lähenemistega, siis käesolev peatükk käsitleb võimalusi, mis võivad avaneda tulevikus sotsioloogiliste küsimustike uurimisega seoses ning mille proovimine ületab käesoleva uurimuse piire. Nimelt, pean ma silmas respondentide tähelepanu liikumist küsimustikele vastamise käigus, mida on võimalik uurida nii suuliselt esitatud kui ka kirjalike küsimustike puhul. Kirjalike küsimustike täitmise korral on võimalik jälgida silmade liikumist ning suulise esituse korral keelevalanguid, mis näitavad, millele respondendid küsimustele vastamisel keskenduvad. Kui on olemas teadmised sellest, millele respondendid keskenduvad, on võimalik neid teadmisi kasutades teadlikult suunata respondentide tähelepanu.

Esmalt käsitlen ma lugemise ajal toimuvat silmade liikumist. Carpenter ja Just (1981) leiavad, et teksti lugemine muutub olenevalt tekstist, lugejast ja teksti lugemise eesmärgist, kusjuures lugejad peatuvad teatud teksti osade juures kauem kui teiste osade juures eesmärgiga lahti mõtestada harvaesinevaid sõnu, integreerida olulisemates lauseosades esitatud informatsiooni ja teha järeldusi lausete lõpus. Carpenter ja Just (1981) teevad järelduse, et aeg, kui kaua pilk peatub või silmad fikseeruvad mingil lauseosa sarnasel ühikul, on seotud eelpool toodud eesmärkide täitmiseks sooritatavate protsessidega; nende protsesside kestvus võib muutuda olenevalt lugeja eesmärkidest (vt. ka Grabe *et al.*, 1987). Carpenter ja Just (1981) toovad välja kaks olulist arvamust, mis on seotud silmade liikumisega: (1) teksti lugejad ei vali välja sõnu veel lugemata tekstist, millele silmad fikseeruvad, vaid nad peatuvad peaaegu kõigil (üle 80%) sisuliselt olulistel sõnadel; (2) teksti lugejad ei peatu silmadega kõigil sõnadel võrdse aja jooksul, vaid silmade fikseerumise aeg on erinev. Carpenter ja Just (1981) pakuvad välja, et silmade fikseerumine mingil sõnal on seotud informatsiooni töötlemisega, mis võtab kauem aega, kuna loetav sõna on haruldane või oluline kogu teema suhtes; samuti peatuvad silmad pikemaks ajaks lausete lõpus, et lugejal oleks võimalik kogu lauses esitatud informatsioon läbi töödelda. Kokkuvõtlikult öelduna lähtuvad Carpenter ja Just (1981) kahest peamisest eeldusest: (1) kohesuse eeldusest (*immediacy assumption*), mille järgi

lugeja püüab igast teksti sisulisest sõnast kohe aru saada, niipea kui ta seda sõna näeb; (2) silma-mõistuse eeldusest (*eye-mind assumption*), mille järgi silmad fikseeruvad ühele sõnale nii kauaks, kui kaua seda sõna töödeldakse (töötlemise eesmärk on sõna ja teksti mõistmine).

Lähtudes eeldusest, et sotsioloogilistel küsimustikel on oma struktuur, et nende küsimused vastavad teatud reeglitele ja et neis kasutatakse eraldi koodi, võib Carpenteri ja Justi silmade liikumise teooria ühendada KA-ga ning tulemused on järgmised: (1) igal sõnal on oma põhjus, miks küsija on seda kasutanud, (2) igal sõnal silmade fikseerimiseks on respondentil oma põhjus. Nende kahe põhjuse kokkuvõimise teel on võimalik respondendi tähelepanu suunata vastavalt küsija soovidele. Selleks oleks vaja läbi viia uuringuid, mis jäädvustavad küsimustike lugemise ja neile vastamise ajal respondentide silmade liikumisi. Ma arvan, et taoliste andmete uurimine võib pakkuda eriti huvitavaid tulemusi ka sotsioloogiliste küsimustike staatuse (ja loomulikult struktuuri) kohta.

Tähelepanu liikumist on võimalik uurida mitte ainult loetava teksti puhul, vaid ka suulise teksti esitamise korral, mille demonstreerimiseks kasutan ma Wallace L. Chafe'i lähenemist, kes juba 1970. aastal hakkas siduma lausetes esitatavat uut ja olemasolevat informatsiooni ka fookusega, mis ei võrdunud täiesti uue informatsiooniga (Chafe, 1970). Teema edasi arendamine tõi sisse uue ja olemasoleva informatsiooni eristamise kõneleja teadvuses (Chafe, 1974) ning teema kristalliseeritud esitus on toodud Chafe'i toimetatud ja 1980. aastal ilmunud teoses *The Pear Stories: Cognitive, Cultural, and Linguistic Aspects of Narrative Production* (Chafe, 1980a). Teos põhineb 1975. aastal läbi viidud uurimisprojektil *Language and Experience*, mis seisnes kogetu meenutamisel toimuvate verbaliseerimisprotsesside jälgimises. Verbaliseerimisprotsesside uurimiseks näidati nii inglise keelt kõnelevatele kui ka muid (hiina, jaapani, kreeka, saksa jne.) keeli emakeelena kasutavatele inimestele just selle uurimuse jaoks valmistatud filmi (*The Pear Film*) ning neil paluti pärast filmi vaatamist kirjeldada seda, kuidas nad filmist aru said. Seega kasutati uuringus mitteverbaalset sisendit - filmi - ning jälgiti selles toimunu verbaliseerimist erinevate keelte kasutajate puhul.

Chafe leiab, et suulise jutu ehk narratiivi jutustamine toimub paralleelselt teadvuse liikumisega ajas, kusjuures teadvus kujutab endast väikeste infoühikute

valikulist aktiveerimist ning iga teadvuse “fookus” ehk tähelepanu keskendumine väljendub ühes keelevalangus (*spurt of language*), mida võib nimetada ideeühikuks (*idea unit*) (Chafe, 1980b). Ühte ideeühikut piiritlevad pausid ning ühe ideeühiku keskmiseks pikkuseks on 2 sekundit, mille jooksul öeldakse välja keskmiselt 6 sõna (nimetatud andmed on tuletatud filmi vaadanud inimeste kirjeldustest filmi kohta) (Chafe, 1980b). Tähelepanu fookuste abil liiguvad teatud aspektid kõneleja huvide keskpunkti (*center of interest*) ja mõned aspektid on perifeersed ning arvestada tuleb asjaoludega, et ideeühikute abil on võimalik haarata äärmiselt väikest hulka informatsiooni, aga huvide keskpunktid erinevad suuruse ja keerukuse poolest ning on määratud inimeste hinnangutest ja õpitud skeemidest lähtuvalt (Chafe, 1980b).

Kasutades KA meetodeid ning ühendades need Chafe'i fookuse liikumisega on võimalik ka suuliselt esitatud sotsioloogiliste küsimustike puhul jälgida tähelepanu liikumist, milles ka Chafe'i (1980b) järgi mängib teatud rolli silmade liikumine. Samas ei tohi siinkohal unustada fundamentaalseid erinevusi kirjaliku ja suulise esitusviisi vahel, mis toodi välja Saussure'i (1959) poolt ja mida kinnitab ka Chafe (1982).

“Ma keskendun kahele erinevusele kõnelemis- ja kirjutamisprotsesside vahel:

- 1) kõnelemine toimub kiiremini kui kirjutamine (ja aeglasemalt kui lugemine),
- 2) kõnelejad suhtlevad oma auditooriumiga vahetult, mida kirjutajad ei tee.” (Chafe, 1982: 35-36).

Olles alustanud käesolevat uurimust Saussure'iga ning samuti lõpetades seda Saussure'i poolt välja toodud eristusega, mis ka peaaegu saja aasta möödumisel on endiselt aktuaalne, tahan ma veelkord rõhutada käesolevas peatükis välja pakutud võimaluste hüpoteetilisust. Ning siiski on minu meelest võimalik nii kirjalike kui suuliste sotsioloogiliste küsimustike puhul uurida tähelepanu liikumist, kasutades selleks näiteks silmade liikumist, eesmärgiga mõista, millele respondendid koondavad oma tähelepanu, et seda saaks tulevikus kasutada täpsemate ja valiidsamate küsimustike koostamiseks, kuid mis võimaldab ka respondentide täielikku suunamist küsija poolt.

Käesolevas peatükis käsitlesin ma uurimusi, mis on läbi viidud tähelepanu liikumise analüüsimiseks ning ma jõudsin järeldusele, et sarnaste meetodite rakendamine

sotsioloogiliste küsimustike juures võib välja tuua olulisi aspekte küsimustike staatuse ja toimimismehhanismide kohta. Lisaks eeltoodud meetoditele on sotsioloogiliste küsimustike uurimiseks ka teisi võimalusi, kuid sügavama arusaamise saavutamisel on kõige efektiivsem just tähelepanu liikumise uurimine, kuna seda on võimalik uurida täppisteaduslikke meetodeid kasutades (silmade liikumise jälgimine, keelevalangute pikkuse ja varieerumise mõõtmine) ning tööga seonduv spekulatiivne osa väheneks.

Siiski on kindlasti uusi teadmisi pakkuv ka küsimuste koostamise protsessi jälgimine (eriti kasulikuks võib osutada nn. valjusti mõtlemise strateegia (*thinking aloud*) rakendamine küsimuste koostaja poolt küsimuste koostamise käigus), vastamise protsessi jälgimine (samuti rakendades valjusti mõtlemise strateegiat), ühte teemat puudutavate ning veidi erineva sõnastusega küsimustike katsetamine suurte valimite peal ning tulemuste ja erinevuste kvantitatiivne andmeanalüüs, sotsioloogiliste küsimustike kui eraldi koodiga märgisüsteemi üksikasjalik võrdlemine teiste sarnaste märgisüsteemidega (näit. isiksustestide, teadmiste mõõtmise testide, IQ mõõtmise testidega), sotsioloogiliste küsimustike struktuurilise rolli uurimine kogu kultuuri kui terviku taustal, sotsioloogilistele küsimustikele vastamisel kasutatava mentaalse mudeli komponentide väljaselgitamine, sotsioloogiliste küsimustike kui meetodi võrdlemine teiste kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete meetoditega jne. Ka käesolevas uurimuses käsitleti nimetatud teemasid, kuid selles valdkonnas on võimalik veel palju ära teha.

5. Kokkuvõte

Käesolevas uurimuses käsitleti sotsioloogiliste küsimustike kommunikatiivset ja kognitiivset staatust, selgitamaks välja küsimustike struktuuri ja nendes kehtivaid reegleid. Analüüsi läbiviimiseks rakendati konversatsioonianalüütilisi meetodeid, mida kombineeriti psühholoogia, sotsiaalpsühholoogia, lingvistika ja semiootika alaste teadmistega. Konversatsioonianalüütilise käsitluse tulemuseks oli järeldus, et sotsioloogilistel küsimustikel on oma spetsiifiline struktuur, mille raames töötavad teatud reeglid, mis hõlmavad küsimuste ettemääratust ning respondendi poolse spetsiaalse mentaalse mudeli rakendamist. Sotsioloogiliste küsimustike küsimuste suunatuse korral episoodilisele mälule võivad respondendid pöörduda semantilise mälu poole, millest lähtuvalt tuleb erinevate teemade kohta küsimuste esitamisel arvestada iga üksiku teema eripäraga ning mitte rakendada üldisi ja sarnaseid printsiipe kõigi küsimuste koostamisel. Võimaldamaks muuta sotsioloogiliste küsimustike kasutamise kaudu tekkivaid suhtlusakte loomulikumaks, tõin ma välja lahenduse, mis sisaldas vajadust muuta küsimustikud vestluslikemaks ja dialoogilisemaks, et luua kontakt küsija ja respondendi vahel, et võimaldada neil vastastikku kontrollida, kas nad saavad vestlusest aru, ja teha koostööd. Minu peamiseks järelduseks oli soovitus tunnistada sotsioloogiliste küsimustike suunatust teatud eesmärgile ning teavitada ka respondente asjaolust, miks midagi küsitakse.

Lisaks sotsioloogiliste küsimustike staatuse määratlemisele oli käesoleva uurimuse eesmärgiks ka Ameerikast pärineva konversatsioonianalüüsi tutvustamine Eestis ning ma loodan, et peamised aspektid, millele konversatsioonianalüüsis tähelepanu pööratakse, on välja toodud. Kuigi sotsioloogiliste küsimustike kirjaliku esitusviisi korral mõnedel konversatsioonianalüütiliselt olulistel vestluse mehhanismidel puudub oma roll (drastiliseks näiteks on siinkohal vaikuse osa puudumine kirjalike küsimustike ja nende täitmise korral respondendi enda poolt), kuid nii kirjalike kui ka suuliste küsimustike puhul on olemas tulevikku suunatud väljavaated, mis sisaldavad tähelepanu liikumise uurimist kas lähtuvalt silmade liikumisest või fookuste liikumisest huvide keskpunkti või perifeeriasse.

Lähtudes sissejuhatuses püstitatud tööhüpoteesi kontrollimisest, jõudsin mitmete psühholoogiliste, sotsiaalpsühholoogiliste, semiootiliste ja konversatsioonianalüütiliste aspektide demonstreerimise kaudu järeldusele, et sotsioloogiliste küsimustike küsimustel on tavavestluses esitatavatest küsimustest erinev staatus.

Käsitletud psühholoogilistest aspektidest olulisim oli sotsioloogilistes küsimustikes episoodilisele mälule suunatud küsimuste esitamine, millele respondent vastamisel kasutab semantilist mälu. Episoodilisele mälule on suunatud need küsimused, mis käsitlevad inimese elusündmuse, kuid füüsilistest piirangutest lähtuvalt ei ole võimalik kõiki sündmuse meeles pidada ning seetõttu pöörduvad inimesed vastamisel semantilise mälu poole, mis hõlmab inimeste üldisi teadmisi, arusaamu jms. Episoodilise mälu mõjutatavust ehk valemälestuste tekitamise võimalust tuleks samuti arvestada sotsioloogiliste küsimustike koostamisel.

Sotsioloogiliste küsimustike manustamisega seotud sotsiaalpsühholoogiline plaan tingib samuti individuaalse lähenemise iga uuritava teema kohta kasutatavate küsimuste moodustamisel, kuna inimeste võime mäletada sündmuse on seotud nimetatud sündmuste omadustega (näit. sündmuse eripära, olulisus respondentile, sagedus). Seega mõjutab uuritav teema seda, kuidas midagi küsida saab. Samuti on võimalik vastamisel soovitada erinevaid sündmuste meenutamise strateegiaid, millest oleneb saadavate vastuste kvaliteet. Erilist tähelepanu tuleb küsimuste koostamisel pöörata aja rollile, kuna respondentil on piiratud võime täpselt määrata aega, möödunud ajavahemikke ja sündmuste toimumise hetki.

Arvestades eelpool toodud sotsioloogiliste küsimustikega seotud aspekte, jõudsin ma järeldusele, et nii küsimuste koostajast kui ka respondentist eeldatakse spetsiaalse mentaalse mudeli rakendamist sotsioloogiliste küsimustega seoses ning probleemid andmete valiidsusega võivad tuleneda just ettenähtud mentaalsete mudelite mitterakendamisest. Nimelt on sotsioloogilistel küsimustikel ühiskonnas oma roll, mis muudab nende küsimustike manustamise institutsionaliseeritud tegevuseks. Sotsioloogiliste küsimustike institutsioon kultuuris tervikuna eeldab institutsioonile vastava mentaalse mudeli rakendamist, s.t. respondent peab vastamiseks sisse võtma respondendi rolli. Siin võivad mõjutada respondenti aga motivatsiooni puudus vastava mentaalse mudeli kasutamiseks ning respondendi motivatsiooni suurendamiseks soovitatakse

mina kasutada sotsioloogiliste küsimustike koostajatel dialoogilist lähenemist, mis vähendaks respondendi vaeva küsimustele vastamisel. Teine probleem sotsioloogilistele küsimustikele kohase mentaalse mudeli kasutamiseks ongi seotud küsimuste koostaja poolega, kuna küsijad ei arvesta respondendi mentaalse mudeliga ja ka sellega, millele respondendil on võimalik vastata, mida ta saab mäletada ja teada. Kahtlemata suurem probleem tulemuste täpsuse seisukohast on just küsimuste koostajate poole peal, kuna neil on suurem roll küsimustike kui suhtlusaktide toimumises.

Antud olukord kujutab endast kahe poole - küsija ja respondendi - kommunikatsiooniakti ühe märgisüsteemi - sotsioloogiliste küsimustike koodi - raames, kuid küsija ei kasuta sellise akti jaoks kohast mentaalset mudelit, vaid eeldab, et küsimustele vastamine toimub sarnaselt tavavestlusega. Samas küsija ise ei kasuta tavavestlusele omaseid vahendeid, kuna küsimuste sõnastus ja vahel ka vastusevariandid on ette kindlaks määratud. Samuti eeldab küsija, et respondent lähtub kommunikatsiooniaktis talle ettenähtud staatusest, ilma et küsimuste esitamise käigus mingilgi viisil respondendile selgitataks, millised on ideaalse respondendi staatus ja sellega seotud tegevused.

Käesolevas uurimuses tutvustasin konversatsioonianalüüsi meetodeid ning nende rakendamisel sotsioloogilistele küsimustikele töötasin välja küsimustike struktuurilised reeglid ehk raamistikku. Kõige olulisem eristus sotsioloogiliste küsimustike ja teiste konversatsioonisüsteemide (tavavestluste, tseremooniade, kohtuvaidluste jne.) vahel on küsimustike küsimuste ettemääratus, millele võib lisanduda ka vastusevariantide ettemääratus. Selle tulemusel määrab küsija kogu küsimustiku suuna ja vormi, jättes respondendile piiratud võimalused suhtlusaktis osalemiseks. Samuti on sotsioloogilistele küsimustikele omane kõnevooru eest võistlemise mehhanismide puudumine, mis vähendab võimalusi koostööks ja selle kontrollimiseks, kas pooled on kommunikatsioonist aru saanud. Lähtuvalt sotsioloogiliste küsimustike struktuurist kujutavad küsimustikud endast küsimuste ja vastuste pidevat jada, milles respondent ei saa kunagi endale võtta küsija rolli ja küsija ei saa vastata respondendi küsimustele. Taolise möödarääkimise vähendamiseks soovitan mina ümber defineerida küsija ja respondendi klassikalised rollid ning asendada need vestlusliku dialoogiga, vastasel korral kujutab küsija alati endast respondendi jaoks "teist" või "võõrast", kellega

suhtlemine ei ole tavaline ega normaalne. “Oma” ja “võõra” vahelise piiri ületamine sotsioloogiliste küsimustike küsimuste esitamise käigus võib tuua endaga kaasa muutuse antavate vastuste kvaliteedis.

Nelja sotsioloogilise küsimustiku analüüsi käigus leidsin, et kahes neist (“Elanikkonna kultuuritarbimise uuring 2003” ja “Rahva ja eluruumide loendus 2000”) järgiti ühte sotsioloogiliste küsimustike koodi - kantseliiti, mille tulemusel ei tekkinud kontakti ega sidet küsija ja respondendi vahel. Kolmandas küsimustikus (Harju tänava küsitlus) esitati küsimus, mille vastustega seoti vastustes mitte esitatud kontseptsioonid, ning neljandas (Millist Tartut me tahame?) oli toodud väiteid võimalik tõlgendada väga mitmel viisil. Nende näidete põhjal illustreerisin ma sotsioloogiliste küsimustike kultuuri olukorda tänapäeva Eestis, et tuua välja võimalusi olukorra parendamiseks.

Antud valdkonna tulevikku vaadates, pakkusin ma välja kaks edasist uurimissuunda, mille abil oleks võimalik saada veelgi täpsemaid teadmisi sotsioloogiliste küsimustike staatuse ja toimimismehhanismide kohta: suuliste küsimustike puhul on võimalik kasutada keelevalangute uurimist (mille puhul tuleb arvestada igale keelele omaste kõnelemisviisidega) ning kirjalike küsimustike puhul silmade liikumist ja fikseerumist.

Käesolevas uurimuses tõin ma välja sotsioloogiliste küsimustike kommunikatiivse ja kognitiivse staatuse eripärad, mis eristavad küsimustike esitamisega seotud kommunikatsiooniakti tavavestlusest ja muudest institutsionaliseeritud tegevustest, andes seeläbi oma panuse sotsioloogilise küsimustiku kui kvantitatiivse meetodi kvalitatiivsemaks muutmiseks

6. Summary

This Master's thesis titled "The Status of Sociological Questionnaires: A Conversation-Analytical Approach" proposes a view that sociological questionnaires used in survey research have a special communicative and cognitive status compared with the question-and-answer sequences arising in ordinary communication conducted in natural language. The differences in cognitive status result from the fact that questions of sociological questionnaires constitute retrieval cues which determine the ecphoric information in the process of recalling and retrieval from memory, i.e. in each case the specific wording of a question forms the retrieval cue(s) which determine(s) the answer. The answers given to questions of questionnaires are also influenced by particular characteristics of investigated actions (frequency, salience, social desirability of actions). In connection with episodic memory, hazards related to false memories are illustrated, and in connection with semantic memory, the theory of mental models is detailed to show the strategies the respondents may use when answering to questions of sociological questionnaires.

The special communicative status of sociological questionnaires is outlined using the methods of conversation analysis. A thorough overview of the history, main features and the criticism of conversation analysis is provided in order to ground the application of this type of analysis. Even though conversation analysis is commonly taken to handle everyday conversations or talk-in-interaction, the extensive research in telephone conversations, talk used in courts, news interviews, psychiatric exams, etc. constitutes sufficient justification of handling sociological questionnaires which have the part of questions fixed in advance in writing (the questions may be read out by interviewees).

The thesis proposes a general framework of rules which govern sociological questionnaires. The rules are derived from concrete questionnaires, the specific analysis of which is also presented in the thesis. The most important structural rule is that the wording of questions (and, if necessary, answers to questions) of sociological questionnaires is fixed in advance. The consequences of this rule include the leading role of the person asking the questions and the minor role the respondent can play in answering to the questions. Other rules entail the requirement that the respondent is

expected to use in answering to questions a specific mental model, the limited mechanisms for co-operation and local control of understanding of communication by both parties, the preference of respondents for agreement resulting in the provision of good answers to questions, as well as the possibility that respondents use resources of semantic memory when answering to questions directed to episodic memory.

As a result, it may be stated that sociological questionnaires have a specific structure and that they require a different approach than questions asked in ordinary communication. As a possible means for obtaining more valid and accurate answers to sociological questionnaires the thesis recommends to transform questionnaires into more conversational communication acts or more friendly dialogues where respondents are explicitly told the aims, the directions and the reasons of the questionnaire, they are given feedback to every answer and appreciation is shown for their efforts.

The thesis gives an outline of the future possibilities to investigate sociological questionnaires which include the research in eye fixation patterns (written questionnaires) and the application of the theory of language spurts (oral questionnaires).

The detailed analysis of the psychological, memory-related, semiotic and conversational aspects of sociological questionnaires used in survey research resulted in the confirmation of the hypothesis stating the special cognitive and communicative status of sociological questionnaires and in the recommendation to explicitly display the aims of questionnaires, turning the communication act of asking questions and answering to questions into a friendly dialogue.

Kirjandus

- Allik, J. & Tulving, E. (2003). Ajas rändamine ja kronesteesia. *Akadeemia*, 5.
- Atkinson, J. M. (1992). Displaying neutrality: Formal aspects of informal court proceedings. Teoses: P. Drew & J. Heritage (toim.). *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Atkinson, J. M. & Drew, P. (1979). *Order in Court: The Organisation of Verbal Interaction in Judicial Settings*. London: Macmillan.
- Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. London: Oxford University Press.
- Babbie, E. (1990). *Survey Research Methods*. Belmont: Wadsworth.
- Barthes, R. (1985). *The Fashion System*. London: Cape.
- Beaugrande, R. de (1991). *Linguistic Theory: The Discourse of Fundamental Works*. London: Longman.
- Bergmann, J. R. (1992). Veiled morality: Notes on discretion in psychiatry. Teoses: P. Drew & J. Heritage (toim.). *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Billiet, J. B., Waterplas, L. & Loosveldt, G. (1992). Context effects as substantive data in social surveys. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Context Effects in Social and Psychological Research*. New York: Springer-Verlag.
- Black, T. R. (1999). *Doing Quantitative Research in the Social Sciences: An Integrated Approach to Research Design, Measurement and Statistics*. London: Sage.
- Bodenhause, G. V. (1992). Information-processing functions of generic knowledge structures and their role in context effects in social judgment. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Context Effects in Social and Psychological Research*. New York: Springer-Verlag.
- Bouma, G. D. & Atkinson, G. B. J. (1995). *A Handbook of Social Science Research*. Oxford: Oxford University Press.
- Bourdieu, P. (1986). *Distinction: A Social Critique of Judgement of Taste*. London: Routledge.

- Bradburn, N. M. (1992). What have we learned? Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Context Effects in Social and Psychological Research*. New York: Springer-Verlag.
- Bradburn, N. M. & Sudman, S. (1981). *Improving Interview Method and Questionnaire Design*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Brewer, W. F. (1994). Autobiographical memory and survey research. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports*. New York: Springer-Verlag.
- Carpenter, P. A. & Just, M. A. (1981). Cognitive processes in reading: Models based on readers' eye fixations. Teoses: A. M. Lesgold & C. A. Perfetti (toim.). *Interactive Processes in Reading*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Chafe, W. L. (1970). *Meaning and the Structure of Language*. Chicago: University of Chicago Press.
- Chafe, W. L. (1973). Language and memory. *Language*, 49 (2).
- Chafe, W. L. (1974). Language and consciousness. *Language*, 50 (1).
- Chafe, W. L. (toim.) (1980a). *The Pear Stories: Cognitive, Cultural, and Linguistic Aspects of Narrative Production*. Norwood: Ablex.
- Chafe, W. L. (1980b). The deployment of consciousness in the production of a narrative. Teoses: W. L. Chafe (toim.). *The Pear Stories: Cognitive, Cultural, and Linguistic Aspects of Narrative Production*. Norwood: Ablex.
- Chafe, W. L. (1982). Integration and involvement in speaking, writing, and oral literature. Teoses: D. Tannen (toim.). *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*. Norwood: Ablex.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Clayman, S. E. (1992). Footing in the achievement of neutrality: The case of news-interview discourse. Teoses: P. Drew & J. Heritage (toim.). *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Èmejrková, S. & Prevignano, C. L. (2003). On conversation analysis: An interview with Emanuel A. Schegloff. Teoses: C. L. Prevignano & P. J. Thibault (toim.).

- Discussing Conversation Analysis: The Work of Emanuel A. Schegloff.*
Amsterdam: John Benjamins.
- van Dijk, T. & Kintsch, W. (1983). *Strategies of Discourse Comprehension.* New York: Academic Press.
- Drew, P. (1992). Contested evidence in courtroom cross-examination: The case of a trial for rape. Teoses: P. Drew & J. Heritage (toim.). *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Drew, P. & Heritage, J. (1992). *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Eco, U. (1976). *A Theory of Semiotics.* Bloomington: Indiana University Press.
- Eesti Keskerakonna Euroopa Liidu otsuste eelnõude hääletamise tulemused. Kättesaadav internetist: http://www.keskerakond.ee/failid/EL_otsuste_h22letamine.doc.
- Elanikkonna kultuuritarbimise uuringu aruanne. Kättesaadav internetist: http://www.kul.ee/failid/Kultuuritarbimise_uuringu_aruanne_juuni_2003_taiendatud.doc.
- Garfinkel, H. (1972a). Studies of the routine grounds of everyday activities. Teoses: D. Sudnow (toim.). *Studies in Social Interaction.* New York: The Free Press.
- Garfinkel, H. (1972b). Remarks on ethnomethodology. Teoses: J. J. Gumperz & D. Hymes (toim.). *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication.* New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Gary, M. & Loftus, E. F. (1994). Repressed memories of childhood trauma: Could some of them be suggested? *USA Today Magazine*, 122 (2584).
- Giddens, A. (1976). *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies.* London: Hutchinson.
- Gillham, B. (2000a). *Case Study Research Methods.* London: Continuum.
- Gillham, B. (2000b). *Developing a Questionnaire.* London: Continuum.
- Grabe, M., Antes, J., Thorson, I. & Kahn, H. (1987). Eye fixation patterns during informed and uninformed comprehension monitoring. *Journal of Reading Behavior*, XIX (2).

- Greatbatch, D. (1992). On the management of disagreement between news interviewees. Teoses: P. Drew & J. Heritage (toim.). *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. Teoses: P. Cole & J. Morgan (toim.). *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press.
- Grimshaw, A. D. (toim.) (1990). *Conflict Talk: Sociolinguistic Investigations of Arguments in Conversations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ten Have, P. (1999). *Doing Conversation Analysis: A Practical Guide*. London: Sage.
- Heritage, J. (1997). Conversation analysis and institutional talk: Analysing data. Teoses: D. Silverman (toim.). *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*. London: Sage.
- Heritage, J. & Greatbatch, D. (1991). On the institutional character of institutional talk: The case of news interviews. Teoses: D. Boden & D. H. Zimmerman (toim.). *Talk and Social Structure: Studies in Ethnomethodology and Conversation Analysis*. Berkeley: University of California Press.
- Ivanov, V. V., Lotman, J. M., Pjatigorskij, A. M., Toporov, V. N. & Uspenskij, B. A. (1998). *Kultuurisemiootika teesid*. Tartu: Tartu Semiootika Raamatukogu I.
- Jakobson, R. (1981). Linguistics and poetics. Teoses: R. Jakobson. *Selected Writings III. Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*. The Hague: Mouton.
- Johnson-Laird, P. N. (1983). *Mental Models: Towards a Cognitive Science of Language, Inference and Consciousness*. Cambridge: Harvard University Press.
- Knowles, E. S., Coker, M. C., Cook, D. A., Diercks, S. R., Irwin, M. E., Lundeen, E. J., Neville, J. W. & Sibicky, M. E. (1992). Order effects within personality measures. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Context Effects in Social and Psychological Research*. New York: Springer-Verlag.
- Krosnick, J. A. (1992). The impact of cognitive sophistication and attitude importance on response-order and question-order effects. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Context Effects in Social and Psychological Research*. New York: Springer-Verlag.
- Leedy, P. D. & Ormrod, J. E. (1989). *Practical Research: Planning and Design*. New Jersey: Pearson.

- Lesser, R. (2003). When conversation is not normal: The role of conversation analysis in language pathology. Teoses: C. L. Prevignano & P. J. Thibault (toim.). *Discussing Conversation Analysis: The Work of Emanuel A. Schegloff*. Amsterdam: John Benjamins.
- Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lévi-Strauss, C. (1978). *The Origin of Table Manners*. New York: Harper and Row.
- Loftus, E. F. (1997). Creating false memories. *Scientific American*, 277 (3).
- Loftus, E. F. (1999). Remembering what never happened. Teoses: E. Tulving (toim.). *Memory, Consciousness, and the Brain: The Tallinn Conference*. Philadelphia: Psychology Press.
- Loftus, E. F. (2002). Memory faults and fixes. *Issues in Science & Technology*, 18 (4).
- Loftus, E. F. (2003). Our changeable memories: Legal and practical implications. *Neuroscience*, 4.
- Loftus, E. F. & Hoffman, H. G. (1989). Misinformation and memory: The creation of new memories. *Journal of Experimental Psychology*, 118 (1).
- Loftus, E. F. & Ketcham, K. (1996). *The Myth of Repressed Memory: False Memories and Allegations of Sexual Abuse*. New York: St. Martin's Press.
- Lotman, J. (1991). Kunst modelleerivate süsteemide reas. Teoses: J. Lotman. *Kultuurisemiootika: Tekst - kirjandus - kultuur*. Tallinn: Olion.
- Lotman, J. (2004). *Filmisemiootika*. Tallinn: Varrak.
- Martin, L. L. & Harlow, T. F. (1992). Basking and brooding: The motivating effects of filter questions in surveys. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Context Effects in Social and Psychological Research*. New York: Springer-Verlag.
- Means, B., Swan, G. E., Jobe, J. B. & Esposito, J. L. (1994). The effects of estimation strategies on the accuracy of respondents' reports of cigarette smoking. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports*. New York: Springer-Verlag.
- Mehan, H. (1990). Oracular reasoning in a psychiatric exam: The resolution of conflict in language. Teoses: A. D. Grimshaw (toim.). *Conflict Talk: Sociolinguistic Investigations of Arguments in Conversations*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Menon, G. (1994). Judgements of behavioral frequencies: Memory search and retrieval strategies. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports*. New York: Springer-Verlag.
- Millist Tartut me tahame? (2004a). *Tartu Postimees*, 23.01.2004. [Küsimustik]
- Millist Tartut me tahame? (2004b). *Tartu Postimees*, 18.02.2004. [Küsitluse tulemused]
- Muter, P. (1978). Recognition failure of recallable words in semantic memory. *Memory & Cognition*, 6 (1).
- O'Donnell, K. (1990). Difference and dominance: How labor and management talk conflict. Teoses: A. D. Grimshaw (toim.). *Conflict Talk: Sociolinguistic Investigations of Arguments in Conversations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ostrom, T. M., Betz, A. L. & Skowronski, J. J. (1992). Cognitive representation of bipolar survey items. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Context Effects in Social and Psychological Research*. New York: Springer-Verlag.
- The Oxford Handbook of Memory*. (2000). E. Tulving & F. I. M. Craik (toim.). Oxford: Oxford University Press.
- Philips, S. U. (1990). The judge as third party in American trial-court conflict talk. Teoses: A. D. Grimshaw (toim.). *Conflict Talk: Sociolinguistic Investigations of Arguments in Conversations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Piaget, J. (1974). *The Language and Thought of the Child*. New York: Meridian Books.
- Piattelli-Palmarini, M. (toim.) (1980). *Language and Learning: The Debate Between Jean Piaget and Noam Chomsky*. Cambridge: MIT Press.
- Pitcher, E. G. & Prelinger, E. (1963). *Children Tell Stories: An Analysis of Fantasy*. New York: International Universities Press. (Viidatud Sacks, 1992a kaudu.)
- The Postmodernism Generator*. Kättesaadav internetist: <http://www.elsewhere.org/cgi-bin/postmodern>.
- Prevignano, C. L. & Thibault, P. J. (toim.) (2003). *Discussing Conversation Analysis: The Work of Emanuel A. Schegloff*. Amsterdam: John Benjamins.
- Propp, V. (1958). *Morphology of the Folk-Tale*. Bloomington: Indiana University Press.
- Rahva ja eluruumide loendus 2000. Loenduslehtede vormi isikuleht kättesaadav internetist: <http://www.stat.ee/13978>.

- Raudaskoski, P. (2003). Users' interpretations at a computer tutorial: Detecting (causes) of misunderstandings. Teoses: C. L. Prevignano & P. J. Thibault (toim.). *Discussing Conversation Analysis: The Work of Emanuel A. Schegloff*. Amsterdam: John Benjamins.
- Robson, C. (1993). *Real World Research*. Oxford: Blackwell.
- Roediger, H. L. III (1999). Why retrieval is the key process in understanding human memory. Teoses: E. Tulving (toim.). *Memory, Consciousness, and the Brain: The Tallinn Conference*. Philadelphia: Psychology Press.
- Sacks, H. (1972a). On the analyzability of stories by children. Teoses: J. J. Gumperz & D. Hymes (toim.). *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Sacks, H. (1972b). Notes on police assessment of moral character. Teoses: D. Sudnow (toim.). *Studies in Social Interaction*. New York: The Free Press.
- Sacks, H. (1974). An analysis of the course of a joke's telling in conversation. Teoses: R. Bauman & J. Sherzer (toim.). *Explorations in the Ethnography of Speaking*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sacks, H. (1984a). Notes on methodology. Teoses: J. M. Atkinson & J. Heritage (toim.). *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sacks, H. (1984b). On doing "being ordinary". Teoses: J. M. Atkinson & J. Heritage (toim.). *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sacks, H. (1987). On the preferences for agreement and contiguity in sequences in conversation. Teoses: G. Button & J. R. E. Lee (toim.). *Talk and Social Organization*. Philadelphia: Multilingual Matters.
- Sacks, H. (1989). Lectures 1964-1965. *Human Studies*, 12 (3-4).
- Sacks, H. (1992a). *Lectures on Conversation*. Köide I. Oxford: Blackwell.
- Sacks, H. (1992b). *Lectures on Conversation*. Köide II. Oxford: Blackwell.
- Sacks, H. & Schegloff, E. A. (1979). Two preferences in the organization of reference to persons in conversation and their interaction. Teoses: G. Psathas (toim.). *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*. New York: Irvington.

- Sacks, H., Schegloff, E. A. & Jefferson, G. (1974). A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language*, 50 (4).
- Salancik, G. R. & Brand, J. F. (1992). Context influences on the meaning of work. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Context Effects in Social and Psychological Research*. New York: Springer-Verlag.
- Saussure, F. de (1959). *Course in General Linguistics*. New York: Philosophical Library.
- Savisaar, E. (2002a). Milleks tallinlastele rahvaküsitlus? *Postimees*, 27.06.2002.
- Savisaar, E. (2002b). Autoriteedi küsimus. *Postimees*, 08.08.2002.
- Savisaar, E. (2003). Keskerakonna esimehe Edgar Savisaare poliitiline ettekanne. Kättesaadav internetist: http://www.keskerakond.ee/failid/Edgar_Savisaare_poliitiline_ettekanne_IX_kongrssi.doc.
- Schegloff, E. A. (1968). Sequencing in conversational openings. *American Anthropologist*, 70 (6).
- Schegloff, E. A. (2003). Response. Teoses: C. L. Prevignano & P. J. Thibault (toim.). *Discussing Conversation Analysis: The Work of Emanuel A. Schegloff*. Amsterdam: John Benjamins.
- Schegloff, E. A., Jefferson, G. & Sacks, H. (1977). The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. *Language*, 53 (2).
- Schegloff, E. A. & Sacks, H. (1973). Opening up closings. *Semiotica*, VIII (4).
- Schaeffer, N. C. (1994). Errors of experience: Response errors in reports about child support and their implications for questionnaire design. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports*. New York: Springer-Verlag.
- Schuman, H. (1992). Context effects: State of the past/state of the art. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Context Effects in Social and Psychological Research*. New York: Springer-Verlag.
- Schwarz, N. & Bohner, G. (2001). Attitudes, persuasion and behavior. Teoses: A. Tesser & N. Schwarz (toim.). *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intrapersonal Processes*. Oxford: Blackwell.
- Schwarz, N., Hippler, H.-J. & Noelle-Neumann, E. (1992). A cognitive model of response-order effects in survey measurement. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman

- (toim.). *Context Effects in Social and Psychological Research*. New York: Springer-Verlag.
- Schwarz, N., Hippler, H.-J. & Noelle-Neumann, E. (1994). Retrospective reports: The impact of response formats. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports*. New York: Springer-Verlag.
- Schwarz, N. & Oyserman, D. (2001). Asking questions about behavior: Cognition, communication, and questionnaire construction. *American Journal of Evaluation*, 22 (2).
- Schwarz, N. & Sudman, S. (toim.) (1992). *Context Effects in Social and Psychological Research*. New York: Springer-Verlag.
- Schwarz, N. & Sudman, S. (toim.) (1994). *Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports*. New York: Springer-Verlag.
- Schwarz, N. & Sudman, S. (1996). *Answering Questions: Methodology for Determining Cognitive and Communicative Processes in Survey Research*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Searle, J. R. (1969). *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shannon, C. & Weaver, W. (1949). *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana: University of Illinois Press.
- Sinclair, J. M. & Coulthard, M. (1975). *Towards an Analysis of Discourse: The English Used by Teachers and Pupils*. London: Oxford University Press.
- Smith, A. F. & Jobe, J. B. (1994). Validity of reports of long-term dietary memories: Data and a model. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports*. New York: Springer-Verlag.
- Strack, F. (1992). "Order effects" in survey research: Activation and information functions of preceding questions. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Context Effects in Social and Psychological Research*. New York: Springer-Verlag.
- Tallinna elanike esimehe küsitlus tuleb Harju tänava teemal. BNS. *Postimees*, 23.05.2002.

- Tarnai, J. & Dillman, D. A. (1992). Questionnaire context as a source of response differences in mail and telephone surveys. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Context Effects in Social and Psychological Research*. New York: Springer-Verlag.
- Tourangeau, R. (1992). Context effects on responses to attitude questions: Attitudes as memory structures. Teoses: N. Schwarz & S. Sudman (toim.). *Context Effects in Social and Psychological Research*. New York: Springer-Verlag.
- Tulving, E. (1972). Episodic and semantic memory. Teoses: E. Tulving & W. Donaldson (toim.). *Organization of Memory*. New York: Academic Press.
- Tulving, E. (1983). *Elements of Episodic Memory*. Oxford: Clarendon Press.
- Tulving, E. (1985). How many memory systems are there? *American Psychologist*, 40 (4).
- Tulving, E. (2002). *Mälu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tulving, E., Kapur, S., Craik, F. I. M., Moscovitch, M. & Houle, S. (1994). Hemispheric encoding / retrieval asymmetry in episodic memory: Positron emission tomography findings. *Proceedings of National Academy of Sciences U.S.A.*, 91.
- Tulving, E. & Pearlstone, Z. (1966). Availability versus accessibility of information in memory for words. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 5.
- Väljataga, M. (2003). Kultuurioptimistid. *Areen*, 05.09.2003.

Lisa 1: “Elanikkonna kultuuritarbimise uuring 2003” küsimustik

Eesti kultuuriministeeriumi tellitud “Elanikkonna kultuuritarbimise uuring 2003” viis läbi 2003. aasta 28. mail-6. juunil sotsiaal- ja turu-uuringute firma Saar Poll. Uuringus intervjueeriti 1500 inimest ning intervjuud põhinesid järgnevalt esitatud küsimustikul, mida on kasutatud hr. Saare nõusolekul (eravestlus, 03.05.2003).

									1
--	--	--	--	--	--	--	--	--	---

ankeedi intervjuueerija
jrk nr kood

Tere! Mina olen sotsiaal- ja turu-uuringute firma Saar Poll küsitleja. Minu nimi on _____ Toimumas on Eesti elanikkonna küsitlus, mille teemaks on kultuur. Kas Te leiaksite pisut aega, et vastata mõnele küsimustele?

Kõigepealt räägime teatrist.

T1. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul käinud vaatamas teatrietendusi, ükskõik kas sõnalisi-, muusikalisi- või tantsuetendusi? LUGEGE ETTE

- üldse ei ole.....	0	-» JÄTKAKE T8 lk 4
- 1 – 2 korda.....	1	
- 3 – 10 korda.....	2	
- rohkem kui 10 korda.....	3	-» KÜSIGE T2
- RASKE ÖELDA.....	9	

T2. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul külastanud teatrietendusi järgmistes kohtades? ULATAGE KAART T2, T3. LUGEGE KATEGOORIAD A – C ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS

		Üldse ei ole	1 – 2 korda	Rohkem	RASKE ÖELDA
A	Oma linnas/ maakonnas	0	1	2	9
B	Mujal Eestis	0	1	2	9
C	Välismaal	0	1	2	9

T3. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul külastanud teatrietendusi järgmistes ruumides, hoonetes? KAART T2, T3. LUGEGE KATEGOORIAD A – D ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS

		Üldse ei ole	1 – 2 korda	Rohkem	RASKE ÖELDA
A	Teatrimajades	0	1	2	9
B	Kultuurimajades või klubides	0	1	2	9

C	Koolides	0	1	2	9
D	Alternatiivsetes mägupaikades nagu näiteks mõisad, varemed, talud, vabaõhulavad, jne	0	1	2	9

T4. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul külastanud mõne alljärgneva teatri etendust? ULATAGE KAART T4, T5. LUGEGE KATEGOORIAD A – U ETTE JA MÄRKIGE VEERUS T4 ÜKS VASTUS IGAS REAS.

T5. Millised Eesti teatrid Teile kõige rohkem meeldivad? Milliseid teatreid Te sooviksite võimaluse korral sagedamini külastada? KAART T4, T5. MÄRKIGE KUNI KOLM VASTUST VEERGU T5.

		T4.					T5.
		Üldse ei ole	1 – 2 korda	Umbes 3 – 10 korda	Rohkem	RÕ	
A	Rahvusooper Estonia	0	1	2	3	9	1
B	Eesti Draamateater	0	1	2	3	9	2
C	Eesti Riiklik Vene Draamateater	0	1	2	3	9	3
D	Eesti Riiklik Nukuteater	0	1	2	3	9	4
E	Teater Vanalinnastudio	0	1	2	3	9	5
F	Tallinna Linnateater	0	1	2	3	9	6
G	Teater Vanemuine	0	1	2	3	9	7
H	Teater Ugala	0	1	2	3	9	8
I	Teater Endla	0	1	2	3	9	9
J	Rakvere Teater	0	1	2	3	9	10
K	VAT Teater	0	1	2	3	9	11
L	Von Krahli Teater	0	1	2	3	9	12
M	Studio Theatrum	0	1	2	3	9	13
N	Kuressaare Linnateater	0	1	2	3	9	14
O	Teater Ilmarine	0	1	2	3	9	15
P	Teater Tuuleveski	0	1	2	3	9	16
Q	Teater Lepatriinu	0	1	2	3	9	17
R	Salong Teater	0	1	2	3	9	18
S	Teater Varius	0	1	2	3	9	19
T	Mõni muu eesti väiketeater	0	1	2	3	9	20
U	Mõni välismaa trupp	0	1	2	3	9	21
	<i>RASKE ÖELDA/ EI OLE SELLIST</i>						99

T6. Kuivõrd suurt huvi pakuvad Teile järgnevad näidendid, etendused?

ULATAGE KAART T6. LUGEGE KATEGOORIAD A – M ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Suurt huvi	Mõningast huvi	Ei paku huvi	RASKE ÖELDA
A	Kaasaegsed näidendid	3	2	1	9
B	Klassikalised näidendid	3	2	1	9
C	Kogupere näidendid	3	2	1	9
D	Komöödiad	3	2	1	9
E	Lastenäidendid	3	2	1	9
F	Noortenäidendid	3	2	1	9
G	Tantsuetendused, balletid	3	2	1	9
H	Ooperid	3	2	1	9
I	Operetid	3	2	1	9
J	Muusikalid	3	2	1	9
K	Kooliprogrammis olevate teoste lavastused	3	2	1	9
L	Eksperimentaalsed, üllatavad lavastused	3	2	1	9
M	Sotsiaalsed- ja probleemnäidendid	3	2	1	9

T7. Kust Te hangite informatsiooni teatrite ja teatrietenduste kohta?

ULATAGE KAART T7. LUGEGE KATEGOORIAD A – H ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Sageli	Mõnikord	Mitte kunagi	RASKE ÖELDA
A	Üldloetavad ajalehed, ajakirjad	3	2	1	9
B	Kultuuriajakirjandus	3	2	1	9
C	Internet	3	2	1	9
D	Television	3	2	1	9
E	Raadio	3	2	1	9
F	Tänavareklaam, tänavaplakatid	3	2	1	9
G	Teatrite infolehed, brošüürid, reklaamplakatid teatrites	3	2	1	9
H	Sõbrad, tuttavad, töökaaslased	3	2	1	9

VASTAVAD KÕIK

T8. Mis on peamised põhjused, miks Te ei käi (sagedamini) teatris? ULATAGE KAART T8. MÄRKIGE KUNI KOLM VASTUST.

Minu elukoha läheduses ei ole teatreid	1	-» T9
Mul ei ole kaaslast, kellega minna	2	
Teatripiletite hinnad on liiga kallid	3	
Pole transporti/ halvad transpordivõimalused	4	
Mulle ei meeldi teatris käia, see ei huvita mind	5	
Õhtuti ei ole turvaline väljas käia	6	
Ei ole vaba aega	7	
Pean hoolitsema oma pereliikmete eest (väikesed lapsed, haiged, jne)	8	
Mul on teatri, teatrietenduste kohta vähe infot	9	
Minu tervisliku seisundi/ puude tõttu on mul teatreid äärmiselt keerukas külastada	10	
Teatripileteid on raske saada, teatripiletite müük ei ole eriti hästi organiseeritud	11	
Teatrites ei ole mind huvitavaid etendusi	12	
Muu põhjus, milline? KIRJUTAGE:	13	
<i>KÄIN TEATRIS PIISAVALT SAGELI</i>	95	-» T10
<i>RASKE ÕELDA</i>	99	-» T9

T9. Palun öelge, aga kas Te sooviksite (sagedamini) teatris käia?

- jah..... 1
- ei..... 2
- RASKE ÕELDA..... 9

T10. Palun öelge, mis on Teie jaoks taskukohane teatripileti hind?

RASKE ÕELDA..... 999

T11. Järgnevalt loen Teile ette erinevaid väiteid teatri kohta. Palun öelge iga väite kohta, kuivõrd Te sellega nõustute? ULATAGE KAART T11. LUGEGE KATEGOORIAD A – I ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Täiesti nõus	Pigem nõus	Pigem ei ole nõus	Üldse ei ole nõus	RÖ
A	Teatriskäimine on minu jaoks üks parimaid vaba aja veetmise vorme	4	3	2	1	9
B	Teatriskäimine tõstab minu mainet minu suhtlusringkonnas	4	3	2	1	9
C	Teater on minu jaoks raskesti arusaadav, liiga keeruline	4	3	2	1	9
D	Teater on üks olulisemaid osasid Eesti kultuurist	4	3	2	1	9
E	Teater on kallid ja prestiižikas vaba aja veetmise vorm	4	3	2	1	9
F	Teater on rohkem linnarahva lõbustus	4	3	2	1	9
G	Teater on vanamoodne	4	3	2	1	9
H	Teater on igand, mis ei sure välja senikaua kuni riik teda maksumaksja raha eest poputab	4	3	2	1	9
I	Riiklike suurteatrite aeg on möödas, varem või hiljem söövad eratrupid ja projektid nad välja	4	3	2	1	9

T12. Kui võrrelda Teie teatris käimise sagedust praegu ja umbes kümme aastat tagasi, enne Eesti taasiseseisvumist, siis kas praegusel ajal Te käite teatris ... ? LUGEGE ETTE

- rohkem 3
- umbes sama palju..... 2
- vähem..... 1
- EI OSKA HINNATA, SEST OLEN LIIGA NOOR..... 8
- RASKE ÖELDA..... 9

Vahetame teemat. Nüüd räägime filmidest ja kinost.

F1. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul vaadanud filme ... ? ULATAGE KAART F1. LUGEGE KATEGOORIAD A – I ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS

		Üldse ei ole	1 – 2 korda	3 – 10 korda	Rohkem kui 10	RÕ
A	Mõnes oma linna/ maakonna kinos	0	1	2	3	9
B	Mõnes kinos, mis asub mujal Eestis	0	1	2	3	9
C	Mõnes kultuurimajas, seltsimajas, teatris	0	1	2	3	9
D	Koolis	0	1	2	3	9
E	Raamatukogus	0	1	2	3	9
F	Kinobussis	0	1	2	3	9
G	Vabas õhus	0	1	2	3	9
H	Filmifestivalidel Eestis	0	1	2	3	9
I	Välismaal	0	1	2	3	9

F2. Kui sageli Te vaatate filme ... ? ULATAGE KAART F2. LUGEGE KATEGOORIAD A – D ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS

		Iga päev	Mitu korda nädalas	Kord nädalas	1 – 3 korda kuus	Harvem	Üldse ei vaata	RÕ
A	Televiisorist	5	4	3	2	1	0	9
B	Videolt (ükskõik kas kodus või kusagil mujal)	5	4	3	2	1	0	9
C	DVD –lt (ükskõik kas kodus või kusagil mujal)	5	4	3	2	1	0	9
D	Internetist	5	4	3	2	1	0	9

KONTROLLKÜSIMUS INTERVJUEERIJAJAOKS:

F0. KAS VASTAJA ON VIIMASE 12 KUU JOOKSUL VAADANUD FILME (F1 VÕI F2 ON VÄHEMALT ÜHEL KORRAL MÄRGITUD KOOD 1, 2, 3, 4 VÕI 5)

JAH..... 1 -» JÄTKAKE TEKST ENNE F3
 EI..... 2 -» JÄTKAKE F7

KÜSIMUS F3 KÜSIGE SIIS, KUI RESPONDENT VAATAB FILME VIDEOLT VÕI DVD-LT (KÜSIMUSES F2 EI OLE MÄRGITUD REAS B JA C KOOD "0"), ÜLEJÄÄNUD JÄTKAKE F4.

F3. Kust Te hangite video ja/või DVD-salvestisi? ULATAGE KAART F3. LUGEGE KATEGOORIAD A – J ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Sageli	Mõnikord	Mitte kunagi	RASKE ÕELDA	
A	Salvestate ise	3	2	1	9	
B	Laenate:	Filmilaenutusest	3	2	1	9
C		Sõpradelt	3	2	1	9
D		Raamatukogust	3	2	1	9
E	Ostate:	Turult või tänavakauplejatelt	3	2	1	9
F		Ostukeskusest	3	2	1	9
G		Filmipoest	3	2	1	9
H		Kataloogidest	3	2	1	9
I		Interneti kauplustest	3	2	1	9
J		Välismaalt	3	2	1	9

F4. Kust Te hangite informatsiooni filmide ja filmielu sündmuste kohta? ULATAGE KAART F4. LUGEGE KATEGOORIAD A – K ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Sageli	Mõnikord	Mitte kunagi	RASKE ÕELDA
A	Üldloetavad ajalehed	3	2	1	9
B	Noorteajakirjad	3	2	1	9
C	Seltskonnaajakirjad	3	2	1	9
D	Kultuuriajakirjandus	3	2	1	9
E	Internet	3	2	1	9
F	Television	3	2	1	9
G	Raadio	3	2	1	9
H	Kinodes väljas olev reklaam	3	2	1	9
I	Kinodes enne filme näidatavad tutvustused	3	2	1	9
J	Tänavareklaam, tänavaplakatid	3	2	1	9
K	Sõbrad, tuttavad, töökaaslased	3	2	1	9

F5. Palun öelge, kuivõrd suurt huvi pakuvad Teile järgnevad filmid? ULATAGE KAART F5. LUGEGE KATEGOORIAD 1 – 27 ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Suurt huvi	Mõningast huvi	Ei paku huvi	RASKE ÖELDA
1	Meelelahutusfilm	3	2	1	9
2	Väärtfilm	3	2	1	9
	Filmiliik:				
3	Mängufilm	3	2	1	9
4	Dokumentaalfilm	3	2	1	9
5	Animafilm (multifilm)	3	2	1	9
6	Seriaal	3	2	1	9
7	Loodusfilm	3	2	1	9
8	Hariduslikud filmid, õppefilmid	3	2	1	9
	Žanr:				
9	Põnevusfilm, seiklusfilm	3	2	1	9
10	Filmiklassika	3	2	1	9
11	Komöödiafilm	3	2	1	9
12	Draama	3	2	1	9
13	Fantastika, ulmefilm	3	2	1	9
14	Muusikafilm	3	2	1	9
15	Sõjafilm	3	2	1	9
16	Melodraama	3	2	1	9
17	Vestern	3	2	1	9
18	Kriminaalfilm	3	2	1	9
19	Ajastufilm, ajalooline film	3	2	1	9
20	Koguperefilm	3	2	1	9
21	Lastefilm	3	2	1	9
22	Erootiline film	3	2	1	9
	Tootja maa:				
23	Eestis toodetud filmid	3	2	1	9
24	USA-s toodetud filmid	3	2	1	9
25	Venemaal toodetud filmid	3	2	1	9
26	Euroopas toodetud filmid	3	2	1	9
27	Aasias toodetud filmid	3	2	1	9

F6. Palun hinnake järgnevaid kinode ja filmiga seonduvaid tegureid, arvestades viimast 5 aastat. ULATAGE KAART F6. LUGEGE KATEGORIA A – H ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Väga kõrge	Pigem kõrge	Pigem madal	Väga madal	RASKE ÖELDA
A	Kinode arv Teie elukoha läheduses	4	3	2	1	9
B	Teie elukoha läheduses olevate kinode ruumide sobivus, mugavus	4	3	2	1	9
C	Filmide näitamise kvaliteet Teie elukoha läheduses olevates kinodes	4	3	2	1	9
D	Teie elukoha läheduses olevates kinodes näidatavate filmide sisuline tase	4	3	2	1	9
E	Avalik-õiguslikus Eesti Televisioonis näidatavate filmide üldine tase	4	3	2	1	9
F	Eestis toimuvatel filmifestivalidel näidatavate filmide üldine tase	4	3	2	1	9
G	Eesti filmikriitika tase	4	3	2	1	9
H	Eesti filmiajakirjanduse tase	4	3	2	1	9

VASTAVAD KÕIK

F7. Mis on peamised põhjused, miks Te ei käi (sagedamini) kinos? ULATAGE KAART F7. MÄRKIGE KUNI KOLM VASTUST.

Minu elukoha läheduses ei ole kinosid	1	-» F8
Mul ei ole kaaslast, kellega minna	2	
Kinopiletite hinnad on liiga kallid	3	
Mulle ei meeldi kinos käia	4	
Pole transporti/ halvad transpordivõimalused	5	
Õhtuti ei ole turvaline väljas käia	6	
Ei ole vaba aega	7	
Pean hoolitsema oma pereliikmete eest (väikesed lapsed, haiged, jne)	8	
Mul on kinodes näidatavate filmide kohta vähe infot	9	
Minu tervisliku seisundi/ puude tõttu on mul kinos äärmiselt keerukas käia	10	
Kinodes on vähe mind huvitavaid filme	11	
Minu elukoha läheduses olevad kinode ruumid ja filmide näitamise tehniline tase jätab soovida	12	

Muu põhjus, milline? <i>KIRJUTAGE:</i>	13	
<i>KÄIN KINOS PIISAVALT SAGELI</i>	95	-» F9
<i>RASKE ÕELDA</i>	99	-» F8

F8 Palun öelge, aga kas Te sooviksite (sagedamini) kinos käia?

- jah..... 1
- ei..... 2
- *RASKE ÕELDA*..... 9

F9. Palun öelge, mis on Teie jaoks taskukohane kinopileti hind?

RASKE ÕELDA..... 999

F10. Järgnevalt loen Teile ette erinevaid väiteid kino kohta. Palun öelge iga väite kohta, kuivõrd Te sellega nõustute? *ULATAGE KAART F10. LUGEGE KATEGOORIAD A – F ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.*

		Täiesti nõus	Pigem nõus	Pigem ei ole nõus	Üldse ei ole nõus	RÕ
A	Kinoskäimise kultuur on Eestis kõrgel tasemel	4	3	2	1	9
B	Kinos käimine on minu jaoks üks parimaid vaba aja veetmise vorme	4	3	2	1	9
C	Kinos käivad enamasti rikkad inimesed	4	3	2	1	9
D	Eesti kinodes tuleks näidata rohkem Eesti filme	4	3	2	1	9
E	Eesti kinodes näidatakse liiga vähe väärtfilme	4	3	2	1	9
F	Eesti kinodes näidatakse liiga palju Ameerika filme	4	3	2	1	9

F11. Kui võrrelda Teie kinos käimise sagedust praegu ja umbes kümmekond aastat tagasi, enne Eesti taasiseseisvumist, siis kas praegusel ajal Te käite kinos ... ? *LUGEGE ETTE*

- rohkem..... 3
- umbes sama palju..... 2
- vähem..... 1
- *EI OSKA HINNATA, SEST OLEN LIIGA NOOR*..... 8
- *RASKE ÕELDA*..... 9

Ja nüüd räägime raamatutest.

L1. Palun öelge, kui palju raamatuid Teil umbes kodus on? VAJADUSEL LUGEGETTE

- mitte ühtegi.....	0	-» JÄTKAKE L8 lk 14
- kuni 100 teost.....	1	
- 101—500 teost.....	2	
- 501—1000.....	3	
- 1001—2000.....	4	-» KÜSIGE L2
- 2001—5000.....	5	
- rohkem	6	
- RASKE ÖELDA.....	9	

L2. Palun öelge, kui palju, umbes, on Teil kodus raamatuid, mis on ilmunud ... ?
 ULATAGE KAART L2, L3. LUGEGETE KATEGOORIAD A – F ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		mitte ühtegi	1 - 50	51 - 100	101 - 500	Rohkem	RASKE ÖELDA
A	Enne I maailmasõda (enne 1918)	0	1	2	3	4	9
B	Eesti Vabariigi ajal (1918 – 1940)	0	1	2	3	4	9
C	1941—1944	0	1	2	3	4	9
D	1945—1960	0	1	2	3	4	9
E	1961—1991	0	1	2	3	4	9
F	Peale 1991 aastat	0	1	2	3	4	9

L3. Palun öelge, kui palju, umbes, on Teil kodus raamatuid järgmistes keeltes?
 ULATAGE KAART L2, L3. LUGEGETE KATEGOORIAD A – H ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		mitte ühtegi	1 - 50	51 - 100	101 - 500	Rohkem	RASKE ÖELDA
A	Eesti	0	1	2	3	4	9
B	Vene	0	1	2	3	4	9
C	Inglise	0	1	2	3	4	9
D	Saksa	0	1	2	3	4	9
E	Soome	0	1	2	3	4	9
F	Prantsuse	0	1	2	3	4	9
G	Rootsi	0	1	2	3	4	9
H	Muudes keeltes	0	1	2	3	4	9

L4. Kas Teie isiklikult olete viimase 12 kuu jooksul koju raamatuid ostnud?

- jah..... 1 -» *KÜSIGE L5*
- ei..... 2 -» *JÄTKAKE L8 lk 14*

L5. Kui mitu raamatut Te olete isiklikult viimase 12 kuu jooksul koju ostnud?
VAJADUSEL LUGEGE ETTE

- alla 5 raamatu..... 1
- 5 – 10 2
- 11 – 20 3
- 21 – 30..... 4
- 31 – 50..... 5
- rohkem..... 6
- *RASKE ÖELDA*..... 9

L6. Umbes kui suure summa eest Te olete isiklikult viimase 12 kuu jooksul koju raamatuid ostnud? *VAJADUSEL LUGEGE ETTE*

- alla 100 krooni..... 1
- 100 – 200 krooni..... 2
- 201 – 500 krooni..... 3
- 501 – 1000 krooni..... 4
- 1001 – 1500 krooni..... 5
- 1501 – 2000 krooni..... 6
- rohkem..... 7
- *RASKE ÖELDA*..... 9

L7. Mis laadi kirjandust Te olete viimase 12 kuu jooksul endale koju ostnud?
ULATAGE KAART L7, L9. MÄRKIGE KÕIK NIMETATUD VASTUSED.

Eesti proosa	
Kaasaegne proosa	1
Klassika	2
Eesti luule	
Kaasaegne luule	3
Klassika	4
Tõlkekirjandus	
Kaasaegne väärkirjandus	5
Maailma kirjandusklassika	6
Naisteromaanid	7
Põnevusromaanid	8
Ulmekirjandus	9

Luuletõlked	10
Lastekirjandus	
Eesti autorite tööd	11
Tõlked	12
Teatmekirjandus lastele	13
Teatmekirjandus	
Eesti teatmekirjandus	14
Tõlketeatmekirjandus	15
Eesti Entsüklopeedia	16
Mitte ilukirjandus	
Filosoofia, teoloogia, sotsioloogia, psühholoogia	17
Majandusteadus, poliitika, õigus, ühiskonna juhtimine jms.	18
Haridus, kasvatus	19
Turism, geograafia	20
Matemaatika ja loodusteadused	21
Meditsiin ja tervishoid	22
Tehnika ja tehnoloogia	23
Kodundus, tootlustamine ja käsitöö	24
Põllumajandus, metsandus, loomakasvatus, jaht ja kalandus	25
Etnograafia ja kultuurantropoloogia.	26
Ajalugu, biograafiad	27
Mängud ja sport	28
Arhitektuur, kujutav kunst, fotograafia	29
Muusika, teater, film, kino, tants	30
Sõnastikud, keeleõpikud	31
<i>MUU</i>	95
<i>RASKE ÕELDA</i>	99

VASTAVAD KÕIK

L8. Palun öelge, aga kas Te sooviksite (rohkem) endale raamatuid koju osta?

- jah..... 1 -» *KÜSIGE L9*
- ei..... 2 -» *JÄTKAKE L10*
- *RASKE ÕELDA*..... 9 -» *KÜSIGE L9*

L9. Missugust kirjandust Te ostaksite rohkem paremate majanduslike võimaluste korral? ULATAGE KAART L7, L9. MÄRKIGE KÕIK NIMETATUD VASTUSED.

1
2
3

12
13
14

23
24
25

4
5
6
7
8
9
10
11

15
16
17
18
19
20
21
22

26
27
28
29
30
31
MUU..... 95
RÖ..... 99

VASTAVAD KÕIK

L10. Kui Eestis hakkab ilmuma uus, kaasaegne paljuköiteline “Eesti Entsüklopeedia”, siis kas Te telliksite selle endale? ULATAGE KAART L10. AINULT ÜKS VASTUS

- kindlasti telliksite..... 1
- tõenäoliselt telliksite..... 2
- tõenäoliselt ei telliks..... 3
- kindlasti ei telliks..... 4
- RASKE ÖELDA..... 9

L11. Umbes kui mitu raamatut Te olete viimase 12 kuu jooksul lugenud? VAJADUSEL LUGEGE ETTE

- mitte ühtegi..... 0
- 1 – 3 raamatut..... 1
- 4 – 10 raamatut..... 2
- 11 – 20 raamatut..... 3
- rohkem..... 4
- RASKE ÖELDA..... 9

L12. Mis on peamised põhjused, miks Te ei loe rohkem raamatuid?

ULATAGE KAART L12. MÄRKIGE KUNI KOLM VASTUST.

Mulle ei meeldi raamatuid lugeda, see ei huvita mind	1	-» L13
Ei ole piisavalt vaba aega	2	
Raamatud on liiga kallid	3	
Raamatute laenutamine on keerukas	4	
Mind huvitavaid raamatuid on vähe saada	5	
Muu põhjus, milline? KIRJUTAGE:	6	
LOEN PIISAVALT SAGELI	95	-» L14
RASKE ÖELDA	99	-» L13

L13. Palun öelge, aga kas Te sooviksite rohkem raamatuid lugeda?

- jah..... 1
- ei..... 2
- *RASKE ÖELDA*..... 9

L14. Kui võrrelda Teie raamatute lugemise sagedust praegu ja umbes kümmeaastat tagasi, enne Eesti taasiseseisvumist, siis kas praegusel ajal Te loete raamatuid ... ? LUGEGE ETTE

- rohkem 3
- umbes sama palju..... 2
- vähem..... 1
- *EI OSKA HINNATA, SEST OLEN LIIGA NOOR*..... 8
- *RASKE ÖELDA*..... 9

L15. Kui võrrelda Teie raamatute ostmise sagedust praegu ja umbes kümmeaastat tagasi, enne Eesti taasiseseisvumist, siis kas praegusel ajal Te ostate raamatuid ... ? LUGEGE ETTE

- rohkem 3
- umbes sama palju..... 2
- vähem..... 1
- *EI OSKA HINNATA, SEST OLEN LIIGA NOOR*..... 8
- *RASKE ÖELDA*..... 9

Nüüd räägime kultuuriajakirjandusest.

A1. Kui sageli Te loete järgnevaid kultuuriväljaandeid? ULATAGE KAART A1.

LUGEKE KATEGOORIAD 1 – 24 ETTE. MÄRKIGE VEERUS A1 ÜKS VASTUS IGAS REAS.

A2. Kas see väljaanne on Teil koju tellitud, Te ostate seda, saate sõpradelt, Teil on see töö juurde tellitud, loete seda raamatukogus, loete internetis või saate seda mujalt? ULATAGE KAART A2. LUGEKE KATEGOORIAD 1 – 24 ETTE. MÄRKIGE VASTUSED VEERUS A2 VASTAVAS REAS. VÕIB OLLA MITU VASTUST.

		A1. 1 – pea iga numbrit 2 – enamuse numbreid 3 – umbes pooli 4 – umbes veerandit 5 – üksikut juhuslikult 6 – üldse ei loe	A2. 1 – koju tellitud 2 – ostate kioskist, poest 3 – saate sõpradelt 4 – töö juurde tellitud 5 – loete raamatukogus 6 – loete internetis 7 – saate mujalt
1	Sirp	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
2	Teater.Muusika.Kino	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
3	Muusika	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
4	Kunst.ee	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
5	Maja	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
6	Looming	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
7	Loomingu Raamatukogu	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
8	Akadeemia	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
9	Keel ja Kirjandus	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
10	Oma Keel	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
11	Horisont	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
12	Eesti Loodus	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
13	Vikerkaar	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
14	Õpetajate Leht	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
15	Haridus	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
16	Täheke	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
17	Hea Laps	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
18	Sporditäht	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
19	Estonian Art	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
20	Estonian Literary Magazine	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
21	Raduga	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
22	Tallinn	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
23	Utšitelskaja Gazeta	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7
24	Võšgorod	1 2 3 4 5 6	1 2 3 4 5 6 7

A3. Palun öelge, kas Te olete viimase 12 kuu jooksul lugenud Internetis mõnda välismaal ilmuvat kultuuriväljaannet?

- jah..... 1
- ei..... 2

A4. Mis on peamised põhjused, miks Te ei loe (sagedamini) kultuuriväljaandeid?
ULATAGE KAART A4. MÄRKIGE KUNI KOLM VASTUST.

Kultuuriväljaanded ei huvita mind	1	-» A5
Ei ole vaba aega	2	
Kultuuriväljaanded on liiga kallid	3	
Mul on liiga vähe infot kultuuriväljaannete kohta, ma tean nendest liiga vähe	4	
Kultuuriväljaanded on mõeldud peamiselt erialainimestele, nad on liiga spetsiifilised	5	
Saan kultuuri kohta piisavalt palju informatsiooni muust ajakirjandusest	6	
Kultuuriajakirju on raske kätte saada	7	
Muu põhjus, milline? <i>KIRJUTAGE:</i>	8	
<i>LOEN PIISAVALT SAGELI</i>	95	-» A6
<i>RASKE ÖELDA</i>	99	-» A5

A5. Palun öelge, aga kas Te sooviksite (sagedamini) kultuuriväljaandeid lugeda?

- jah..... 1
- ei..... 2
- *RASKE ÖELDA*..... 9

A6. Kui võrrelda Teie kultuuriajakirjanduse lugemise sagedust praegu ja umbes kümmekond aastat tagasi, enne Eesti taasiseseisvumist, siis kas praegusel ajal Te loete neid ... ? *LUGEGE ETTE*

- rohkem 3
- umbes sama palju..... 2
- vähem..... 1
- *EI OSKA HINNATA, SEST OLEN LIIGA NOOR*..... 8
- *RASKE ÖELDA*..... 9

Nüüd jätkame sellise teemaga nagu kunst.

K1. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul külastanud kunstinäitusi, kunstisündmusi? LUGEGE ETTE

- üldse ei ole.....	0	-» JÄTKAKE K4
- 1 – 2 korda.....	1	
- 3 – 10 korda.....	2	
- rohkem kui 10 korda.....	3	-» KÜSIGE K2
- RASKE ÖELDA.....	9	

K2. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul külastanud kunstinäitusi, kunstisündmusi järgnevates kohtades? ULATAGE KAART K2. LUGEGE KATEGORIAD A – O ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Üldse ei ole	1 – 2 korda	Rohkem	RÖ
	Eesti Kunstimuuseumi filiaalid:				
A	Rüütelkonna hoones Toompeal	0	1	2	9
B	Adamson-Ericu muuseumis	0	1	2	9
C	Niguliste muuseum-kontserdisaalis	0	1	2	9
D	Kristjan Raua majamuuseumis	0	1	2	9
E	Tarbekunstimuuseumis	0	1	2	9
F	Rotermanni Soolalao näitustesaalis	0	1	2	9
G	Väliskunstimuuseumis (Kadrioru loss ja Mikkelis muuseum)	0	1	2	9
H	Tartu Kunstimuuseumis	0	1	2	9
I	Pärnu Uue Kunsti Muuseumis	0	1	2	9
J	Mõnes muus kunstimuuseumis	0	1	2	9
K	Tallinna Kunstihoones	0	1	2	9
L	Mõnes galeriis	0	1	2	9
M	Ühiskondlikes hoonetes (pangad, (oma)valitsusasutused, õppeasutused, jne)	0	1	2	9
N	Kultuuriasutustes (teatrid, kinod, kultuurimajad, jne)	0	1	2	9
O	Mujal	0	1	2	9

K3. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul ...? KAART K3, K5. LUGEGE KATEGOORIAD A – D ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS

		Üldse ei ole	1 – 2 korda	Rohkem	RASKE ÖELDA
A	Külastanud näitusi, kunstisündmusi oma linnas/ maakonnas	0	1	2	9
B	Külastanud näitusi, kunstisündmusi mujal Eestis	0	1	2	9
C	Külastanud näitusi, kunstisündmuseid välismaal	0	1	2	9
D	Viinud oma väliskülalisi Eestis näitustele ja kunstisündmustele	0	1	2	9

VASTAVAD KÕIK

K4. Kas Te olete viimase 12 kuu jooksul ostnud mingeid kunstiteoseid – ükskõik millisest kunsti valdkonnast?

- jah..... 1 -» KÜSIGE K5
- ei..... 2 -» JÄTKAKE K6

K5. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul ostnud kunstiteoseid ...? ULATAGE KAART K3, K5. LUGEGE KATEGOORIAD A – F ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS

		Üldse ei ole	1 – 2 korda	Rohkem	RASKE ÖELDA
A	... oma kodu kaunistamiseks	0	1	2	9
B	... oma firma ruumide kaunistamiseks	0	1	2	9
C	... oma firma maine tõstmiseks	0	1	2	9
D	... selleks et investeerida oma vaba raha kasulikult	0	1	2	9
E	... kingituseks oma klientidele ja koostööpartneritele	0	1	2	9
F	... kingituseks oma sõpradele	0	1	2	9

K6. Kuivõrd suurt huvi pakuvad Teile järgnevad kunstivaldkonnad? ULATAGE KAART K6. LUGEGE KATEGOORIAD A – S ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Suurt huvi	Mõningast huvi	Ei paku huvi	RASKE ÖELDA
<i>KUNST EI HUVITA MIND ÜLDSE..... 0 -» JÄTKAKE K8</i>					
A	Kaasaegne eesti kunst	3	2	1	9
B	Klassikaline eesti kunst	3	2	1	9
C	Kaasaegne maailma kunst	3	2	1	9
D	Klassikaline maailma kunst	3	2	1	9
Kujutav kunst:					
E	Maalikunst	3	2	1	9
F	Graafika	3	2	1	9
G	Skulptuur	3	2	1	9
Rakenduskunst ja disain:					
H	Keraamika	3	2	1	9
I	Nahk	3	2	1	9
J	Klaas	3	2	1	9
K	Metall/ehtekunst	3	2	1	9
L	Tekstiil	3	2	1	9
M	Mood	3	2	1	9
N	Mööbel	3	2	1	9
O	Arhitektuur	3	2	1	9
Muu:					
P	Foto	3	2	1	9
Q	Video	3	2	1	9
R	<i>Perfomance</i>	3	2	1	9
S	Digitaalkunst	3	2	1	9

K7. Kust Te hangite informatsiooni kunsti ja kunstisündmuste kohta?

ULATAGE KAART K7. LUGEGE KATEGOORIAD A – I ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Sageli	Mõnikord	Mitte kunagi	RASKE ÕELDA
A	Üldloetavad ajalehed ja ajakirjad	3	2	1	9
B	Kultuuriajakirjandus	3	2	1	9
C	Internet	3	2	1	9
D	Televisioon	3	2	1	9
E	Raadio	3	2	1	9
F	Tänavareklaam, tänavaplakatid	3	2	1	9
G	Kunstialased raamatud	3	2	1	9
H	Kunstialased loengud	3	2	1	9
I	Sõbrad, tuttavad, töökaaslased	3	2	1	9

VASTAVAD KÕIK

K8. Mis on peamised põhjused, miks Te ei käi (sagedamini) näitustel, kunstisündmustel? ULATAGE KAART K8. MÄRKIGE KUNI KOLM VASTUST.

Minu elukoha läheduses ei ole kunstisaale, näitusesaale	1	-> K9
Piletite hinnad on liiga kallid	2	
Pole transporti/ halvad transpordivõimalused	3	
Mulle ei meeldi näitustel ja kunstisündmustel käia	4	
Ei ole vaba aega	5	
Mul on näituste, kunstisündmuste kohta vähe infot	6	
Minu tervisliku seisundi/ puude tõttu on mul näitusesaale äärmiselt keerukas külastada	7	
Muu põhjus, milline? KIRJUTAGE:	8	
KÄIN PIISAVALT SAGELI	95	-> K10
RASKE ÕELDA	99	-> K9

K9. Palun öelge, aga kas Te sooviksite (sagedamini) näitusi, kunstisündmusi külastada?

- jah..... 1
- ei..... 2
- RASKE ÕELDA..... 9

K10. Kui võrrelda Teie näituste, kunstisündmuste külastamise sagedust praegu ja umbes kümmekond aastat tagasi, enne Eesti taasiseseisvumist, siis kas praegusel ajal Te külastate neid ... ? LUGEGE ETTE

- rohkem 3
- umbes sama palju..... 2
- vähem..... 1
- *EI OSKA HINNATA, SEST OLEN LIIGA NOOR*..... 8
- *RASKE ÖELDA*..... 9

K11. Teatavasti valmib umbes 3 aasta pärast uus Eesti Kunstimuseum. Millised uues kunstimuseumis pakutavad võimalused Teile huvi pakuvad, milliseid võimalusi Te meelsasti kasutaksite? ULATAGE KAART K11. VÕIB OLLA MITU VASTUST

Võimalus ...

- vaadata eesti kunsti püsiekspositsiooni..... 1
- vaadata külalisnäitusi..... 2
- kasutada giidi teenuseid kunstinäituste vaatamisel..... 3
- kunstinäituse vaatamisel kuulata pleierist, helilindilt näituse kommentaare.4
- kasutada kunstiraamatukogu..... 5
- osaleda kunstikursustel..... 6
- vaadata filmiprogramme..... 7
- kuulata kontserte..... 8
- lihtsalt veeta vaba aega..... 9
- *MITTE ÜKSKI NENDEST*..... 95
- *RASKE ÖELDA*..... 99

Ja nüüd räägime muuseumidest.

M1. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul külastanud Eestis muuseume? Mõtleme siin kõiki muuseumitüüpe alates koduloomuuseumidest lõpetades näiteks Tervishoiumuuseumiga. LUGEGE ETTE

- üldse ei ole.....	0	-» JÄTKAKE M5 lk 24
- 1 – 2 korda.....	1	
- 3 – 10 korda.....	2	
- rohkem kui 10 korda.....	3	-» KÜSIGE M2
- RASKE ÖELDA.....	9	

M2. Milliseid muuseume Te olete viimase 12 kuu jooksul külastanud? ULATAGE KAART M2-M3. MÄRKIGE KÕIK NIMETATUD VASTUSED VEERGU M2.

M3. Palun öelge, millised Teie poolt külastatud muuseumid on Teile kõige parema mulje jätnud? KAART M2-M3. MÄRKIGE KUNI KOLM VASTUST VEERGU M3.

	M2.	M3.
Eesti Ajaloomuuseum	1	1
Eesti Arhitektuurimuuseum	2	2
Eesti Kunstimuuseumi filiaalid:		
Rüütelkonna hoones Toompeal	3	3
Adamson-Ericu muuseumis	4	4
Niguliste muuseum-kontserdisaalis	5	5
Kristjan Raua majamuuseumis	6	6
Tarbekunstimuuseumis	7	7
Rotermanni Soolalao näitustesaalis	8	8
Väliskunstimuuseumis (Kadrioru loss ja Mikkeli muuseum)	9	9
Eesti Loodusmuuseum	10	10
Eesti Meremuuseum	11	11
Eesti Rahva Muuseum	12	12
Eesti Spordimuuseum	13	13
Eesti Teatri - ja Muusikamuuseum	14	14
Eesti Tervishoiumuuseum	15	15
Eesti Vabaõhumuuseum	16	16
Harjumaa Muuseum	17	17
Hiiumaa Muuseum	18	18
Iisaku Muuseum	19	19
Palamuse Oskar Lutsu Kihelkonnakoolimuuseum	20	20
Järvamaa Muuseum	21	21
Läänemaa Muuseum	22	22

Rakvere Muuseum	23	23
Põlva Talurahvamuuseum	24	24
Pärnu Muuseum	25	25
Mahtra Talurahvamuuseum	26	26
Saaremaa Muuseum	27	27
Tartumaa Muuseum	28	28
Valga Muuseum	29	29
Viljandi Muuseum	30	30
Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseum Võrumaal	31	31
Tallinna Linnamuuseum	32	32
Tartu Linnamuuseum	33	33
Narva Muuseum	34	34
Eesti Põllumajandusmuuseum	35	35
Muu, <i>KIRJUTAGE</i>	36	36
<i>RASKE ÖELDA</i>	99	99

M4. Millistel eesmärkidel Te muuseume külastate? *ULATAGE KAART M4. LUGEGE KATEGOORIAD A – D ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.*

		Sageli	Mõnikord	Üldse mitte	<i>RASKE ÖELDA</i>
A	Töölalaselt	3	2	1	9
B	Õppeotstarbel	3	2	1	9
C	Enesetäiendamiseks	3	2	1	9
D	Meelelahutamiseks, vaba aja veetmiseks	3	2	1	9

VASTAVAD KÕIK

M5. Kuivõrd suurt huvi pakuvad Teile järgnevat tüüpi muuseumid? *ULATAGE KAART M5. LUGEGE KATEGOORIAD A – G ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.*

		Suurt huvi	Mõningast huvi	Ei paku huvi	<i>RASKE ÖELDA</i>
A	Kunsti	3	2	1	9
B	Ajaloo ja arheoloogia	3	2	1	9
C	Loodus	3	2	1	9
D	Teadus ja tehnika	3	2	1	9
E	Etnograafia ja antropoloogia	3	2	1	9
F	Koduloo	3	2	1	9

G	Muud, millised? <i>KIRJUTAGE</i>	3	2	1	9
---	----------------------------------	---	---	---	---

M6. Mis on peamised põhjused, miks Te ei külasta (sagedamini) muuseume?
ULATAGE KAART M6. MÄRKIGE KUNI KOLM VASTUST.

Piletite hinnad on liiga kallid	1
Pole transporti/ halvad transpordivõimalused	2
Mulle ei meeldi muuseumides käia	3
Ei ole vaba aega	4
Mul on muuseumide kohta vähe infot	5
Minu tervisliku seisundi/ puude tõttu on mul muuseume äärmiselt keerukas külastada	6
Muu põhjus, milline? <i>KIRJUTAGE:</i>	7
<i>KÜLASTAN MUUSEUME PIISAVALT SAGELI</i>	95
<i>RASKE ÖELDA</i>	99

M7. Järgnevalt loen Teile ette erinevaid väiteid muuseumide kohta. Palun öelge iga väite kohta, kuivõrd Te sellega nõustute? *ULATAGE KAART M7. LUGEGE KATEGOORIAD A – D ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.*

		Täiesti nõus	Pigem nõus	Pigem ei ole nõus	Üldse ei ole nõus	RÕ
A	Muuseumid korraldavad liiga vähe põnevaid üritusi	4	3	2	1	9
B	Muuseumid on vajalikud ja neid tuleb toetada isegi siis, kui külastajaid napib	4	3	2	1	9
C	Uute muuseumihoonete ehitamine on riigi raha raiskamine	4	3	2	1	9
D	Muuseumid peaksid ennast rohkem ja paremini reklaamima	4	3	2	1	9

M8. Kui võrrelda Teie muuseumide külastamise sagedust praegu ja umbes kümmekond aastat tagasi, enne Eesti taasiseseisvumist, siis kas praegusel ajal Te külastate neid ... ? *LUGEGE ETTE*

- rohkem 3
- umbes sama palju..... 2
- vähem..... 1
- *EI OSKA HINNATA, SEST OLEN LIIGA NOOR*..... 8
- *RASKE ÖELDA*..... 9

Järgmiseks teemaks on muusika.

U1. Järgnevalt räägime muusikast. Millist muusikat Te kuulate? ULATAGE KAART U1. LUGEGE KATEGOORIAD A – M ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Sageli	Mõnikord	Üldse ei kuula	RASKE ÖELDA
A	Pop, rock-muusika	3	2	1	9
B	Dž ässmuusika	3	2	1	9
C	Pärimusmuusika, etnomuusika, folkmuusika	3	2	1	9
D	Rahvalik muusika, seltskonnalaulud	3	2	1	9
Klassikaline süvamuusika:					
E	Vanamuusika	3	2	1	9
F	Koorimuusika	3	2	1	9
G	Kammermuusika	3	2	1	9
H	Sümfooniline muusika	3	2	1	9
I	Lavamuusika	3	2	1	9
Kaasaegne süvamuusika:					
J	Koorimuusika	3	2	1	9
K	Kammermuusika	3	2	1	9
L	Sümfooniline muusika	3	2	1	9
M	Lavamuusika	3	2	1	9

U2. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul käinud kontsertidel? LUGEGE ETTE

- üldse ei ole.....	0	-» JÄTKAKE U5
- 1 – 2 korda.....	1	
- 3 – 10 korda.....	2	
- rohkem kui 10 korda.....	3	-» KÜSIGE U3
- RASKE ÖELDA.....	9	

U3. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul külastanud kontserte, muusikasündmusi järgmistes kohtades? ULATAGE KAART U3. LUGEGE KATEGOORIAD A – C ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS

		Üldse ei ole	1 – 2 korda	Rohkem	RASKE ÖELDA
A	Oma linnas/ maakonnas	0	1	2	9
B	Mujal Eestis	0	1	2	9
C	Välismaal	0	1	2	9

U4. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul külastanud järgmisi kontserte?
 ULATAGE KAART U4. LUGEGE KATEGOORIAD A – M ETTE JA MÄRKIGE ÜKS
 VASTUS IGAS REAS.

		Üldse ei ole	1 – 2 korda	Rohkem	RASKE ÕELDA
A	Pop, rock-muusika	0	1	2	9
B	Dž ässmuusika	0	1	2	9
C	Pärimusmuusika, etnomuusika, folkmuusika	0	1	2	9
D	Rahvalik muusika, seltskonnalaulud	0	1	2	9
Klassikaline süvamuusika:					
E	Vanamuusika	0	1	2	9
F	Koorimuusika	0	1	2	9
G	Kammermuusika	0	1	2	9
H	Sümfooniline muusika	0	1	2	9
I	Lavamuusika	0	1	2	9
Kaasaegne süvamuusika:					
J	Koorimuusika	0	1	2	9
K	Kammermuusika	0	1	2	9
L	Sümfooniline muusika	0	1	2	9
M	Lavamuusika	0	1	2	9

VASTAVAD KÕIK

U5. Kust Te hangite informatsiooni muusika ja muusikasündmuste kohta ?
 ULATAGE KAART U5. LUGEGE KATEGOORIAD A – J ETTE JA MÄRKIGE ÜKS
 VASTUS IGAS REAS.

		Sageli	Mõnikord	Mitte kunagi	RASKE ÕELDA
<i>MUUSIKA EI HUVITA MIND ÜLDSE..... 0 -> JÄTKAKE U6</i>					
A	Üldloetavad ajalehed ja ajakirjad	3	2	1	9
B	Muusika- ja kultuurialane ajakirjandus	3	2	1	9
C	Muusika- ja kultuurialased raamatud	3	2	1	9
D	Internet	3	2	1	9
E	Televisioon	3	2	1	9
F	Raadio	3	2	1	9
G	Tänavareklaam, tänavaplakatid	3	2	1	9
H	Sõbrad, tuttavad, töökaaslased	3	2	1	9
I	Raamatukogu	3	2	1	9
J	Muusika-alased loengud	3	2	1	9

U6. Mis on peamised põhjused, miks Te ei käi (sagedamini) kontsertidel?*ULATAGE KAART U6. MÄRKIGE KUNI KOLM VASTUST.*

Minu elukoha läheduses ei korraldata kontserte, muusikasündmusi	1	-» U7
Mul ei ole kaaslast, kellega minna	2	
Kontserdipiletite hinnad on liiga kallid	3	
Pole transporti/ halvad transpordivõimalused	4	
Mulle ei meeldi kontsertidel käia	5	
Õhtuti ei ole turvaline väljas käia	6	
Ei ole vaba aega	7	
Pean hoolitsema oma pereliikmete eest (väikesed lapsed, haiged, jne)	8	
Mul on kontsertide, muusikasündmuste kohta vähe infot	9	
Minu tervisliku seisundi/ puude tõttu on mul kontserte äärmiselt keerukas külastada	10	
Kontserdipileteid on raske saada, piletite müük ei ole eriti hästi organiseeritud	11	
On vähe mind huvitavaid kontserte	12	
Muu põhjus, milline? <i>KIRJUTAGE:</i>	13	
<i>KÄIN KONTSERTIDEL PIISAVALT SAGELI</i>	95	-» U8
<i>RASKE ÖELDA</i>	99	-» U7

U7. Palun öelge, aga kas Te sooviksite (sagedamini) kontsertidel käia?

- jah..... 1
- ei..... 2
- *RASKE ÖELDA*..... 9

U8. Palun öelge, mis on Teie jaoks taskukohane kontserdipileti hind?

RASKE ÖELDA..... 999

U9. Järgnevalt loen Teile ette erinevaid väiteid muusika ja muusikasündmuste kohta. Palun öelge iga väite kohta, kuivõrd Te sellega nõustute? ULATAGE KAART U9. LUGEGE KATEGOORIAD A – D ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Täiesti nõus	Pigem nõus	Pigem ei ole nõus	Üldse ei ole nõus	RÕ
A	Eestis toimub liiga vähe pop- ja rock-muusika kontserte	4	3	2	1	9
B	Muusika on Eesti kultuuri üks tähtsamaid osasid	4	3	2	1	9
C	Eesti heliloojad ja muusikud on maailma tasemel	4	3	2	1	9
D	Süvamuusika kontsertidel käiakse sageli lihtsalt oma maine tõstmiseks ja ennast näitamas	4	3	2	1	9

U10. Kui võrrelda Teie kontsertide küllastamise sagedust praegu ja umbes kümmekond aastat tagasi, enne Eesti taasiseseisvumist, siis kas praegusel ajal Te külastate neid ... ? LUGEGE ETTE

- rohkem 3
- umbes sama palju..... 2
- vähem..... 1
- EI OSKA HINNATA, SEST OLEN LIIGA NOOR..... 8
- RASKE ÖELDA..... 9

Aga nüüd räägime veidi raamatukogudest.

R1. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul külastanud raamatukogusid?

LUGEGE ETTE

- üldse ei ole.....	0	-» JÄTKAKE R6 lk 31
- 1 – 2 korda.....	1	
- 3 – 10 korda.....	2	
- rohkem kui 10 korda.....	3	-» KÜSIGE R2
- RASKE ÖELDA.....	9	

R2. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul külastanud järgnevaid raamatukogusid? ULATAGE KAART R2 – R5. LUGEGE KATEGOORIAD A – I ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS

		Sageli	Mõnikord	Mitte kunagi	RASKE ÖELDA
A	Eesti Rahvusraamatukogu	3	2	1	9
B	Tallinna Keskraamatukogu	3	2	1	9
C	Tartu Ülikooli raamatukogu	3	2	1	9
D	Mõne muu kõrgkooli raamatukogu	3	2	1	9
E	Mõni muu teadusraamatukogu	3	2	1	9
F	Kodulähedane linna- või vallaraamatukogu	3	2	1	9
G	Kooliraamatukogu	3	2	1	9
H	Lasteraamatukogu	3	2	1	9
I	Muud	3	2	1	9

R3. Millistel eesmärkidel Te raamatukogusid külastate? KAART R2 – R5. LUGEGE KATEGOORIAD A – E ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Sageli	Mõnikord	Mitte kunagi	RASKE ÖELDA
A	Tööalaselt	3	2	1	9
B	Õppeotstarbel	3	2	1	9
C	Enesetäiendamiseks	3	2	1	9
D	Meelelahutamiseks, vaba aja veetmiseks	3	2	1	9
E	Suhtlemiskohana	3	2	1	9

- R4. Kui sageli Te külastate raamatukogusid selleks, et ... ? KAART R2 – R5.**
LUGEGE KATEGOORIAD A – D ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Sageli	Mõnikord	Mitte kunagi	RASKE ÕELDA
A	laenutada kirjandust koju kaasa	3	2	1	9
B	lugeda raamatuid lugemissaalis	3	2	1	9
C	lugeda ajakirju ja ajalehti lugemissaalis	3	2	1	9
D	kasutada internetti	3	2	1	9

- R5. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul raamatukogudes lugenud või laenutanud järgmist kirjandust? KAART R2 - R5. LUGEGE KATEGOORIAD A – G ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.**

		Sageli	Mõnikord	Mitte kunagi	RASKE ÕELDA
A	Luuleraamatud	3	2	1	9
B	Proosa – romaanid, novellid, jutustused, jne	3	2	1	9
C	Lastekirjandus	3	2	1	9
D	Erialane kirjandus	3	2	1	9
E	Teatmekirjandus	3	2	1	9
F	Sõnastikud, keeleõpikud	3	2	1	9
G	Perioodilised väljaanded	3	2	1	9

VASTAVAD KÕIK

- R6. Mis on peamised põhjused, miks Te ei käi (sagedamini) raamatukogudes?**
ULATAGE KAART R6. MÄRKIGE KUNI KOLM VASTUST.

Minu elukoha läheduses ei ole raamatukogusid	1	-» R7
Pole transporti/ halvad transpordivõimalused	2	
Mulle ei meeldi raamatukogudes käia	3	
Ei ole vaba aega	4	
Minu tervisliku seisundi/ puude tõttu on mul raamatukogusid äärmiselt keerukas külastada	5	
Mul ei ole vajadust, sest mul on endal kodus piisavalt raamatuid	6	
Muu põhjus, milline? KIRJUTAGE:	7	

KÄIN RAAMATUKOGUDES PIISAVALT SAGELI	95	-» R8
RASKE ÕELDA	99	-» R7

R7. Palun öelge, aga kas Te sooviksite (sagedamini) raamatukogudes käia?

- jah..... 1
- ei..... 2
- RASKE ÕELDA..... 9

R8. Kui võrrelda Teie raamatukogude külastamise sagedust praegu ja umbes kümme aastat tagasi, enne Eesti taasiseseisvumist, siis kas praegusel ajal Te külastate neid ... ? LUGEGE ETTE

- rohkem 3
- umbes sama palju..... 2
- vähem..... 1
- EI OSKA HINNATA, SEST OLEN LIIGA NOOR..... 8
- RASKE ÕELDA..... 9

Ankeedi viimaseks teemaks on sport.

S1. Kuivõrd sageli Te harrastate liikumist, sporti ? (näiteks jooksmine, sportlik kõnd, jalgrattasõit, võimlemine, pallimängud, jõuharjutused jms.) ?

ULATAGE KAART S1

- üldse mitte või mõned korrad aastas.....	1	-» JÄTKAKE S8
- mõned korrad kuus.....	2	-» JÄTKAKE S3A
- keskmiselt kord nädalas.....	3	
- 2 – 3 korda nädalas.....	4	-» KÜSIGE S2
- 4 või rohkem korda nädalas.....	5	

S2. Kui mitu tundi nädalas kokku Teil tavaliselt spordiga tegelemisele, liikumisharrastustele kulub?

A. ... suvel: _____ tundi nädalas

B. ... talvel: _____ tundi nädalas

S3A. Milliste liikumisharrastustega, spordialadega Te peamiselt tegelete suvisel ajal? ULATAGE KAART S3A – S4. MÄRKIGE KÕIK NIMETATUD VASTUSED

VEERGU S3A

S3B. Milliste liikumisharrastustega, spordialadega Te peamiselt tegelete talvisel ajal? KAART S3A – S4. MÄRKIGE KÕIK NIMETATUD VASTUSED VEERGU S3B

S4. Milliseid liikumisvorme, spordialasid Te tahaksite (veel) harrastada? KAART S3A – S4. MÄRKIGE KÕIK NIMETATUD VASTUSED VEERGU S4

	S3A	S3B	S4
Aeroobika, võimlemine	1	1	1
Atleetvõimlemine, jõutreening	2	2	2
Jahi/ kalasport	3	3	3
Jalgpall	4	4	4
Jalgrattasõit	5	5	5
(Tervise)jooks	6	6	6
(Tervise)käimine	7	7	7
Kergejõustik	8	8	8
Korvpall	9	9	9
Võrkpall	10	10	10
Suusatamine	11	11	11
Ujumine	12	12	12
Muu, KIRJUTAGE:

<i>EI OLE SELLISEID</i>			97
<i>RASKE ÖELDA</i>	99	99	99

S5. Kas Te olete viimase 12 kuu jooksul ise osalenud spordivõistlustel või – üritustel? LUGEGE ETTE. AINULT ÜKS VASTUS

- ei ole..... 1
- ainult tervisespordiüritustel..... 2
- ka muudel võistlustel..... 3
- *RASKE ÖELDA*..... 9

S6. Kas Te spordite, harjutate peamiselt ... ? LUGEGE ETTE. AINULT ÜKS VASTUS

- omaette..... 1
- oma pere liikmetega..... 2
- koos sõprade, tuttavatega omal algatusel..... 3
- treeningugrupis, liikumisrühmas..... 4
- *RASKE ÖELDA*..... 9

S7. Kui Te tegelete liikumisharrastuste, spordiga, siis kui tugeva koormusega Te seda tavaliselt teete? LUGEGE ETTE. AINULT ÜKS VASTUS

- rahulikult, ei hingelda ega higista..... 1
 - hingeldan ja higistan mõnevõrra..... 2
 - hingeldan ja higistan tugevasti..... 3
 - *RASKE ÖELDA*..... 9
- » JÄTKAKE S9

S8. Kui Te ei tegele regulaarselt ühegi liikumisharrastusega, siis mis on selle peamiseks põhjusteks? ULATAGE KAART S8. LUGEGE KATEGOORIAD A – M ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Peamiselt see	Ka see	See mitte	RÕ
A	Kodused (perekondlikud) kohustused	3	2	1	9
B	Ajapuudus	3	2	1	9
C	Spordivarustuse, -inventari puudus	3	2	1	9
D	Sportimiskoha (saali, väljaku jms.) puudus	3	2	1	9
E	Pole sobivat juhendajat	3	2	1	9

F	Pole sobivat seltskonda, treeningukaaslast	3	2	1	9
G	Halb tervislik seisund	3	2	1	9
H	Väsimus pärast tööd	3	2	1	9
I	Pole piisavalt huvi ega viitsimist	3	2	1	9
J	Pole piisavalt sportimisoskusi	3	2	1	9
K	Sportimine on liiga kallis	3	2	1	9
L	Pole transporti/ halvad transpordivõimalused	3	2	1	9
M	Muu põhjus? <i>KIRJUTAGE</i>	3	2	1	9

VASTAVAD KÕIK

S9. Kui sageli Te olete viimase 12 kuu jooksul löönud kaasa ... ? ULATAGE KAART S9. LUGEGE KATEGOORIAD A – C ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Pidevalt	Küllaltki tihti	Mõned korrad aastas	Ei	<i>RASKE ÖELDA</i>
A	Spordikohtunikuna	4	3	2	1	9
B	Spordiürituste korraldajana	4	3	2	1	9
C	Teiste (sportimise) juhendajana	4	3	2	1	9

S10. Kui palju olete viimase 12 kuu jooksul külastanud spordivõistlusi (pealtvaatajana)? LUGEGE ETTE

- mitte ühtegi korda..... 1
- mõned korrad..... 2
- üsna sageli..... 3
- *RASKE ÖELDA*..... 9

S11. Kui sageli Te jälgite ja saate informatsiooni spordi ja spordisündmuste kohta järgmistest allikatest? ULATAGE KAART S11. LUGEGE KATEGOORIAD A – F ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Pea iga päev	Iga nädal	Vahetevahel	Üldse mitte	<i>RASKE ÖELDA</i>
A	Televiisorist	4	3	2	1	9
B	Raadiost	4	3	2	1	9
C	Ajalehtedest, ajakirjadest	4	3	2	1	9
D	Raamatutest	4	3	2	1	9
E	Internetist	4	3	2	1	9
F	Sõprade, tuttavate, töökaaslaste käest	4	3	2	1	9

S12. Milliseid spordirajatisi Te peate vajalikuks oma elukoha lähedusse ehitada?
 ULATAGE KAART S12. LUGEGE KATEGOORIAD A – F ETTE. MÄRKIGE ÜKS
 VASTUS IGAS REAS.

		Pole vaja	Ka neid	Neid kindlasti
A	Basseinid, veekeskused	1	2	3
B	Saalid, võimlad	1	2	3
C	Staadionid	1	2	3
D	Pallimänguväljakud	1	2	3
E	Liikumisrajad (jooks, suusatamine, jalgrattasõit)	1	2	3
F	Mida veel? KIRJUTAGE		2	3

S13. Millist spordi- või turismivarustust Te omate või mida Te saate oma peres kasutada? ULATAGE KAART S13. MÄRKIGE KÕIK NIMETATUD VASTUSED.

- Suusad..... 1
- Uisud..... 2
- Jalgratas..... 3
- Pall (suurem –korv-, võrkpall jms.)..... 4
- Tennisereketid..... 5
- Sulgpallireketid..... 6
- Treeningdress..... 7
- Jooksukingad (botased)..... 8
- Käsikud, ekspandrid jms..... 9
- Trenaž öörid..... 10
- Kalamehe varustus..... 11
- Jahimehe varustus..... 12
- Telk..... 13
- Mida veel? KIRJUTAGE _____
- _____ 14
- RASKE ÖELDA..... 99

S14. Kui palju Teil isiklikult sportimisele, liikumisharrastustele keskel läbi aastas raha kulub? LUGEGE KATEGOORIAD A – C ETTE JA KIRJUTAGE SUMMA VASTAVAS REAS. KUI KULUTUSED PUUDUVAD, SIIS KIRJUTAGE “0”.

		Krooni	RASKE ÖELDA
A	Tegevuskulud nagu näiteks treeningtunnid, võistlustel osalemine, sõidukulud, jne	9
B	Varustus	9
C	Muud kulud	9

S15. Kui võrrelda Teie spordiga, liikumisharrastustega tegelemise sagedust praegu ja umbes kümmekond aastat tagasi, enne Eesti taasiseseisvumist, siis kas praegusel ajal tegelete sellega ... ? LUGEGE ETTE

- rohkem 3
- umbes sama palju..... 2
- vähem..... 1
- EI OSKA HINNATA, SEST OLEN LIIGA NOOR..... 8
- RASKE ÖELDA..... 9

S16. Mida peaks Teie arvates Eestis spordi ja liikumisharrastuste edendamiseks ette võtma? KIRJUTAGE

S17. Millisel tasemel ja mil määral on sport Teie arvates vajalik? ULATAGE KAART S17. LUGEGE KATEGOORIAD A – C ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.

		Arvan, et on vajalik	Raske öelda	Ei ole vajalik
A	Tervisesport, liikumisharrastused	3	2	1
B	Kohalik võistlussport	3	2	1
C	Tippспорт rahvusvahelisel tasemel	3	2	1

S18A. Milliseid spordivõistlusi Te olete viimase 12 kuu jooksul käinud kohapeal vaatamas? ULATAGE KAART S18. MÄRKIGE KÕIK NIMETATUD VASTUSED VEERGU S18A.

S18B. Milliste spordivõistluste käiku Te olete jälginud meedia vahendusel (televisioon, raadio, internet)? KAART S18. MÄRKIGE KÕIK NIMETATUD VASTUSED VEERGU S18B.

	S18A	S18B
Autosport	1	1
Jalgpall	2	2
Jalgrattasport	3	3
Judo	4	4
Jäähoki	5	5
Kergejõustik	6	6
Korvpall	7	7
Suusatamine	8	8
Tennis	9	9
Võimlemine	10	10
Võistlustants	11	11
Võrkpall	12	12
Spordipidustused	13	13
Muud spordialad, millised? <i>KIRJUTAGE:</i>
<i>ÜLDSE EI OLE</i>	97	97
<i>RASKE ÖELDA, EI MÄLETA</i>	99	99

Ja nüüd mõned küsimused kultuuri kohta üldiselt.

V1. Palun öelge, milline on Teie kokkupuude järgnevate kultuurivaldkondadega?
ULATAGE KAART V1. LUGEGE KATEGOORIAD A – H ETTE. ÜHES REAS VÕIB OLLA MITU VASTUST.

		Olete selles valdkonnas töötanud või töötate praegu (professionaalina)	Olete seda valdkonda õppinud	Olete seda harrastanud viimase 5 aasta jooksul	Ei tegele sellega	RASKE ÖELDA
A	Kirjandus, kirjutamine	1	2	3	4	9
B	Laulmine	1	2	3	4	9
C	Pillimäng	1	2	3	4	9
D	Teater, näitlemine	1	2	3	4	9
E	Fotograafia	1	2	3	4	9
F	Film	1	2	3	4	9
G	Tants	1	2	3	4	9
H	Kujutav kunst, tarbekunst	1	2	3	4	9

V2. Palun hinnake järgnevate kultuurivaldkondade üldist taset Eestis. *ULATAGE KAART V2. LUGEGE KATEGOORIAD A – M ETTE JA MÄRKIGE ÜKS VASTUS IGAS REAS.*

	Eesti ...	Väga hea	Pigem hea	Pigem halb	Väga halb	RASKE ÖELDA
A	Teater	4	3	2	1	9
B	Film	4	3	2	1	9
C	Tants	4	3	2	1	9
D	Kunst	4	3	2	1	9
E	Kirjandus	4	3	2	1	9
F	Süvamuusika	4	3	2	1	9
G	Koorimuusika	4	3	2	1	9
H	Pop-, rock-muusika	4	3	2	1	9
I	Raamatukogud	4	3	2	1	9
J	Muuseumid	4	3	2	1	9
K	Taidluskunst	4	3	2	1	9
L	Tervisesport	4	3	2	1	9
M	Tippsport	4	3	2	1	9

- V3. Palun öelge, milliseid sellel kaardil toodud kultuurivaldkondi oleks Teie arvates kõige rohkem vaja riigi poolt rahaliselt toetada? Palun nimetage kuni 3 valdkonda. *ULATAGE KAART V3. MÄRKIGE KUNI KOLM VASTUST.*

Teater	1
Film	2
Tants	3
Kunst	4
Kirjandus	5
Süvamuusika	6
Koorimuusika	7
Pop-, rock-muusika	8
Raamatukogud	9
Muuseumid	10
Taidluskunst	11
Tervisesport	12
Tippsport	13
<i>MUU</i>	14
<i>RASKE ÖELDA</i>	99

- V4. Selles intervjuus oleme rääkinud peamiselt Eesti oma kultuurist. Öelge palun, kas rahvusvaheline kultuur on Eesti kultuurielus esindatud Teie arvates parajal määral, liiga palju või liiga vähe?

- liiga palju..... 3
- parasjagu..... 2
- liiga vähe..... 1
- *RASKE ÖELDA*..... 9

Lõpetuseks mõned küsimused Teie kohta.

D1. VASTAJA SUGU (MÄRKIDA KÜSIMATA!)

- MEES..... 1
- NAINE..... 2

D2. Teie vanus? _____ AASTAT

D3. Teie rahvus?

- eestlane..... 1
- venelane..... 2
- muu rahvus..... 3

D4. Kas Te olete Eesti Vabariigi kodanik, Venemaa kodanik või mõne teise riigi kodanik või olete Eestis elav kodakondsuseta isik?

- Eesti Vabariigi kodanik..... 1
- Eestis elav Venemaa kodanik..... 2
- Eestis elav mõne teise riigi kodanik..... 3
- Eestis elav kodakondsuseta isik..... 4
- EI TEA/RASKE ÕELDA..... 9

D4A. Kui kaua Te olete Eestis elanud? LUGEGE ETTE

- kogu oma elu..... 1
- suurema osa oma elust..... 2
- poole oma elust..... 3
- veerandi oma elust..... 4
- mõned aastad..... 5
- RASKE ÕELDA..... 9

D5. Teie haridus? ULATAGE KAART D5. Nimetage palun vastav number kaardilt.

- vähem kui põhiharidus (vähem kui 9, 8 või 7 klassi, olenevalt lõpetamise ajast)... 1
- põhikool või lõpetamata keskharidus..... 2
- ametikool, mis ei anna keskharidust (kutsekool, tööstuskool)..... 3
- ametikool, mis annab keskerihariduse (kutsekeskkool, tehnikum)..... 4
- keskharidus (tavaline keskkool)..... 5
- kõrgharidus..... 6
- MUU (KIRJUTAGE:)..... 7

D6. Mis on Teie praegune põhitegevus? ULATAGE KAART D6. AINULT ÜKS VASTUS.

Ettevõtte, organisatsiooni või selle allüksuse juht.....	1
Üksikettevõtja, füüsilisest isikust ettevõtja, talunik.....	2
Spetsialist, kes ei ole juht, ka konsultant, ekspert, jne.....	3
Kontoritöötaja, näiteks kontoriametnik, sekretär, abi, jne.....	4
Teenindussektori töötaja, näiteks müüja, kelner, juuksur, lapsehoidja, jne.....	5
Reatöötaja, kes teeb füüsilist tööd, näiteks: keevitaja, puusepp, koristaja, jne.....	6
Pensionär (mitte-töötav), invaliid.....	7
Koduperenaine, lapsehoolduspuhkusel	8
Õpilane, üliõpilane.....	9
Ajutiselt mitte-töötav, töötu.....	10
MUU.....	11

D7. Kui mitu inimest, Teie kaasaarvatud, elab praegu Teie leibkonnas?

_____ inimest kokku

D8. Kui palju on Teie leibkonnas ... ? LUGEGE KATEGOORIAD A – B ETTE JA KIRJUTAGE LASTE ARV VASTAVALE REALE. KUI EI OLE SELLISES VANUSES LAPSI, SIIS KIRJUTAGE VASTAVALE REALE "0".

		Laste arv
A	... kuni 6 aastaseid lapsi	
B	... 7 – 18 aastaseid lapsi	

D10. Kui suur oli Teie leibkonna eelmise kuu netosissetulek ühe pereliikme kohta? Liitke kokku kõigi perekonnaliikmete palgad, stipendiumid, elatusrahad, toetused ja muud sissetulekud, pärast maksude maha arvamist, st. raha, mille Te saite kätte ja jagage see summa Teie pereliikmete arvuga. Me ei eelda, et Te peate ütleva täpse summa, meile piisab ligikaudsest hinnangust. ULATAGE KAART D10.

Kuni 500 krooni.....	1	3001 – 3500 krooni.....	7
501 – 1000 krooni.....	2	3501 – 4000 krooni.....	8
1001 – 1500 krooni.....	3	4001 – 5000 krooni.....	9

1501 – 2000 krooni.....	4	Üle 5000 krooni.....	10
2001 – 2500 krooni.....	5	<i>PUUDUS SISSETULEK</i>	97
2501 – 3000 krooni.....	6	<i>KEELDUS VASTAMAST</i>	98
		<i>EI TEA /RASKE ÕELDA</i>	99

Suur tänu vastuste eest!

INTERVJUEERIJAJA: Suur tänu Teile tehtud töö eest! Palun lugege alljärgnev tekst läbi ja kirjutage sellele alla.

Kinnitan, et viisin selle intervjuu läbi vastavalt intervjuerimise tehnika reeglitele ning valisin respondendi vastavalt etteantud juhistele.

Intervjueerija allkiri: _____ Intervjuu kuupäev: _____
